

**А.ҚОДИРИЙ НОМИДАГИ ЖИЗЗАХ ДАВЛАТ ПЕДАГОГИКА
ИНСТИТУТИ**

*Миллий истиқолол гояси, хуқуқ ва маънавият асослари
кафедраси*

Ф О Я Л А Р Ф А Л С А Ф А С И

(Маъруза матнлари)

ЖИЗЗАХ – 2007

Масъул мухаррир:

Аннотация

Мазкур услугий қўлланма А.Қодирий номидаги Жиззах давлат педагогика институти Услубий Кенгashi томонидан (2007 йил 16 июлдаги йиғилиш қарори) маъқулланган ва маъруза матнлари сифатида нашр этишга тавсия этилган.

Тузувчи: Ж.Норбеков – фалсафа фанлари номзоди.

КИРИШ

Ғоялар фалсафаси фани фалсафий билимларнинг муайян соҳаси сифатида собиқ Иттифоқ замонасида ўз ўрнига эга бўлмаган, эътибордан четлаштирилган илмий йўналишлардан бири эди. Мустабид тузум даврида марксистик ғоялар инсоният тафаккурининг олий чўққиси сифатида эътироф этилар, коммунистик ғоялар мутлақлаштирилиб, мафкурани фақатгина “Илмий коммунизм” нуқтаи назаридан талқин ва тарғиб этиш устувор эди. Асл идеология, яъни ғоя ва мафкураларнинг миллий ва умуминсоний тамойил ҳамда қоидаларини амалиётга тадбиқ этишга ҳаракат қилган мамлакатларда эса инсон қадри, фуқаролик жамиятига хос плюралистик дунёқарашни устувор этиш демократик жараёнларнинг асосий йўналишларидан бирига айланди. Бу эса, ўз ўрнида жамият тараққиётининг янги сифат босқичига кўтарилишига йўл очиб бермоқда.

Шу маънода, Ўзбекистон мустақилликка эришгандан сўнг ғоя ва мафкурага муносабат тубдан ўзгарди. Бу соҳага жамиятнинг маънавий-мафкуравий янгиланиш мезонларидан бири сифатида ижобий қараш ва ёндошув шаклланди. Замонавий ғояшуносликнинг ютуқларидан истиқлол манфаатлари йўлида фойдаланила бошланди. Президент И.Каримов томонидан Миллий истиқлол ғояси назарий асослаб берилди. Унинг тушунча ва тамойиллари, категориялари, намоён бўлиш шакллари, ўзига хос жиҳатлари ва амалиёт билан боғлиқ хусусиятларини атрофлича ўрганиш зарурати вужудга келди. Зеро, ушбу соҳани ўрганиш кишиларда, айниқса ёшларда мафкуравий тарбияни шакллантириш, уларда плюралистик дунёқарашни ҳосил қилишга хизмат қилиши табиий.

Мазкур қўлланма “Ғоялар фалсафаси” фанидан маъruzаларда фойдаланиш учун тақдим этилмоқда ва педагогика институтларида “Миллий истиқлол ғояси, ҳуқук ва маънавият асослари” йўналиши бўйича таҳсил олаётган бакалаврлар учун мўлжалланган.

1-мавзу: Ғоялар фалсафасининг предмети, мақсад ва вазифалари (2 соат)

Р е ж а:

- 1. Ғояшунослик (идеология) фанининг предмети, мақсади ва асосий функциялари**
- 2. Мустақиллик даврида ғоя ва мағкураларга муносабатнинг тубдан ўзгарганлиги.**
- 3. Ғояшунослик (идеология) фанининг ижтимоий-гуманитар фанлар тизимидағи үрни.**

1. Ғоялар – инсон тафаккури маҳсули сифатида ижтимоий характерга эга бўлиб, инсон руҳиятига таъсир этувчи, инсон ва жамиятни муайян ҳаракатга чорлайдиган, мақсад-муддао сари етаклайдиган кучли, теран фикрлардир. Аммо ҳар қандай фикр ва қараш ҳам ғоя бўла олмайди. Ғоялар гарчи тафаккурда пайдо бўлса-да, инсон ва жамият руҳиятига, одамнинг ички дунёсигача кириб бориб, уни ҳаракатга келтирувчи мақсад сари етакловчи руҳий-ақлий кучга эга бўлган ижтимоий ҳодисадир.

Мазмун ва намоён бўлиш шаклига қараб, ғояларни бир қанча турларга ажратиш мумкин. Улар: илмий ғоялар, фалсафий ғоялар, диний ғоялар, бадиий ғоялар, ижтимоий-сиёсий ғоялар, миллий ғоялар, умуминсоний ғоялар ва ҳоказо.

Юқорида таъкидлаб ўтилган фикрлардан келиб чиқиб шуни айтиш керакки, ғояшунослик тушунчаси ўз моҳиятига кўра, турли хил ғояларнинг табиатини, яъни ғояларнинг табиий ва ижтимоий ҳодисаларга бўлган муносабатини ифода этадиган, қонун ва категорияларини ўрганувчи ғоялар тизими сифатида баҳоланиши мумкин.

Айни замонда қўпгина адабиётларда “ғоя”, “мағкура”, “идея” ва “идеология” тушунчалари ишлатилмоқда. Идея ва идеология кўпроқ гарб давлатларида ҳамда рус тилидаги манбаларда учрайди. Идея ибораси ютилидаги “idea” сўзидан олинган, у идеология сўзининг ўзаги бўлиб ҳисобланади, яъни тушунча ёхуд фикр маъносини англаатади. Идеология

(“idea” – ғоя, тушунча, “logos” – таълимот) атамаси эса ғоялар тўғрисидаги таълимотни англатади ва икки хил маънода ишлатилади.

1. Ғояларнинг мазмуни – моҳиятини, шаклланиши аҳамияти тўғрисидаги билимларни ифодалайди ва илмий соҳа бўлиб ҳисобланади.

2. Муайян ғояни амалга ошириш, мақсадга етишиш усуллари, воситалари, омиллари тизимини англатади.

Шуни алоҳида таъкидлаш керакки, собиқ Иттифоқ даврида ғоялар дунёси, унинг ўзига хос қонуниятлари, уларнинг жамият ва инсон ҳётидаги ўрни ва аҳамиятини ўрганувчи алоҳида фан йўқ эди. Ҳатто шу соҳа мутахассисларини, яъни фалсафа бўйича кадрлар тайёрлайдиган университетларда ҳам бу борадаги мавзулар муайян фаннинг асосини ташкил этадиган илмий тизим сифатида ўқитилмасди.

Бунинг асосий сабабларини қуидагича изоҳлаш мумкин: собиқ марксча-ленинча мафкура тараққиётнинг асосий қонуниятларини тўғри тушунтириб берадиган ягона таълимотдир, деган ақида мутлақ ҳақиқат сифатида эътироф этилар эди. Натижада, анна шундай қараш умуминсоний аҳамиятга молик бўлган ғоялар тўғрисидаги фан – “Идеология”нинг ўрганмаслигига олиб келган эди. Зоро, ғоялар тўғрисидаги билимларни эгаллаш, бу соҳанинг ўз қонуниятлари ва амал қилиш тамойиллари борлигини яққол кўрсатиб қўйган бўлур эди. Бу эса табиий равишда, анна шу соҳада пайдо бўлган назария ва таълимотларнинг мазмун-моҳияти, қандай мақсадларга қаратилгани, кимларга хизмат қилиши тўғрисидаги аниқ тасаввур ва тушунчаларни шакллантирасди. Бинобарин, бу – жамият тараққиётида антогонистик зиддиятларни мутлақлаштириш, инсониятнинг бир қисмини синф тарзида йўқ қилиб юбориш, қолган қисмининг устидан эса диктатура ўрнатиш орқали бу дунёning Ҳаёмий жаннати – коммунизм қуришни тарғиб қиласиган сохта таълимотнинг асл қиёфасини ошкор қилиб қўяр эди.

Шу маънода, собиқ шўро даврида бу соҳадаги мутахассисларнинг онги ва дунёқарашини умуминсоний тамойиллар, қонун-қоидалар билан эмас,

балки тоталитар мафкура ва мустабид тузумнинг мақсадлари йўлида шакллантиришга хизмат қиласиган баъзи “фан”лар бўлиб топилди ва таълим тизимиға киритилди. Масалан, “Буржуа фалсафасини танқид”, “Хозирги замон ғарб социологиясини танқид” каби ўқув курслари киритилди. “Илмий коммунизм”, “Илмий атеизм”, “Сиёсий иқтисод” бўйича дарс олиб бориш барча олий ўқув юртларидағи таълим тизимининг таркибий қисми эди.

Ўзбекистон ўз мустақиллигини қўлга киритгандан сўнг бу борадаги ишлар кўлами, аҳвол тубдан ўзгарди. Социология, культурология, политология каби фанлар таълим тизимининг таркибий қисмига айланди.

“Фоялар фалсафаси” (Идеология) фани мазкур соҳа мутахассисларини тайёрлайдиган олий ўқув юртлари учун мўлжалланган бўлиб, ўз предмети, ўзининг категориялари, тушунча ва қонуниятлари, мақсад ва вазифаларига эга. “Фоя”, “мафкура”ларнинг умуминсоний илдизлари”, “мафкуравий онг ва дунёқарашиб”, “фоялар ва мафкуралар тизими”, “фоявийлик ва фоясизлик”, “мафкуравий фаолият”, “мафкуравий таъсир ва акс таъсир”, “мафкуравий майдон ва полигонлар”, “фоявий зиддият ва мафкуравий толерантлик”, “мафкуравий инқироз ва фоявий бўшлик”, “мафкуравий профилактика ва иммунитет”, “мафкуравий тарбия” каби муаммолар мазкур фаннинг предмети ҳисобланади.

“Фоялар фалсафаси” (Идеология) фани ҳам бошқа фанлар қатори ўз олдига қўйган мақсад-муддаоларидан келиб чиқиб, муайян вазифаларни бажариши керак бўлади. Масалан, **фоявий дунёқарашибни шакллантиришдаги вазифаси**: фалсафа илми билан узвий алоқада бўлиб, фалсафий билимларни чуқур ўзлаштиришни тақозо этади. Маълумки, фоялар тўғрисидаги илмий билимлар кишиларнинг фоявий дунёқарашибини шакллантиришга хизмат қиласиган фалсафий тафаккурнинг муҳим қисмидир. **Фоявий дунёқарашибниң баҳолаш вазифаси**: яъни инсон ўз фоялари ва манбаатларидан келиб чиқиб, нарса ва ҳодисаларни яхши-ёмон, фойдали-зарарли, савоб-гуноҳ каби тушунчаларга ажратади, уларни баҳолайди. Фоявий дунёқарашиб инсон фаолиятини бир қатор усул-воситалар

орқали бошқариш вазифасини бажаради. Булардан ташқари бирлаштириш вазифаси, мафкуравий иммунитетни шакллантириш вазифаларига эга.

2. Инсоният тарихи тажрибаси шуни кўрсатадики, бирон-бир жамият, халқ, миллат муайян ғоялар ва мафкурасиз тараққиётга эриша олмайди. Мамлакатимиз истиқлолга эришгач, И.Каримов ташаббуси билан ўзбек халқи ҳам ўз олдига озод ва обод Ватан, эркин ва фаровон ҳаёт барпо этиш каби буюк мақсадларни кўйди. Ана шу эзгу мақсадларни амалга ошириш, мамлакатимизда демократик тамойилларга асосланган жамиятни барпо этиш эҳтиёжи бизга ёт ва бегона ғояларга, уларнинг тажовузига қарши туро оладиган, ҳар томонлама баркамол инсонларни вояга етказиш, ғоявий бўшлиққа йўл қўймаслик ва ниҳоят, юртимизнинг юксак тараққиётини таъминлашга қаратилган миллий истиқлол мафкурасини шакллантиришни тақозо этмоқда.

Мустақиллик туфайли Ўзбекистон халқи ўзини миллий-маънавий янгилашда миллий истиқлол ғоясига таянишга алоҳида эътиборини қаратмоқда. Мустабид тузум даврида амал қилиб келинган, халқимизнинг миллий-маънавий руҳиятига тамомила зид бўлган “коммунистик ғоя”дан воз кечилди. Ўзбекистон халқи ўз миллий ғояси негизларига таянган ҳолда ўзига хос ривожланиш йўлини танлади. Бу эса ўзига хос сабаблар орқали изоҳланади.

Биринчидан, мустақиллик туфайли халқимиз ўзига хос ва мос тараққиёт йўлини танлаш ҳуқуқига эга бўлди. Бу эса халқимизнинг тарихан таркиб топган миллий-маданий меросларини, қадриятларини қайта тиклагани ҳолда ўз келажагини кўра олиш ва қуриш имкониятини берди.

Иккинчидан, тоталитар тузумнинг ғоявий асоси бўлган коммунистик мафкура тарғиботчилари миллатимиз руҳиятига, қадриятларига зид равишда бизга ёт бўлган қадриятларни сингдиришга уриниб келган. Бунинг асоратларидан холос бўлишга қаратилган маънавий-мафкуравий эҳтиёж мавжуд.

Учинчидан, маълумки ҳар қандай давлат ёхуд жамият мақсадсиз яшай олмайди. Шу маънода ўзининг мустақил тараққиёт йўлини танлаб олган Ўзбекистон халқи учун маънавий асос бўлиб хизмат қиласиган миллий ғояни ўрганишга бўлган зарурат деб қараш лозим.

Тўртинчидан, жамият тарихида ҳар ғоялар ҳукмронлиги бўлган. Демак, ғоя билан ғоянинг, мақсад билан мақсаднинг, фикр билан фикрнинг фарқини билиш ва англаш учун ҳам миллий истиқлол ғоясини ўрганиш зарур.

Бешинчидан, ғоялар таъсир кўлами билан ҳам бир-биридан фарқланади. Айрим ғоя тарафдорлари мутлақ ҳақиқатни эътироф этишга даъво қилиши мумкин. Улар ўз мақсадларини қандай йўл билан бўлмасин сингдиришга уринади. Демак, бу борада ҳам огоҳлик талаб этилади. Ёшларимиз ўз халқи, мамлакат тарихини, миллий-маънавий меросини, қадриятларини топтамаслиги, ўзига хосликни йўқотмаслиги учун ҳам миллий ғояни ўрганиши, билиши керак бўлади. Мустақилликни мустаҳкамлаш учун халқимизни бирлаштирадиган, унинг асрий эзгу мақсадлари бўлган “келажаги буюк давлат”ни барпо этиш, ҳар бир шахснинг ҳаётий манбаатларини ўзида мужассам этадиган миллий мафкуруни шакллантириш ижтимоий-сиёсий ва маънавий тараққиётимизнинг муҳим шартига айланмоқда. Шу ўринда И.Каримов: “Олдимизга қўйган олижаноб мақсад-муддаоларимизга этиш, эски мафкуравий асоратлардан батамом халос бўлиш, ғоявий бўшлиққа йўл қўймаслик, бегона ва ёт ғояларнинг хуружидан ҳимояланиш, бундай тажовузларга қарши тура оладиган ҳар томонлама баркамол инсонларни вояга етказиш зарурати халқимиз ва жамиятимиз манбаатларига мос янги мафкуруни шакллантиришни тақозо этмоқда”.¹

Шу маънода, халқимизнинг миллий мафкурасини шакллантиришда, ёшларнинг ғоявий тарбияси жараёнида бошқа ижтимоий-фалсафий билимлар қаторида “Ғоялар фалсафаси” фанининг дунё юзини кўриши ва уни ўрганиш

¹ Каримов И. Ватан равнаки учун ҳар биримиз масъулмиз. 9 т. Т. 2001 й. 220-бет.

орқали миллий мафкуранинг мазмун-моҳиятини яна ҳам теранроқ англаш имконияти кенгайиши муқаррар.

3. “Ғояшунослик” (Идеология) фанини фақат шу фанни ўрганиш асосидагина эгаллаш мумкин деб қараш бир томонлама ва нотўғри тасаввурдир.

“Ғояшунослик” ёки «Ғоялар фалсафаси» фани билан барча ижтимоий-сиёсий фанлар, хусусан фалсафа, тарих, ижтимоий иқтисод, сиёsatшунослик, социология, диншунослик, аҳлоқшунослик ҳамда нафосатшунослик каби фанлар узвий боғлиқ. бу фанларнинг қандай ғояга асосланиши, уларни ўқитиш асосида ёшлар онги ва ишончига, қалбига қандай ғоялар сингдирилиши ҳар қандай жамият учун аҳамиятлидир. Айниқса, мустабид тузум даврида ижтимоий фанларни ўта мафкуралаштириб, миллий қадрияtlар “коммунистик мафкура” қолипидан четга суриб қўйилганлигини эътиборга олиш лозим.

Барча ижтимоий-гуманитар фанларнинг “социалистик реализм” каби бир хил қолипга солинишига, ягона коммунистик ғоя ва мафкуранинг тарғиботчисига айланишига олиб келди. Оқибатда, ижтимоий-сиёсий фанлар ривожланишдан тўхтади. Фанларнинг эркин ривожланмаслиги оқибатида уларнинг самарадорлиги кесикин пасайиб борганлиги маълум.

“Ғоялар фалсафаси” фанининг бошқа фанлар билан муносабати тўғрисида фикр юритилганда, аввало унинг ҳар қандай «ғоявий тазийиқ”лардан холи эканлигини эътироф этиш зарур. Айни пайтда, фикрлар хилма-хиллиги принципига асосланиш, халқнинг миллий-маданий мероси ва қадрияtlарига таяниши ҳамда умуминсоний тамойилларни эътироф этиш қоидаси фанларнинг ривожига кенг имконият яратади. Ҳар бир фан йўналишлари (соҳалари) орқали “Ғоялар фалсафаси” мезонларини аниқлаб олиш мумкин. Масалан, ғояшунослик фанининг негизлари тарих фани билан чамбарчас, узвий боғлиқдир. Зеро, ҳар қандай ғоявий ҳодиса жамиятнинг муайян даврини ўз ичига олиши муқаррар. Ғояларнинг ички табиати, унинг фалсафий жиҳатларини фалсафа илми орқали, сиёсий-ижтимоий

томонларини сиёсатшунослик фани орқали, муайян тарихий даврларда ҳукмрон мафкура даражасига кўтарилиган у ёки бу диний таълимотлар аҳамияти ёхуд диний эътиқод сифатида инсонлар турмуш тарзига таъсир этувчи омил сифатида диншунослик орқали, социология, ижтимоий иқтисод, ахлоқшунослик ҳамда нафосатшунослик фанлари орқали миллий мафкурунинг шаклланишига фаол хизмат қиласди.

“Фоялар фалсафаси” (идеология) фанини ўрганиш орқали инсон турли хил ғоялар орасидаги фарқни, уларнинг мақсад ва муддаоларини теран англаш имкониятига эга бўлиб, миллий истиқлол мафкураси ёшлар онгидан илдиз отиб, уларнинг иймон ва эътиқодига айланишида асосий воситалардан бири бўлиб хизмат қиласди.

“Фоялар фалсафаси” фани фалсафий билимлар тизимида мансуб бўлганидан, ўзига хос методологик вазифани ҳам бажаради. Яъни, у ўрганувчиларни ғоявий дунёқарашиб, умуммафкуравий тамойиллари билан куроллантиради.

2-мавзу: Фоялар фалсафасининг Шарқона илдизлари. (4 соат)

Р е ж а:

- 1. Қадимги Шарқ ва гоялар таомили, унинг жаҳон цивилизациясида тутган ўрни**
- 2. Марказий Осиёда исломгача ва ундан кейинги даврларда цивилизациямиз гоялари тақдиди**
- 3. Темурийлар даври гоялари ва мафкуравий толерантлик**
- 4. Туркистонда рус босқини даври, XIX аср охири ва XX аср бошларидаги ижтимоий-сиёсий гоялар.**

1. Қадимги Шарқ маданияти ва унинг жаҳон цивилизациясида тутган ўрни бекиёсdir. Қадимги Ҳиндистон, қадимги Хитой маданияти ўз салоҳияти билан ғарб маданиятининг шаклланишига ўзининг сезиларли таъсирини ўтказганлиги илмий жиҳатдан исботланган.

Дастлабки ҳинд ёзма манбаларига ва таълимотларга назар соладиган бўлсак, **олам, коинот, жамият ва инсон** тўғрисидаги илк ғоялар, диний ва мифологик қарашларга дуч келамиз. Қадимги Ҳиндистонда илк диний-фалсафий мактаблар асосан икки туркумга бўлинади. Бири Ведалардан келиб чиқсан ва унга суянувчи мактаблар, иккинчиси Ведаларни тан олмайдиган, уларни рад этувчи мактаблардир. Ведалар (тахминан мил.авв. 1200-800 йй.) деб аталадиган энг қадимги санскрит матнларида қайд этилган. Грек, скандинавия ва славян афсонавий ғоялари сингари унда ҳам худолар кўпинча табиий кучларга қиёс қилинади. Мазкур ғоялар коинот билан Тартибсизлик (Хаос) ўртасидаги азалий кураш билан тавсифланарди. Веда матнларига кўра бу курашда худоларнинг узил-кесил абадий ғалаба қилиши кафолатланмайди. Тартибсизликка қарши курашда худолар одамларнинг ёрдамига муҳтоҷ бўлган. Қурбонликлар ва тўғри бажариладиган маросимлар коинотдаги тартибни тутиб туришга катта ҳисса қўшиб туради. **Упанишадлар** эса ведаларнинг танқидий жиҳатдан идрок этилишидир, Ведалар асосан мадҳиялардан иборат бўлса, унда Упанишадларга далил-асослар мувофиқ келади, яъни Упанишадлар янги диний-метафизик таълимотни эълон қиласди.

“Упанишада» атамаси донишманднинг ўз шогирдларига таълим бериш жараёнини англаатади. Вақт ўтиши билан бу атама шу жараёнда бериладиган мазмунни ифодалайдиган фалсафий матн ифодасига айланди.

Упанишадларнинг марказий мавзуларидан бири инсон туғилиши ва ўлимининг абадий “алмашинуви” ғоясидир. Бундай ғоя тирик мавжудотларнинг ўлимидан кейин яна қайта тирилишини назарда тутадиган, улар руҳларининг кўчиб юриши (реинкарнация) ҳақидаги таълимотга асос қилиб олинган. Туғилиш билан ўлим ўртасидаги абадий қайта тикланиб турадиган цикл **сансара** (sansara) дейилади. Ҳинд фалсафасида аҳлоқий ҳатти-ҳаракатлар «айланиши”га киритилган: ...қайта тирилиш – ҳаёт – ўлим – қайта тирилиш – ҳаёт – ўлим... (сансара). Шундай қилиб, реинкарнация ғояси – бу специфик ҳиндча феномендир.

Грецияда Сүкротгача бўлган фалсафа шаклланган давр билан тахминан бир вақтларда Ҳиндистонда буддизм, янги дин ва фалсафа шакллана бошлади. Ушбу контекстда “будда фалсафаси” ибораси у ёки бу даражада будда динининг ҳинд асосчиси **Сиддхарта Гаутама** (тахминан мил.авв. 563-483 йй.) дахлдор бўлган диний эътиқодлар ва фалсафий ғояларни кўрсатади. У кўплаб ҳинд авлиёлари сингари уй-рўзгори, хотинини қолдириб, зоҳид ва донишманд сифатида зиёратга чиқиб кетган. Кўп йиллик зоҳидлик ва ўз-ўзини азоблашдан кейин ҳам инсон ҳаёти ҳақидаги фундаментал тасаввурлари барибир тўла **ғафлатда** (avidya) эканини сезган. Шунинг учун у ўз-ўзини азоблаш амалиётидан воз кечиш ва анъанавий мушоҳадага қайтишга қарор қиласди. Бир оздан кейин Гаутаманинг онги тиниқлашиб кетади ва у бундай саволларга жавоб берадиган билимни эгаллайди. Кейинчалик у **Будда (ойдинлашган)** номи билан машҳур бўлади.

Будда таълимоти айни бир вақтда ҳам қийин, ҳам теран. Биз бу ўринда факат унинг “тўртта яхши ҳақиқат” деган асосий қоидаларни қўриб чиқишимиз мумкин.

1. Дунё азоб-уқубатларга тўлиб кетган. Туғилиш – азоб, қариллик – азоб, касаллик ва ўлим – азоб. Ўзинг ёмон кўрадиган одам билан учрашиш – азоб, севимли кишидан жудо бўлиш – азоб, хоҳлаган нарсани қондириш учун курашиш – азоб. Аслида хоҳиш-истаклар ва эҳтирослардан озод бўлмаган ҳаёт ҳар доим азоб келтиради. Бу – азоб ҳақидаги ҳақиқат дейилади.

2. Яшашга нисбатан кучли иродага асосланган хоҳиш, агар ҳатто унинг излайдиган нарсаси баъзан ўлим билан чиқсада, ўзи хоҳлаган нарсани излайди. Бу – азобларнинг сабаби ҳақидаги ҳақиқат деб аталади.

3. Агар инсоннинг барча эҳтирослари негизида ётган хоҳиш бартараф этилиши мумкин бўлса, унда эҳтирос ўлади ва одамнинг азоблари ниҳоясига етади. Бу – азобларнинг тўхтатилиши ҳақидаги ҳақиқат деб аталади.

4. Хоҳиш-истаклар ва азоблар бўлмайдиган ҳолатга эришиш учун муайян йўлга амал қилиш лозим.

Яъни тўғри тафаккур, тўғри феъл-атвор, тўғри турмуш тарзи, кучгайрат ва ҳ.к. Бу – азобларнинг сабабидан халос бўлиш ҳақидаги ҳақиқатдир.

Иккинчи туркумга кирувчи мактаблар ичидаги **жайнизм** ва чорфак фалсафий ғоялари тирик ва нотирик Дуне билан ифодаланади. Нотирик табиатга улар моддийликни киритадилар. Моддий нарсаларнинг ҳаммаси бўлинмас майда заррачалардан ташкил топган. Нотирик табиатга жайничилар яна макон, вакт, ҳаракат кабиларни ҳам киритганлар.

Жайнизм фалсафий ғояларига кўра тирик табиат жондан иборат. Жоннинг асосий хусусияти онглилиkdir. Онглилик турли жонларда турлича бўлади, унинг имконияти чексиздир. Бироқ жон тана билан боғлангандир. У эҳтирослар, хоҳиш-истаклар доирасига тушиб қолган. Бу эса унинг имкониятларини чеклаб қўйган. Шунинг учун ҳақиқий билим жонни танадан халос бўлишига ёрдам бериши керак.

Қадимги хинд фалсафасида **чорвак** таълимоти алоҳида ўрин тутади. Чорвак таълимотича, олам моддийдир. Моддий дунё тўрт унсур – **сув, ҳаво, тупроқ ва оловдан** ташкил топган. Органик табиат, шу жумладан инсон ҳам ана шу моддий унсурлар бирикмасидан иборат. Инсон ақлли мавжудотдир, инсон ўз ақли ва сезгилари ёрдамида ташки дунёдаги нарса ва ҳодисаларни билишга қодир. Чорвак таълимоти кўпгина фалсафий муаммоларни ўртага ташлади ва уларни ҳал қилишга уринди. Бу қадимги Хиндистонда фалсафий ғоялар анча ривожланиб келганлигидан далолат беради.

Қадимги **Хитой** ҳам ижтимоий-фалсафий ғоялар дастлаб вужудга келган ва тараққий этган мамлакатлардан бири эди. Қадимги Хитойда ижтимоий-фалсафий ғоялар милоддан аввалги VII асрларда вужудга кела бошлаган. Қадимги Хитойдаги ижтимоий-фалсафий фикр тарихида Конфуцийнинг (551-479) ғоялари алоҳида ўрин тутади. У қадимий ёзма ёдгорликлардан “Қўшиқлар китоби”, “Баҳор ва куз” каби китобларни тузища қатнашган. Илоҳий кучни тан олган Конфуций “кишиларнинг ҳаёти тақдирга боғлиқ, бойлик ва улуғлик эса Илоҳ томонидан берилади” деб уқдиради.

Конфуцийнинг фалсафий қарашларида ахлоқий масалалар марказий ўрин тутади. “Ҳамма одамлар ўз табиатига кўра бир-бирига ўхшайдилар, тарбияга қараб улар бир-бирларидан фарқланадилар”, “янгини билиш учун эскини ўрганиш керак”, “мулоҳазасиз таълимот фойдасиздир, таълимотсиз мулоҳаза бўлмайди” деган фикрлар Конфуцийнинг ахлоқ ҳақидаги таълимотида асосий ўрин олган.

Конфуций қарашларида **Ли** деган тушунча алоҳида аҳамият касб этади. Ли – тартиб, қоида деган маънони англатади. Ли бўлмаса жамият равнақ топмайди, тартиб-қоида ҳар қандай жамият ривожининг омилидир. Конфуций Ли тушунчасини ҳатто илоҳийлаштиришгача бориб этади.

Кейинчалик қадимги Хитойда конфуцийчилар таълимотига қўшилмаган **моистлар** мактаби вужудга келди. Бу мактабнинг асосчиси **Моцзи (Мо Ди)** ҳисобланади. У милоддан аввалги 479-400 йилларда яшаган. Унинг фикрича инсон ўз ҳаёти давомида илоҳий куч белгилаган қоидаларга мос ҳолда яشاши керак. Илоҳ бахтиёр қиласи, амал қилмаганларни жазолайди. Моцзи урушларни қоралайди, давлатлар ўртасидаги тинчтотувликни қўллаб-қувватладайди.

Қадимги Хитойдаги йирик фалсафий мактблардан бири **даосизм** мактаби эди. **Дао** – қонун, йўл деган маънони билдиради. Даосизм мактабининг асосчиси **Лаоцзи** ҳисобланади (мил.авв. IV асрда яшаган). Даосизм ғояларига кўра, олам моддий, моддий дунё дао қонунияти асосида тўхтовсиз ҳаракат ва ўзгаришда эканлигини қайд этдилар. Даоистлар моддий дунёни билиш мумкинлигини, билиш сезгилардан бошланиб тафаккур билан якунланишини кўрсатиб беришга ҳаракат қилдилар. Улар билишдан мақсад оламнинг моҳиятини, яъни даони билишдан иборат деб таъкидладилар.

2. Турон заминда юзага келган адабий ёдгорликларда ҳам жамиятда вужудга келган ижтимоий тенгсизликлар, иқтисодий зиддиятлар акс этган. Милоддан аввалги VI асрдан то милоднинг III асригача бу ерда **зардуштийлик** ва у билан боғлиқ бўлган дуалистик дунёқараш тарқалган эди. Зардуштийлик фақат дин бўлиб қолмай, балки ўша даврнинг хукмрон

мафкураси, ижтимоий-сиёсий, ахлоқий-фалсафий қарашларнинг ифодаси сифатида кўрина бошлайди.

Президент И.Каримовнинг «Ўзбек том маънода бунёдкордир”, деган сўзларида бунёдкорлик боқий ғоя сифатида ўз ифодасини топган. Бунёдкорлик халқимизга ота-боболардан меросдир. Инсоният тарихида одамлар онгигаadolat, ҳақиқат, эзгулик, меҳнатсеварлик каби юксак ғоялар уруғини сепган зот, Зардушт яратган “Авесто” китобидаги юксак ғоялар буюк ватандошимиз Зардуштнинг ўлмас мафкураси эди.

Қарийб уч минг йил муқаддам – маърифат зиёсини жаҳолат булутлари қоплаб олган даврда буюк ватандошимиз Зардушт яккахудолик ва эзгулик ғояларини тарғиб қилишни бошлаган эди. Зардушт таълимотида инсонни эзгуликка даъват этувчи ғоялар марказий ўринни эгаллади.

Эзгулик ва ёвузлик кучлари ўртасидаги ғоявий кураш Авестода ҳам баён этилган. Унда ҳарбий тўқнашувлар, босқинчилик, жониворларни азоблаш, одамларга адолатсизлик, хиёнат қилиш ғоялари қораланади, осойишта ҳаёт кечириш, меҳнат, дехқончилик, чорвачилик билан шуғулланишга даъват этадиган ғоялар улуғланади. Зардуштийликда ер, сув, ҳаво, табиат эъзозланади, боғ-роғ яратган одам илоҳият раҳматига учрайди. Зардуштнинг бунёдкор ғоялари одамларни тинч-тотув яшашга, ҳалол меҳнат қилиб, юртини обод қилишга даъват этади.

Авестода ватанпарварлик ғояси улуғланиб, одамларни баркамол бўлишга даъват этилган. “Менга баркамол ва диногоҳ, ватансевар ва анжуманаро, аҳил, эзгу андишали, зулматдан, танглиқдан қутқарувчи фарзандлар бағишила. Токи улар манзил, шаҳар, ўлка ва унинг ном ва овозини кўтарсинглар”.¹

Авестода, Заминни ҳаммадан қўпроқ баҳтиёр қилган шахс, ҳаммадан кўп буғдой, гиёҳ ва мевали дарахтлар эккан зотдир! У қуруқ ерларга сув чиқарган ва сувли ерларни шудгор қилган зотдир..., - дейилади.

¹ Авесто. Тарихий-адабий ёдгорлик. А.Маҳкам таржимаси. Т. 2001. 90, 111-бетлар.

Авестода акс этган “Эзгу ният, эзгу сўз, эзгу амални олқишилайман! Ният, сўз ва амаллар ичидан мен қабих андиша, қабих сўз ва қабих амалдан юз бураман”,¹ деган ҳикматли сўzlари бугун ҳам катта тарбиявий аҳамиятга эга. Бу ўлмас ғоялар кейинчалик пайдо бўлган динлар, жумладан, христианлик ва ислом томонидан ҳам қабул қилинди. Демак, бу китоб ўз даврида шаклланган ғоялар тизимидан иборат бўлган **жамият мафкураси** эди.

Шаклланган ва ривож топган қадимги шарқ жамияти асослари милоднинг II-III асрларига келиб аста-секин емирила бошлади. Унинг заминида феодал муносабатлар ривож топди. Бу жараённинг мураккаб ва зиддиятли кечиши ўша даврлардаги фалсафий қарашларда ҳам акс этган. Шунинг оқибатида зардуштийликдан янги оқим – **монийчилик** келиб чиқади. Бу таълимотнинг асосчиси **Моний** деган киши бўлиб, у 216-217 йилларда Ботлда туғилган, 276 йилда Жундишопур шахрида қатл этилган.

Моний таълимотича, оламда нур дунёси – яхшилик ва зулмат дунёси – ёвузлик мавжуд. Улар ўртасида абадий кураш боради. Пировард натижада яхшилик тантанақилиши, инсон ўз хулқи ва бутун ҳаёти билан ёруғликнинг зулмат билан курашига ёрдам бериши ва яхшиликнинг тантанаси учун хизмат қилиши керак.

Моний таълимоти қулдорлик давлатига, шунингдек, хукмрон динга қарши қаратилгани учун унинг тарафдорлари қаттиқ қувғинга дучор бўлдилар.

V асрнинг охири ва VI аср бошларида Ўрта Осиё ва Эронда кучайиб бораётган зулмга қарши **Маздак** бошчилигига халқ қўзғолони кўтарилиди. Бу ҳаракат аёвсиз равишда бостирилди. Маздакнинг ўзи эса даҳрийликда айбланди. Лекин маздакийликни бутунлай йўқ қилиб юбориш мумкин эмас эди. Чунки, халқ унда ўзининг кўп асрлик орзу-умидларининг амалга ошиш йўлларини кўрар эди.

¹ Авесто. Тарихий-адабий ёдгорлик. А.Маҳкам таржимаси. Т. 2001. 90, 111-бетлар.

Маздакчилар мафкураси жамоа ерларини босиб олишга қаратилган ҳаракатни ҳимоя қилишга қаратилган эди.

Шундай қилиб, Маздак таълимотида ижтимоий зулмга қарши муқаддас вазифа сифатида талқин этилади ва унга **диний тус** берилади. Маздакчилар жамоага асосланган ҳолда ҳар бир киши мулкка teng эга бўлиши керак деб ҳисоблайди.

Тенглик ғояси – маздакчилар таълимотининг асосий негизидир. Маздакчиларнинг бу ғоясини шоир Фирдавсий ўзининг “Шоҳнома” асарида қўйидагича ифодалайди:

*Бойлик, бечоралик бўлмасин токим,
Тинчлик бўлсин жаҳон мулкида ҳоким.
Бир ҳолда яшасин қашишоқ билан бой,
Қашишоқда ҳам бўлсин, ошу-нон, уй-жой.*

Лекин буни амалга ошириш учун Маздак таклиф этган зўравонлик, инқилоб йўли нотўғри. Турон ва Эрон халқлари ўзининг бутун тарихи давомида тадрижий тараққиёт йўлидан борганлар. **Монийчилик ва Маздакчилик зардуштийликнинг турли мазҳаблари ҳисобланган.**

Милоддан аввалги II ва I асрларда Турон заминда буддизм кенг тарқалган. Марв, Балх, Термиз, Сиғнок, Қува, Косон, Самарқанд, Бухоро каби шаҳар ва вилоятларда ҳам **буддачилик** таълимoti ақида ва маросимларини ишлаб чиқишида, уларни бошқа Шарқ мамлакатларида тарғиб этишда алоҳида ўрин тутган марказлар бўлган.

Буддачиликнинг жаҳон динига айланишида 5 та катта туркий уруғ асос солган. Кушонлар салтанати, унинг шаҳаншоҳлари – Каджула Кадфис, Вима Кадфис, Канишка, Васудева ва бошқалар ҳал қилувчи рол ўйнаганлар. Милоддан аввалги I аср ва милодий IV-V асрлари орасида Марказий Осиё, Турон-Эрон, Шимолий Ҳиндистон, Кавказнинг Осиё этакларидан «Садди чин”гача ўз ичига олган кушонлар салтанати Махаяна буддачилигини ўзининг ғоявий эътиқоди, мафкураси деб эълон қилган эди.

Буддачиликнинг диний-фалсафий ғоялари асосида тўртта қоида ётади. Булар: дунёда азобланиш, азоб-уқубат мавжуд, ҳар қандай азобланишнинг сабаби бор, азобланишдан халос бўлиш мумкин, азобланишда халос бўлишга олиб чиқувчи йўл бор. Азобланиш деганда буддачилик нафақат инсонни, балки барча тирик мавжудотнинг пайдо бўлишидан йўқ бўлишигача бўлган жараённи тушунади. Лекин азобдан қутулиш мумкин. Қутулиш деганда инсон ўз истакларидан воз кечишини, шу билан бирга тўла хотиржамлик, осойишталик, мутлоқ масъудлик (Нирвана) ҳолатига эришишни тушунади.

Инсон ҳар томонлама пок бўлиши (бу “ахимса” деб аталади), ўзида энг олижаноб фазилатларни мужассамлаштириши лозим. Унинг ҳар бир ҳаракати, ўзгаларга муносабати фақат эзгулик нуқтаи-назаридан баҳолангандагина, бутун ҳис-туйғусини, фикр-ўйини Буддага қаратиб, қалбан Илоҳ билан яшагандагина, у мутлақ масъудлик ҳолатига эришиши мумкин.

Шундай қилиб, милоддан анча олдин Марказий Осиёда диний, ижтимоий-фалсафий ғояларнинг дастлабки куртаклари вужудга келди. Бу ижтимоий-фалсафий фикрлар диний руҳда бўлсада, ўша давр кишиларининг олам, коинот, жамият ва инсон аҳлоқи ҳақидаги қарашларни ўзида акс эттиради.

Араб халифалиги ислом байроғи остида аста-секин Арабистон чегарасидан чиқиб, Ўрта Шарқ томон юриш бошлаб, у ердаги мамлакатларни босиб ола бошлади. Бу жараён исломни ёйиш билан узвий боғлиқ ҳолда олиб борилди. VIII аср охири – IX ўрталарига келиб араб халифалиги Шарқда энг кучли ривож топган салтанатга айланди.

Исломнинг вужудга келиши, мусулмон диний ақидаларнинг шаклланиши Макка шаҳрида туғилиб ўсган Мұхаммад (570-632) исмли шахс номи билан боғлиқ бўлиб, у 610 йилдан бошлаб ўз диний тарғиботини бошлаган, барча араблар қабиласи, жинси, ижтимоий мавқеи, иқтисодий аҳволидан қатъий назар ягона худога – Оллоҳга сифиниш ва бўйсунишга

тарғиб қилган ва ўзини худонинг ердаги вакили – “Пайғамбар” деб эълон қилган.

Қуръон ва Ҳадис мусулмон илоҳиёти, дунёқараши, фалсафаси, маънавияти, аҳлоқи, ҳукуқи қабиларнинг асоси ҳисобланади. Мұхаммад пайғамбар якка худони, ҳамманинг ягона мақсадга бўйсунишини тарғиб қилиши билан бирга ўз давридаги тенгсизликларга, қабилалар ўртасидаги курашлар, қулдорлик, инсонни хўрлашларга қарши чиқди; раҳм-шафқатли бўлишга ундали, олдинги динларга, инсон эътиқодларига ҳурмат билан қарашга чақирди.

Шундай қилиб, VI асрнинг охирида Арабистон ярим оролида пайдо бўлган ислом дини ўртадаги аҳиллик, биродарлик, ҳамжиҳатлик, эзгулик, яратувчилик ғояларини тарғиб қилганлиги сабабли дунёнинг юздан ортиқ мамлакатлари ўртасида тарқалди, уларнинг маънавий ҳаёти, турмуш тарзи ва маданиятига июобий таъсир кўрсатди.

Тасаввуф ва тасаввуф фалсафаси Туркистон, Хурросон ва Эрон, Ўрта ва Яқин Шарқ халқлари диний-фалсафий тафаккурининг энг муҳим ва ўзига хос қисмини ташкил этади.

Марказий Осиё музофотида биринчи вужудга келган тасаввуф оқими **Яссавийлик**дир. Бу оқимга Аҳмад Яссавий (1105-1165) асос солган. Яссавий Яssi (Туркистон) шаҳрида руҳоний оиласида туғилган. Унинг отаси Иброҳим Яssi Сайрам шаҳрида узоқ йил шайхлик қилган ва кўп муридларга эга бўлган. Яссавий таълимоти унинг туркий тилида ёзилган “Девони ҳикмат” асарида баён этилган. Унинг таъбирича, баҳтсизликка, чидамлиликка, оғир ҳаётга ўрганган одам ҳақиқий сўфий бўла олади, худо васлига эришади, бу дунё бевафодир. Яссавий ғоялари Марказий Осиёнинг турли шаҳарларида тарғиб қилинди.

Марказий Осиёда шаклланган энг йирик сўфийлик оқимларидан яна бири **кубровиядир**. Унга Хоразмда XIII асрнинг бошларида Нажмиддин Кубро (1145-1221) асос солган ва сўнгрок у Ўрта ва Яқин Шарқнинг бошқа ўлкаларига ҳам кенг тарқалган. Мўғуллар босқини даврида ўз муридлари

билин шаҳар ҳимоясида иштирок этиб қурбон бўлган Кубро билишининг маҳсус йўлини ривожлантириб, тасаввуф ривожига катта ҳисса қўшган. У ўзининг қатор рисолаларида кубравия **биродарлиги** (Орден)нинг қоидаларини ишлаб чиқкан.

Бутун мусулмон Шарқида энг кенг тарқалган йирик тасаввуф оқими **нақшбандийлик** ҳам Марказий Осиёда шаклланди. Нақшбандийлик таълимотининг бошланғич куртаклари бухоролик машхур тасаввуфчилар Юсуф Ҳамадоний (XII) ҳамда Абдухолик Ғиждувоний (XII-XIII) таълимотларида олға сурилди. Лекин бу шаклланаётган янги тасаввуф оқими **Баҳовуддин Нақшбанд** (1318-1389) томонидан қиёмига етказилди ва унинг номи билан маълум бўлди.

Хуллас, нақшбандийлик инсонни улуғлайди, унинг ҳаётга, табиатга фаол муносабатда бўлишни тарғиб қиласи. Унинг ғояларида Оллоҳ ягона, икки хил олам йўқ, шунинг учун шу моддий олам талабларига мослашиб яшамоқ, унинг лаззатларидан баҳраманд бўлмоқ, фаол меҳнат қилиб, бойликка интилмаслик лозим, у мистикага берилишни тарғиб этмайди. У тўрт тамойил асосида ҳаёт кечиришни тавсия этади. 1. **Хилватдар анжуман** – инсонлар билан доимо мулоқотда яшамоқ, дардига, қувончиға шерик бўлмоқ, бойликка интилмаслик, камбағалларга ёрдам бермоқ. 2. **Сафар дар ватан** – ҳаётни ўрганиш, сафарда бўлиш, табиатдан завқланиш, ҳис-туйғудан воз кечмаслик, билимни ошириш, ғам-аламга ҳадеб берилавермаслик. 3. **Назар дар қадам** – ҳар бир қадамни ўйлаб босиш, фойдали ишлар қилиш, яхшилиқка меҳнат билан интилиш, вақтни бекорга ўтказмаслик. 4. **Хуш дар дам** – инсон бу оламнинг якуни, у ҳар доим табиатнинг ноз-неъматларидан баҳра олиши, қийинчиликдан қўрқмаслик, ўз мақсадларини рўёбга чиқариш.

Ўрта аср илм-фани ривожида ниҳоятда муҳим ўрин тутган қомусий олимлар Хоразмий, Форобий, Беруний ва Ибн Синолар номи бутун Шарқ ва Оврупо ўрта аслида ниҳоятда ҳурмат билан тилга олинади.

Муҳаммад ибн Мусо ал Хоразмий (780-850) – Шарқнинг буюк олими, дунё риёзиёт илми ривожига беҳисоб илмий ғояларини қўшган алломадир.

Хоразмий мусулмон дунёсида биринчи бўлиб риёзиёт, жуғрофия, тарих фанларининг ривожини бошлаб берди.

Шарқда, яъни Турон заминида жамият ривожи ва бунёдкорлик ғоялари хусусида **Абу Наср Форобий** ғоялари ўзига хос ўрин тутади. Форобий (873-990) ўзининг «Фозил одамлар шахри», “Фуқаролик сиёсати”, “Бахт-саодатга эришув ҳақида” каби асарларида олийжаноб жамият, адолатли тузум ҳақида фикр юритиб, ўз даври учун изчил таълимот яратди. У ҳар томонлама етук, барча аҳолини баҳт-саодатга, илм-маърифатга элтувчи юксак аҳлоққа эга идеал жамоа ҳақидаги ғояларни илгари сурди. Форобий: “Инсоннинг моҳияти ҳақиқий баҳт-саодатга эришув экан, инсон бу мақсадни ўзининг олий ғояси ва истагига айлантириб, бу йўлда барча имкониятлардан фойдаланса, у баҳт-саодатга эришади”,¹ деб алоҳида таъкидлаган.

Абу Райҳон Беруний (973-1048) Хоразмда туғилиб тарбия топган. Беруний 150 га яқин турли соҳаларда – тиббиёт, риёзиёт, астрономия, астрология, жўғрофия, геодезия, метеорология, этнография, тарих, фалсафа, филологияга оид катта асарлар ва рисолалар муаллифидир. Беруний фикрича, билимларни мажозий ақлий талқин, ҳақиқатнинг илмий холисона характеристи, сабаб-оқибат занжирига асосланувчи мантиқий тафаккур ёрдамида қўлга киритилиши, инсон ўз ақли, илм-фан, фалсафа ёрдамида ҳақиқатни қидириб топишга ҳақли эканлигини исботлар эди.

Абу Али ибн Сино (980-1037) Марказий Осиё ҳалқлари маданиятини бутун дунёга танитган машҳур ҳаким, қатор табиий фанлар билимдони, қомусий алломадир. Ул зот яратган 450 дан ортиқ асарларидан бизгача 160 га яқин асарлари етиб келган. Ибн Сино ҳар бир нарсани кузатиш ва тажриба асосида ўрганишга, кейин хulosса чиқаришга интилган, барча **бунёдкорлик** инсоннинг меҳнатига боғлиқлигини таъкидлаган. Ибн Сино ҳам Форобий, Беруний каби мутафаккирлар, пайғамбарлар ва файласуфлар инсоният жамиятини фозил жамиятга, инсонни комил инсонга айлантиришлари

¹ Абу Наср Форобий. Фозил одамлар шахри. Т. 1993 й.

зарурлиги, бу уларнинг илоҳий ва инсоний бурчлари эканлиги ғоясини олдинга сурганлар.

3. Амир Темур ва унинг авлодлари қурган Темурийлар салтанати она Ватанимиз тарихида мавжуд бўлган давлатчилик анъаналарининг бевосита, юксак ворисий давоми эди. Темур, Шоҳруҳ, Умаршайх Мирзо, Мирзо Улуғбек, Мирзо Бобур қурган салтанатлар Туркистонда азалдан давом этиб келган туркий цивилизация, илм-фан, маданият, диний-фалсафий, бадиий-аҳлоқий, ижтимоий-сиёсий ғоялар, давлатчилик, идора ва бошқариш, қонунчилик тизимларининг янада тезкор ва узлуксиз тараққий этишини таъминлади.

Амир Темур ижтимоий-сиёсий қарашларининг мағизи, уларнинг Марказий Осиё, жаҳон ижтимоий-сиёсий фикри тараққиётидаги ўрни, унинг ўлими олдидан “Васияти”да муҳтасар ифодаланган. У **“Биз ким, мулки Турон, Амири Туркистонмиз. Биз ким, миллатларнинг энг улуғи, Туркнинг бош бўғинимиз”¹** деган. Соҳибқирон ўгитларида она Ватанимиз Туркистонга, миллатимизга муҳаббат, унинг шаъни-шавкати учун қайғуриш, бунинг учун масъулиятни чукур англаш, халқимиз, миллатимизнинг жаҳондаги нуфузини юксак тутиш, ардоқлаш каби муқаддас асослар берилган.

Амир Темурнинг “Темур тузуклари” китобида давлат идораси ва аҳли фуқарога муносабатда адолат, инсоф, диёнат, эл-юрт тинчлиги ва ободлиги бош ғоя сифатида илгари сурилди.

Бу ғоялар темурийлар давлатининг ғоявий тамойилларининг устивор йўналиши эди. Амир Темурнинг бунёдкорлик ғоялари ва амалий фаолияти катта аҳамиятга эга бўлиб, унинг асосий мақсади бунёдкорлик ва яратувчилик эди. Жумладан, у “Темур тузуклари”да: “Агар фуқародан бирининг уй-иморати бузилиб, тузатишга қурби етмаса, керакли ускуналарни етказиб бериб, унга ёрдам берилсин”, деб кўрсатма беради. Шу ўринда, И.Каримовнинг Амир Темур ўз давлатини ақл-заковат ва ҳуқуқий асос билан

¹ Амир Темур васияти. Т. 1991 й.

идора этган десак адолатдан бўлади, деган фикрлари ниҳоятда ўринлидир. Зеро, Соҳибқирон ўз бунёдкорлик мақсадига етишиш учун собит қадамлик билан ҳаракат қилган. Жумладан, бу ҳақда “Темур тузуклари”да ёзганидек, “Бирор ишни бажаришни ўйласам бутун зеҳним, вужудим билан боғланиб, битирмагунимча ундан қўлимни тортмадим”.¹ Унинг Мовароуннахр, Хуросон ва бошқа жойларда бунёд этган иншоотлари, темурийлар сулоласи давридаги маданият, фан ва адабиёт соҳасидаги ютуқлар бунга мисол бўла олади. Барча давлатларда ва турли халқлар тарихида миллий ғоя ва мафкура ўзида гуманизм талабларини, халқнинг ирода ва интилишларини акс эттирган тақдирда жамиятни бирлаштириб, унинг салоҳияти ва имкониятларини тўла юзага чиқаришда бекиёс омил бўлади.

Темурийлар даврида фан, ижтимоий-фалсафий фикрлар тараққиётига катта таъсир кўрсатган шахслардан бири – буюк олим, давлат арбоби **Мирзо Улугбек**дир. У ўз даврида Самарқандда расадхона қурдириб, астрономик мактаб яратган олим. Илмий меросининг гултожи – “Зижи жадиди Кўрагоний” асари бўлиб, “Бир даража синусини аниқлаш ҳақида рисола”, “Тўрт улус тарихи” асарлари билан машҳур бўлган. Улугбек ижтимоий-сиёсий, хуқуқий қарашлари ва ғоялари, давлатни бошқаришга оид муносабати «Тўрт улус тарихи» асарида ўз ифодасини топган. Бунда айниқса туркий-муғулий ясо – тузукларининг қўлланиш қўлами билан мусулмон хуқуқи – шариат қонунчилигининг қўлланиш ва таъсир қўлами ning ўзаро муносабати диққатга сазовордир.

XV аср ва ундан кейинги даврларда Туркистондаги ижтимоий, фалсафий фикр ривожида **Алишер Навоий**нинг мероси муҳим ўрин тутади.

Навоий дунёқарashi асосларини унинг «Ваҳрат-ул вужуд” (пантеизм) таълимотига қўшган хиссаси, қалом, шариат, тасаввуфга бўлган муносабатининг фавқулодда жиҳатлари, орифлик дунёқарashi ва ахлоқий-

¹ Темур тузуклари. Т. 1996.

дидактик позицияси, сиёсат, давлат, фозил жамият, оила, комил инсон ва шахс тўғрисида бир бутун назариялари ташкил этади.

Навоий ўзининг одил подшо, фозил жамият, комил инсон тўғрисидаги ғояларида Форобий, Ибн Сино илгари сурган таълимотларидан келиб чиқсан.

Шундай қилиб, Алишер Навоийнинг ижтимоий-фалсафий, инсонпарварлик ғоялари тарихий анъаналарнинг юксак давоми, келажакдаги жамият маънавий камолотининг муҳим омили бўлди.

Захириддин Муҳаммад Бобур (1483-15290) темурийлар сулоласининг энг буюк вакилларидан бири, Хиндистонда “Буюк муғуллар” салтанатини қурган, туркий, араб-мусулмон, форс-тожик, ҳинд маданияти, бадиий-фалсафий, ижтимоий-сиёсий, ахлоқий ва диний-тасаввуфий фикрга катта ҳисса қўшган мутафаккирдир.

Бобурнинг ижтимоий-фалсафий, бадиий-ахлоқий, сиёсий ва ҳукуқий, ирфоний, ислоҳчилик ғоялари ниҳоятда кенг қамровли, чуқур дунёқарашибни ифодалар эди. Бобур дунёқарашининг бош йўналиши инсонпарварлик, илм-маърифатпарварлик, санъатсеварлиги, бадиият, шеър санъати, ватанпарварлиги – ўз Ватанини севиш, қўмсаш, диний бағрикенглик, юксак шижаатлилик, мардлик, ахлоқий поклик, хайрли ишларни қилишдир. Унинг жаҳон оммасига машҳур бўлган шоҳ асари “Бобурнома”, “Мубаййин”, “Хатти Бобурий”, “Ҳарб иши” каби асарлари ва гўзал шеърияти машҳурдир.

Хуллас, темурийлар даври маданият, санъат, адабиёт сингари ижтимоий, сиёсий, фалсафий ғоялар тараққиётида ҳам ўзига хос бир босқич бўлди.

4. Туркистон халқларининг бой ижтимоий-фалсафий, диний-ахлоқий, маданий тараққиётида XIX асрнинг иккинчи ярми, XX аср биринчи чорагидаги давр ўзининг ниҳоятда сермазмун ва инқилобий суронлилиги, ғоявий-назарий ва мафкуравий ҳаракат шаклларининг хилма-хиллиги билан ажralиб туради. Бу ҳолат ижтимоий тараққиётнинг ўзига хос йўналиши эди. Айни чоғда Туркистон халқлари Чор Россиясининг мустамлака зулмидан кутулиш, миллий давлатчиликни қуриш, ўз миллий, иқтисодий, сиёсий ва

маданий тараққиётига йўл очишга қатъий киришгандилар. Бу жараённинг етакчи кучи – миллий савдо ва саноат буржуазияси ҳисобланиб, у жуда катта қийинчиликлар билан бўлсада, халқимизнинг туб иқтисодий-сиёсий ва маънавий манфаатларини ҳимоя қиласига назарий асос – **жадидлар маърифатчилигини** шакллантириб, уни ҳар томонлама қўллаб-кувватламоқда эди. Жадидчилик маърифатчилиги ва мафкураси Туркистондаги анъанавий шарқона, Аҳмад Дониш, Муқими, Фурқат, Бердақ номлари билан боғлиқ маърифатчиликни халқларнинг демократик ва миллий ватанпарварлик уйғонишига йўналтирган умуммиллий мафкураси даражасига кўтарди. Жадидлар асослаб берган ғоявий мақсадлар Мунавварқори, Беҳбудий, Фитрат, Чўлпон, Завқий, Авлоний, Мулла Қилич, Ҳамза, Айний, Тавалло, Азжий ва бошқаларнинг таълимотида умуммиллий, умумтуркий манфаатларни акс эттирадиган, англаб етишга олиб келувчи мафкура даражасига кўтарилиган эди.

Туркистонда шаклланган жадидчилик ҳаракати ва унинг ғоявий меросида мустақиллик, миллий ватанпарварлик ғоялари умумбашарий демократик қадриятлар билан йўғрилган эди.

XX аср бошларида жадидчилик ҳаракати Туркистонда, Бухоро ва Хивада яна кенг кўламда ривожланди. Жадидчилик ҳаракати, унинг маърифатчилигининг бош йўналиши асосан янги усуlda тезкор таълимтарбия бериш, савод чиқариш, халқни маърифатли қилиш йўли билан хурофотлар, қолоқлик ва ўрта асрчилик билан қурашишдан иборат бўлди.

Кейинги босқичларда жадидларнинг ҳаракатлари сиёсий ҳаракат, партия тузиш, миллий матбуотни янада жанговар қилиш билан характерланади. Энди асосий шиор, ғоя – “Туркистон Мухторияти” талаби илгари сурилди.

Қийинчилик билан бўлсада, Туркистон давлатчилиги ғояи тикланиб, аввал Кўқонда Туркистон мухторияти тузилди. У тезда зўрлик билан қонга ботирилди. Чоризм емирилган бўлса ҳам, мустамлакачиликнинг ва миллий зулмнинг янги шакллари ниҳоятда қаттиққўллик билан ўрнатилди. Бу ҳол

миллий озодлик ва мустақилликнинг маърифатчилик йўлини тарғиб этувчи **янги ғоялар** келиб чиқишига олиб келди.

Туркистондаги миллатпарвар Ф.Хўжаев, Т.Рисқулов, А.Икромов, С.Хожановлар ҳам миллий мустақиллик билан боғлиқ бўлган илғор ғояларни ўртага қўйдилар. Уларнинг мероси, ижтимоий-сиёсий фаолияти Туркистонда юксалаётган Миллий Уйғониш жараёни билан бевосита боғлиқдир. Т.Рисқулов, С.Хожанов ва А.Икромовлар Туркистон халқларининг миллий бирлиги иқтисодий ва маънавий, сиёсий, диний ҳаётнинг барча жабҳалари ўзаро чамбарчас боғлиқлиги орқали рўёбга чиқишини кўрсатганлар.

1918 йил февралидан 1924 йилгача, яъни Туркистон бўлинниб, парчаланиб ташлангунча бўлган даврни ўз ичига олади. Бу давр жадидлар большевикларнинг зўравонлигига қарамай, бир томондан Шўро ҳукумати ва коммунистлар фирмаси бўғинларига кириб олиш, иккинчиси эса, «Чигатой гурунги” уюшмасини тузиш орқали бутун таълим-тарбия, маориф ва маданият ишларини ўз қўлларига олишга интилиши билан характерланади. Большевиклар жадидчилик мафкураси ғоя ва қадриятлари йўли учун курашувчиларни жисмонан йўқ қилиш йўлига ўтгач, миллий озодлик ҳаракатининг ёрқин саҳифаларини ташкил этган, тарихда «босмачилик” деб ном олган қуролли миллий-озодлик кураши, истиқлолчилик ҳаракати бошланди. Ўз-ўзидан тушунарлики, ўша йилларда кучлар нисбати мутлақо тенг эмас эди.

1931 йилдан 1937-38 йилларгача бўлган даврни, умумий ҳисоблаганда, 50-йиллар ўрталаригача таъқиб ва сургунлар даврларини ўз ичига олган эди. Бу даврда Мунавварқоридан бошлаб, Файзулла Хўжаев, Акмал Икромов, Усмон Носир ва бошқа саноқсиз миллат фидойилари қатағон қурбонлари бўлдилар.

3-Мавзу: Ғоялар фалсафасининг ғарбдаги ривожланиш босқичлари.

(4-соат)

Р е ж а:

- 1. Ғарбдаги мифологик диний, сиёсий жараёнлар тўғрисидаги дастлабки ғоявий қарапашлар.**
- 2. Рим империяси ва умумевропа –ягона макон экани тўғрисидаги ғоялар.**
- 3. Европада Ренессанс даври ғоялари. Миллий давлатчилик, колониал ва империал тараққиёт тўғрисидаги ғоялар.**
- 4. Ғояшуносликнинг XVIII-XIX асрлардаги такомил босқичлари, консерватизм ва либерализм ғоялари.**

1. Қадимги дунёда фалсафий фикр тараққий этган мамлакатлардан бири Юнонистон эди. Қадимги Юнонистонда фалсафа ижтимоий ҳаётнинг инъикоси сифатида табиат тўғрисидаги билимлар билан боғланиб бир бутун дунёқарашни ўзида мужассамлаштирган эди. Қадимги Юнонистонда Милет фалсафий мактабининг асосчилари Фалес, Анаксимандр, Анаксименлардир. Милет мактабига мансуб файласуфлар учун содда дунёқараш характерлидир. Улар борлиқ асосига муайян бир моддий асосни қўядилар. Масалан, Фалес сувни, Анаксимандр апейронни (чексиз, чегарасиз моддий нарса), Анаксимен эса ҳавони. Уларнинг фикрича, оламдаги барча нарсалар мана шу моддий унсурларнинг турлича ҳолатидир. Гераклит фикрича, олам доимий ҳаракат жараёнидан иборат, бунинг сабаби ўт (олов) деб таъкидланган. Унинг фикрича, оқиб турган дарёга икки марта тушиб бўлмайди. Иккинчи марта тушганда олдинги сувлар аллақачон оқиб кетган бўлади. Бу-диалектика ҳақидаги дастлабки ғоялардандир. Қадимги Юнонистондаги атомистик дунёқарашнинг асосчиси Демокрит бўлиб, унингча оламнинг асоси атомлар (майда бўлинмас, моддий заррачалар) ва бўшлиқдан иборат. Демокритнинг таълимоти кейинчалик Эпикур томонидан ривожлантирилди.

Қадимги Юнонистонда рухни, ғояни оламнинг асоси сифатида талқин этувчи фалсафий ғоялар ҳам вужудга келиб, ривожланиб борди. Бу қарашларнинг асосчилари Пифагор, Сүкрот, Афлотунлар ҳисобланади. Қадимги Юнонистонда бундай дунёқарашни ривожлантириб, муайян тизимга келтиришга ҳаракат қилган файласуф Афлотун эди. Унинг “Базм”, “Теэтет”, “Федон” номли диалогларида, сиёсий қарашлари эса “Давлат” ва “Қонунлар” номли асарларида баён этилган.

Афлотун таълимотича, оламда “ғоялар дунёси” бирламчи бўлиб, моддий дунё эса унинг маҳсули, соясидир. “Ғоялар дунёси” замон ва маконга боғлиқ бўлмай, мангу, ҳаракатсиз, ўзгармасдир, у - ҳақиқий дунёдир. Афлотун фикрича, “ғоялар дунёсида” энг олий ғоя-яхшилик ва баҳт ғояси – худодир. Бошқа ғояларнинг ҳаммаси у билан боғлиқ. Ҳақиқатда эса Афлотун таъкидлаган **“Умумий ғоялар” моддий дунёдаги нарсалар тўғрисидаги инсон тушунчалари**дир.

Афлотун фалсафий қарашларини биринчи бўлиб танқид қилган унинг ватандоши, мутафаккир **Арасту** ҳисобланади (мил. авв. 384-322), унинг иирик асарлари “Метафизика” (ёки “Биринчи фалсафа”), “Физика”, “Жон тўғрисида”, “Аналитика”, “Категориялар”, “Сиёсат”, “Риторика” ва бошқалардир.

Арасту Афлотуннинг “ғоялари” назариясини асоссиз деб ҳисоблайди. У Афлотун таълимотини танқид қилиш билан бирга, умуман унга қарши чиқа бошлайди. Унингча моддий олам абадий, объектив ҳарактерга эга бўлиб, у ҳеч қандай Афлотун “ғоя”сига муҳтож эмас. Табиат эса моддий асосга эга бўлган нарсалар йиғиндисидан иборат, у ҳам доим ҳаракатда ва ўзгаришда.

Арастунинг ва умуман қадимги юонон файласуфларининг жамият ва инсон ҳақидаги қарашлари ўша даврдаги ҳукмрон ижтимоий муносабатларга боғлиқ эди. Улар жамиятга бўлган қарашларида қулдорлик тузумини мустаҳкамлашга уринадилар. Юонон файласуфларининг таълимотича жамиятнинг қул ва қул эгаларига бўлинишини, қулдорларнинг ҳукмронлиги

ва қулларнинг қуллиги табиий ҳолатдир. Қуллар бошдан қул бўлиб туғилганлар, шунинг учун ҳам улар жисмоний бақувват, жисмоний меҳнатга қобилиятлидирлар. Қуллар ўз табиатига кўра ахлоқий фазилатлардан маҳрум ва яхшиликка уқувсиз кимсалардир. Ахлоқий фазилатлар, яхши фаолият факат эркин кишиларга, қул эгаларига хосдир.

Суқрот этикасининг асосий тамойилларини шундай ифодалаш мумкин. “Саховат” ва “Билим” бир хилдир. Ниманинг “адолатли эканлигини ҳақиқатдан ҳам биладиган киши” адолатли иш тутади. Адолатлиликнинг нима эканлигини биладиган ва адолатли иш тутадиган киши “бахтиёр” бўлади. Суқротнинг фикрича, диалог жараёнида адолатлилик, мардлик, яхшилик, ҳақиқат, реаллик ва шу тушунчаларни таҳлил этиш ёрдамида вужудга келадиган тушуниш мустаҳкам ва ўзгармасдир.

Пифагордан Платонгача қадар математик фикрлаш тарзи фалсафа учун нечоғли муҳим аҳамият касб этишини кўриш мумкин. Юнон математиклари, жумладан Пифагор, энг аввало математиканинг **процедура** ва **операцион** жиҳатларни ривожлантирадилар ҳамда даъволарни далилаш тушунчасини ишлаб чиқади. Акциомалар, ҳисоблаб чиқариш қоидалари ва улар ёрдамида олинган **даъво (теорема)**лардан ташкил топган тузумни биз аксиоматик – дедуктив тизим деб атایмиз.

2. Тарих шундан далолат берадики, марказлашган йирик давлат ва империяларнинг пайдо бўлиш жараёнида ғоя ва мафкураларининг аҳамияти янада ортади. Милоддан аввалги IV – I ва милоднинг бошларидағи Рим тарихи бунга яққол мисол бўлади. Ушбу шаҳар – давлатда **унинг фуқаролари худолар томонидан энг олий мақомга эга кишилар** сифатида тан олингани тўғрисидаги ғоя устивор эди. Бу ўз навбатида барча римликларнинг ўзаро тенглиги ғояси кенг шаклланишига сабаб бўлди. Ана шу мафкурага кўра, Рим аҳолиси роҳат-фароғатда яшаши, асосан мавжуд ижтимоий–сиёсий тузумни сақлаб туриши, кўп минг сонли қуллар эса меҳнат қилиши лозим.

Тарихдан маълум ва машҳур бўлган Спартак бошчилигидаги қуллар кўзғолони ана шу тартибга қарши кўтарилиган ҳаракат эди.

Умуман олганда, қадимги Римда ўзига хос маъно- мазмунга эга бўлган (яъни, “Қуллар меҳнати – римликларнингроҳат-фароғати” тамойили асосида) тенглик ғояси аста-секин халқни оломонга, империя учун зарур бўлган аскарларга, юқоридаги тамойилни сўзсиз ҳимоя қилишга шай турган армияга айлантирган. Империяни яратадиган дунёқарааш ҳамда мафкура шу тариқа шаклланган. Бу эса, ўз навбатида, ана шу армиянинг бошлиқлари – Рим импириясининг лашкарбошилари Юлий Цезаръ, Октавиан Августин ва бошқаларни тарих саҳнасига олиб чиқкан.

Ўша даврда Римнинг ёнгинасида Афина давлати ҳам гуллаб-яшнаган бўлиб, унинг асосий ҳаёт тамойили эркинлик ғоясига таянар эди. Рим армияси маданий тараққиёт жиҳатдан устун бўлган Афинани тез орада забт этди. Аммо ўз ҳудудида Афинадагидек эркинлик ғоясини устувор тамойилга айлантира олмади. Чунки эркинлик ғояси тоталитаризм учун энг асосий маънавий хавф бўлиб ҳисобланади. Ҳаёти эркинликка асосланган Афина инсоният маданиятининг тамал тошларидан бири, юксак маънавий қадриятлар устувор бўлган цивилизацияни дунёга келтирган эди.

Рим эса фан ва маданият бобида Афинага тенглаша олмади ва бу соҳаларда ундан устунроқ бўлган бирор кашфиёт ёки янгилик яратади. У бор-йўғи дунёга даҳшат солган тажовузкор ва мустабид империяни ва зўравон армияни яратади. Француз файласуфи Ж.Ж Руссо ёзади: “Сиёсий жиҳатдан тобе бўлган Афина ғоявий ва маънавий жиҳатдан Римни беихтиёр тиз чўкишга мажбур қилган эди. Римликлар бу борада ҳеч қачон Афиналикларнинг олдида ўзларини ғолиб деб ҳисоблай олмаган”. Яна бир француз адиби Андре Моруа қуйидаги фикрни билдирган: “Европа бу ғоя ва йўлларнинг қайси бири тўғри эканлигини тўла-тўқис ажратиб, ўз йўлинни уларнинг бири асосида танлаб ололмади. Салиб юришлари домига тортилган ва ўрта асрлар сўнггида империяларни яратган Европа қадимги Рим йўлидан, Римнинг ҳалокатидан кейин мустақиллик ва миллий давлатчиликни ихтиёр

этган Европа Қадимги Афина йўлидан борди”. XX асрда фашизмни дунёга келтирган Европа биринчи йўлдан, шу юз йилликнинг охирига келиб демократик тараққиёт сари юз тутган Европа эса иккинчи йўлдан бормоқда. Бир асрда, нисбатан қисқа давр орасида бундай ҳолнинг намоён бўлиши европаликларнинг қонида бу йўлларнинг иккаласи учун ҳам умумий генлар сақланиб қолганидан далолат беради”.

Ўрта асрнинг асосий хусусияти шундан иборатки, бу даврда ғарбий Европада христиан дини аста-секин ҳукмрон мафкурага айланиб боради. Дин барча бўлимларнинг соҳаларини, фалсафани ҳам ўзига бўйсиндиради. Схоластик (мактаб) таълимотни яхлит тизимга келтирган файласуф Фома Аквинский ҳисобланиб, у кейинчалик католик черковининг пири, деб расмий равишда эълон қилинган эди. Унинг фикрича **дунёнинг мавжудлиги худога боғлиқ**. У биринчи сабаб ҳисобланади.

Августин христианлик етакчи дин сифатида тан олинганидан ва Рим империяси бўлингандан кейинги даврда, герман қабилалари босқини натижасида ғарбий Рим парчаланиши арафасида яшади. Бу жаҳон империяси таназзулга юз тутган даврда турли черков ташкилотлари юзага келди. Императорлик ҳокимияти заифлашган шароитларда сиёсий маъсулиятни черков ўз зиммасига олди.

Августин Антик даврни христианлик даври билан боғлаган дастлабки буюк теологлардан эди.

Шунинг учун Августинда янги христианча тасаввурлар: “марказдаги инсон”, тарихнинг чизиқли ривожланиши, йўқдан борлиқни яратган, жонлантирган худони кўрамиз.

... ҳамма нарсалар инсон атрофида марказлашган, зотан худо ҳамма нарсани инсон учун яратган ва Худо ўзига ўхшаб яратган...

3. XIV-XVI асрларда ғарбий Европада уйғониш даври (Ренессанс яъни антик маданиятнинг тикланиши) ҳисобланади. Бу даврда, дастлаб Италияда, сўнгра Европанинг бошқа давлатларида капиталистик ишлаб чиқарувчи кучларнинг ривожи табиат илмини, фалсафани тараққиётга олиб келди.

Табиат - билимнинг ягона манбай ва тараққиётнинг асоси бўлиб қолди. Ана шундай шароитда Ўрта аср схоластикасини инкор этувчи, инсон ақлзаковатини улуғловчи фалсафий қарашлар вужудга кела бошлади. Бундай ғояларнинг дастлабки ифодаси сифатида Николай Кузанскийнинг (1401-1464) таълимотини кўрсатиш мумкин. У ўзининг илгор фалсафий ғояларида “борлик – бу ҳамма нарсадир” дейди. Н. Кузанский илгари сурган ғояларга Н. Кооперник ва Г. Галилейнинг қарашлари таъсир ўтказди. Унинг “бепоёнлик”, “чексизлик” ҳақидаги ғоялари Н. Кооперник томонидан гелиоцентрик ғояни асослашда катта аҳамиятга эга бўлди. Унинг ҳамма нарсанинг бирлиги ҳақидаги пантеистик ғояси Жордано Брунонинг пантеистик фалсафасини келтириб чиқарди.

Ф. Бекон ўзи, баҳтли жамият энг аввало яхши **праксисга** муҳтож бўлади деб ҳисоблаган Арасту ҳамда жаннатни у дунёга жойлаштириб, ер куррасини оз ёки кўп даражада ўзгармас деб кўздан кечирган Ўрта асрлар мутаффакирлари ўртасида фарқ ўтказди.

XVI-XVII асрларда қироллик ҳокимиятининг абсолют монархияга айланиш тенденцияси юз берди. Шу даврнинг вакили Никколо Маклавелли XV аср охири ва XVI аср бошларида Италияда яшаб ўтган. У “Подшоҳ” асарида абсолют монархиянинг ҳимоячиси, фикрларда эса бошқарувнинг республикача шакли ҳимоячиси сифатида иш тутади. Маклавеллининг сиёсий назарияси “бошқарув механикаси” ҳақидаги таълимотдир.

Янги давр фалсафасида франциялик мутафаккирлар П.Гольбах (1723-1789), Д. Дидро (1713-1784), К. Гельвеций (1715-1771), Ж. Ламетри (1709-1751) ҳисобланади. Уларнинг таълимотича ҳамма нарса материядир. Француз файласуфлари ижтимоий ҳодисаларни тушунишда ҳам бир қатор янги ғояларни илгари сурдилар. Уларнинг фикрича, киши ижтимоий муҳитнинг маҳсули, ижтимоий муҳит қандай бўлса, киши ҳам шундай бўлади.

Немис классик фалсафасининг асосий вакиллари И.Кант, И.Г.Фихте, Ф.Шиллинг, Г.Ф.Гегел ва Л.Фейербахлардир.

Кантнинг сиёсий қарашларига назар солсак, кўринадики, ... давлатлар бир-бирига зид манфаатларга эга бўлиши мумкин. Улар турли иқтисодий тизимларга эга ва кўпинча турли сиёсий мафкураларга асосланади. Давлатлараро муносабатларнинг тамойилларига ёндашувда Кант учун хос нарса шу бўлдики, у доимо давлатлараро муносабатлар масаласини диний ва мафкуравий масалалардан ажратишга ҳаракат қилди. Кант таъкидлайдики, мақсад барча халқларнинг ягона оиласини тузиш эмас, балки дунё ҳамжамиятини ташкил қилиш. Кантнинг тинчлик фалсафаси иккинчи жаҳон урушидан кейин БМТ тузилганда амалий ифодасини топди.

Гегел ўз фалсафий тизимини яратиб мутлок ғоя ўзининг бой мазмунини моддий олам – табиат ва жамият сифатида ифода этишини кўрсатар экан, аввало дунё узлуксиз тараққиётда эканлигини қайд этади. Диалектик тафаккур услубини ва унинг асосий қонунларини татқиқ этиш билан Гегел фалсафий фикр тараққиётига бебаҳо ҳисса қўшди. Гегелнинг тарих фалсафаси бу – ўзгаришлар фалсафасидир. Француз инқилоби ва бошқа кўплаб драматик воқеаларга замондош бўлган Гегель тарихга “сакраб юрувчи” ва ўзига ром этувчи форматив жараён сифатида қарашга ўрганган.

Биз тарихий ўзгаришларни кейинроқ нималар юз бергани ҳақида ўйлабгина тушунишимиз мумкин. Донолик – кун ботиш олдидаги ғира-ширалиқдай, деган гап мансуб. Гегелнинг сиёсий қарашларида тоталитаризмга муносабати масаласига келсак, айтиш мумкинки, у ўз замонасидаги (1820 йй) Прусс давлатини қўллаб-қувватлайди. Гегел томонидан ошкора баён қилинган идеал авторитлар, лекин тоталитар ва фашистик эмас. У конститутциявий кучли хукуматни қўллаб-қувватлайди, қонун ва хуқуқ асосида бошқариладиган давлат тарафдори.

Маркс сиёсатга ҳам, сиёсий мунозараларга ҳам энг қўп таъсир ўтказган сиёсий назариётчилардан биридир. Унинг ғояларига турли “манфаат гурухлари” нуқтаи назаридан баҳо бериш мумкин. Ғоялари Марксничиалик бузиб талқин қилинган сиёсий назариётчилар камдан-кам. Шунингдек, камдан-кам сиёсатчилар Марксчалик ҳурмат қозона олган.

Ишонч билан айтиш мумкинки, Маркс икки соҳада **пионер** эди. Биринчидан, у хусусий-капиталистик муносабатлар оқибатида инсоннинг деградациялашувини (бегоналашуви, қашшоқлашувини) англади.

Маркс таъкидлашича, барча ижтимоий назариялар мафкура (онгнинг синфий манфаат туфайли деформациялашган шакли)нинг ифодасидир. Лекин Маркс ўзи айтаётган мана шу гаплар ҳам назария бўлгани учун унинг таърифи ўзининг оёғига болта урди. Маркс, капитализм бошқа ҳодисалар қатори ортиқча ишлаб чиқаришнинг оқибатида “портлаб кетади”деган эди. Капитализмнинг инқирози революцияга олиб келди. Чунки капитализм ортиқча ишлаб чиқаришнинг олдини олиш учун ҳаддан ташқари иррационал. Бунда Маркс ноҳақ бўлиб чиқди. Ҳозирги кунда капитализм кўп истеъмолчилар жамиятларини тузиш йўли билан ана шундай кризислардан четлаб ўтишга мувофиқ бўлмоқда.

Айни пайтда иқтисодий муаммоларни оқилона ва самарали усул билан еча олмаган СССР ва собиқ Шарқий Европа социалистик мамлакатлари ўз маъно-мазмунига кўра ўтмиш сахифаларидан жой олди.

4. XIX асрда ижтимоий-сиёсий ғоялар ривожи ва уларнинг Европа сиёсий ҳаётида ва ижтимоий онгида акс этиши ҳамма вақт ҳам силлиқ кечган эмас. Натижада, кўпгина сиёсий ғоялар пайдо бўлиб, янги давр сиёсий ғояшунослигинг асосини ташкил этган эди. Шундай қилиб, Европада учта асосий ғоявий-сиёсий оқим – консерватизм, либерализм ва социализм оқимлари вужудга келди.

Консерватизм оқимиининг кўзга кўринган арбобларида Англияда Эдмунд Бёрк (1729-1797) француз публицисти ва жамоат арбоби Жозеф де Местр (1753-1821) ва бошқалар эдилар.

Консерватизм буюк француз инқилобига қарши ўлароқ пайдо бўлган оқим бўлиб, унда мазкур ижтимоий инқилоб хаос (тартибсизлик) ва бузилиш каби талқин қилинди. Улар эски ижтимоий тартибни тиклашга, феодал-аристократик тузумнинг анъанавий қадриятларини яна тиклашга чақирди. Консерваторлар таълимотига кўра, жамият ўз ички қонунларига кўра аста-

секинлик билан такомиллашиб боради. Уларнинг таъкидлашича, ҳаётда ҳал қилувчи аҳамиятга эга бўлган нарсалар: урф-одатлар, анъаналардир. Шунинг учун, консерваторлар фикрича, ижтимоий тараққиётнинг асосий мезони халқнинг урф-одатлари ўзгаришидан иборатдир. Улар давлатнинг монархия бошқаруви билан боғлиқ бўлган сиёсий ҳаётнинг анъанавий укладини сақлаб қолиш заруратини асослашга ҳаракат қиласидилар.

Консеватизм ижтимоий тараққиётни инкор этмайди, тадрижий тараққиётни ёқлаб чиқди, чунки ижтимоий-сиёсий ҳаётнинг тадрижийлиги эски нарсаларнинг янгисига аста-секинлик билан мослашуви орқали кечади. Давлатнинг иқтисодий қудратининг асоси ва унинг табиий тараққиётининг асоси хусусий мулкчиликдир. Ҳеч ким мулк-бойлик тўплаш имконидан ва ҳукуқидан маҳрум бўлиши мумкин эмас.

Либерализмнинг ғоявий-сиёсий оқим сифатида вужудга келиши XVII-XVIII асрларда Европада янги ижтимоий-иқтисодий ва ижтимоий ишлаб чиқариш муносабатларининг ривожи билан боғлиқ. Либерализм мафкурасидаги асосий тамоил жамиятда инсон эркинлиги ғоясидир. Либерализм мафкураси жамиятда тезкорлик билан бозор муносабатларини шакллантиришга зарурый шарт-шароитлар яратилишига йўналтирилган эди. Бу оқимнинг асосчилари инглиз олимлари Джон Локк (1632-1704), Адам Смит (1723-1790), Иеремия Бентам (1748-1832), Джон Стюард Милл (1806-1873) ва француз мутафаккири Бенжамен Констан (1767-1830) ва бошқалар эдилар.

XIX аср давомида либераллар жамиятининг табиий ривожланишини ёқлаб чиқдилар. Уларнинг фикрича, жамиятдаги ижтимоий муносабатларни бошқарилиши давлатнинг аралашувисиз амалга оширилиши лозим, бу ерда давлат “қўриқчи ”ролини бажариш керак, ишлаб чиқарувчилар ўртасида эркин рақобатга шароит яратиши, фуқороларнинг мулкини қўриқлаши лозим. Эркин тадбиркорлик, парламент тузуми, шахснинг сиёсий эркинлиги, ошкоралик, плюрализм кабиларни ҳимоя қилиш баробарида либерализм замонавий цивилизация қиёфасини белгилайдиган умуминсоний қадриятларнинг шаклланишига қўмаклашдилар.

4-мавзу: “Фоя” ва “мафкура” категориялари (2 соат)

Р е ж а:

- 1. “Фоя” категорияси, унинг моҳияти ва намоён бўлиши хусусиятлари.**
- 2. “Мафкура” категорияси, унинг моҳияти ва мазмuni.**
- 3. “Фоя” ва “мафкура” категорияларининг мазмун моҳиятини ўрганишининг тарбиявий аҳамияти.**

1. Инсон ва жамият ҳаётида муҳим ўзгаришларни амалга оширишда муайян ғоялар алоҳида ўрин тутади. Жамият тарақкиётининг маълум даврларда тезлашуви, секинлашуви, жамият ҳаётида ижобий ёки салбий ҳолатларнинг рўй бериши жамиятда қандай ғоялар ҳукмронлик қилиши, улар қандай кучларни ҳаракатга келтириши, кимларнинг, яъни қайси бир ижтимоий қатламнинг манфаатларига хизмат қилишига кўп жиҳатдан боғлиқдир.

“Фоя” категориясининг моҳияти ҳақида гап кетганда инсон ўзининг онги, ақл-заковати, иймон-эътиқоди ва ижодий меҳнати билан бошқа жонзотлардан фарқ қиласи.

Инсон тафаккури воқеликни идрок этиш мобайнида турли фикрлар, қарашлар, ғоялар ва таълимотлар яратади. Демак, **биринчидан**, ғоя инсон тафаккурининг маҳсулидир.

Иккинчидан, ғоя олдин мавжуд бўлмаган, ўзида янгиликни ташувчи хусусиятга эга бўлган фикрdir.

Учинчидан, ғоя олдин пайдо бўлади, ундан кейин ғоялар асосида мафкура, мафкура асосида тизим, сиёsat пайдо бўлади.

Илмий-фалсафий адабиётларда “фоя”, “мафкура”, “идея” ва “идеология” тушунчалари ишлатилмоқда. Идея ва идеология кўпроқ ғарб давлатларида ҳамда рус тилидаги манбаларда учрайди. “Идея” ибораси юнон тилидаги “idea” сўзидан олинган “идеология” сўзи учун ўзак бўлиб ҳисобланади. Идеология (idea-фоя, тушунча, logos-таълимот) атамаси эса ғоялар тўғрисидаги таълимотни англатади ва икки хил маънода ишлатилади.

1. Ғояларнинг мазмуни, шаклланиши, аҳамияти тўғрисидаги билимларни ифодалайди ва илмий соҳа ҳисобланади.

2. Муайян ғояни амалга ошириш, мақсадга етиш усуллари, воситалари, омиллари тизимини англатади.

Соғлом ва носоғлом, эзгу ҳамда ёвуз, бунёдкор ёки вайронкор ғоялар инсоният тарихи мисолида кўплаб учрайди. Ғояларнинг оддий фикрлардан фарқи шундаки, булар гарчи тафаккурда пайдо бўлсада, кенг жамоатчиликнинг, муайян ижтимоий қатламнинг мақсадларини ифода этади. Уларнинг ишончи ва эътиқодига айланиб, эътироф этилганлигини билдиради, инсон ва жамият руҳиятига, ҳатто уларнинг туб қатламларигача сингиб боради. Ғоя шундай қувватга эгаки, у одамларнинг ички дунёсигача кириб бориб, уни ҳаракатга келтирувчи, мақсад сари етакловчи руҳий-ақлий кучга айланади. Уларни муайян мақсадга йўналтиради, сафарбар этади, жипслаштиради, ҳамжиҳат ва ҳамкорликка ундаиди.

Ҳар қандай ғоя ижтимоий аҳамият касб этиб, одатда муайян ғоялар, алоҳида олинган шахслар онгида пайдо бўлади. Маълум бир муддатдан кейин эса жамиятнинг турли қатламларига тарқалади, турли элатлар ва миллатлар орасида ёйилди, янги авлод жамиятда мавжуд ғоялар таъсирида тарбияланади. Муайян қарашлар ва ғояларни ўз эътиқодига сингдиради, ўз навбатида янги ғояларни яратади ва тарғиб қиласида. **Ғоялар миллий-маданий меросни, умуминсоний қадриятларни, ижтимоий-маънавий ҳаётни, теварак оламни ўрганиш, билиш жараёнида дунёга келади.** Ижтимоий онгнинг барча шакллари илм-фан, фалсафа, дин, санъат ва адабиёт, ахлоқ, сиёsat ва ҳуқуқ-муайян бир ғояларни яратади, уларга таянади ва уларни ривожлантиради.

Шундай қилиб, **“ғоя инсон тафаккурида вужудга келадиган, ижтимоий характерга эга бўлган, руҳиятга таъсир ўтказиб, жамият ва инсонларни ҳаракатга чорлайдиган, мақсад-муддао сари етаклайдиган кучли, теран фикр”.**

Ғояларнинг объекти ва субъекти. Аввало, шуни таъкидлаш керакки, ғояни шакллантирадиган, юқорида таъкидланганидек, унинг вужудга келишига турткি берадиган **объектив реаллик** – ташқи олам, дунё ва унинг ҳодисалари, инсоният, жамият ҳаётига тегишли воқеалар мавжуд. Сўнгра эса, ана шу ҳодиса, воқеа ва жараёнларни англаб оладиган, ўз ҳаётини уларнинг қонуний оқимиға мослайдиган ва ўзи ҳам уларга **акс таъсир этадиган одамзот** ҳам мавжуд. Ғоя ана шу икки томон, яъни ташқи реаллик ва одамзот орасидаги муносабат (таъсир ва акс таъсир) натижасида шаклланадиган субъектив ҳодиса, объектив реалликнинг субъектив натижаси, инсон онгида ташқи олам, дунё ва ҳаёт ҳодисаларини акс этиш шаклларидан биридир. Ғоя гносеология нуқтаи назаридан баҳоланаар экан, қўйидаги маъноларни англатади:

- инсон онгининг таркибий қисми;
- ташқи оламнинг образли инъикоси ва акси;
- инсоннинг воқеа ва ҳодисаларни англаш шакли;
- инсон онгининг ташқи олам ва ҳаёт ҳодисаларига нисбатан акс таъсирнинг намоён бўлиш шаклларидан бири.

Ғоянинг “фикр” ва “мафкура”, “мақсад”, “идеал тушунчалар билан алоқаси. “Ғоялар” аслида фикр шаклида бўлиб, ўзининг ижтимоий залвори билан ғоя даражасига кўтарилиши мумкин, акс ҳолда жуъзий таснифга эга бўлса, фикр бўлиб қолаверади. Мафкура эса муайян ғоялар тизимини ўзида ифода этиб, уларни амалга ошириш усул воситаларини англатади. Ҳар қандай ғоялар муайян халқнинг мақсад-муддаоларини ифодалайдиган, ҳаракатга келтирадиган куч бўлиб, ҳар қандай мақсад ғоялар воситасида намоён бўлади. Идеал, орзу-интилишнинг **олий мақсади** ҳисобланиб, бу ҳам ғояларда ўз ифодасини топади.

Ғоя ва дунёқараш. Ғоя тушунчаси ва мафкура дунёқараш тушунчаси билан алоқадор. Узвий ғоялар тизими воситасида вужудга келадиган мафкура, миллий онг, миллий ғоя, миллий ғурур кабиларни, умуман, маънавиятни, ғояни амалиётда асослайдиган куч деб қарайдиган бўлсак,

гояни дунёқараашдан ташқари алоҳида ўрганиш ва кўриш мумкин эмас. Энг муҳими **миллий ғоямиз** инсонни ҳалол ва пок ҳаёт кечириш, бевабечоралар, қаровсиз қолган болаларга нисбатан эътиборли бўлиш каби юксак **инсоний фазилатларни** шакллантиришга асосланган дунёқараашга мезон бўлиб хизмат қиласди.

Шу ўринда, таъкидлаш керакки, фалсафий дунёқараашнинг асосида ҳам фалсафий ғоялар, диний дунёқарааш асосида эса диний ғоялар ётиши юқоридаги фикрларимизга далил бўла олади.

2. ”Мафкура” категорияси арабчадаги “муфаккур”, “муфаккиратун” сўзлардан олинган бўлиб, чуқур маъноли, теран мазмунли деган маънони англатади. Мафкура тушунчасини таърифлашда фалсафий адабиётлар, луғатларда бир қанча фикрлар берилган. Мафкура тушунчасига файласуф олимлар томонидан берилган таърифлар шакл ва мазмун жиҳатдан бир хил.

Мафкурага **жамиятдаги муайян сиёсий, ҳуқуқий, ахлокий, диний, бадиий, фалсафий, илмий қарашлар, фикрлар ғоялар мажмуасидир** – деб таъриф берилади. Демак, **мафкура – муайян ижтимоий гуруҳ ёки қатламнинг, миллат ёки давлатнинг жамият эҳтиёжларини, мақсад ва интилишларини, ижтимоий-маънавий ривожланиш тамойилларини ифода этадиган ғоялар, ularни амалга ошириш усул ва воситалар тизими**дир.

Хар қандай назария ва таълимот бир тизимга солинган ғоялар мажмуудан иборат бўлади. Шу сабабли дунёқараашнинг асосини ва муайян ишонч-эътиқоднинг асосини ҳам ғоялар ташкил этади.

Одамлар, ижтимоий синф ва қатламларнинг, миллат ҳамда давлатларнинг манфаатлари ва мақсадлари ҳам ғояларда ифода этилади. Ўз олдига қўйган мақсади қандай жамият қурмоқчи экани, бунга қандай йўллар билан эришмоқчи бўлаётгани ҳақидаги ғоялар тизими ҳар бир миллат, халқ ва жамиятнинг миллий мафкурасининг асосини ташкил этади.¹

¹ Миллий истиқлол ғояси: асосий тушунча ва тамойиллари. Т. 2001 й.

“Фоя” ва “мафкура” тушунчалари бир-бирига яқин бўлсада, уларни айнанлаштирмаслик керак.

Биринчидан, мафкура ғояга нисбатан мазмун жиҳатдан кенгроқ тушунчадир.

Иккинчидан, ҳар қандай мафкурада ижтимоий воқеликни сақлаб қолиш ёки ўзгартиришга қаратилганлик, яъни мақсадлар ботиний эмас, балки зоҳирий таркибда мавжуд бўлишини ва мафкурунинг ўзагини ташкил этишини таъкидлаш, жоиз.

Учинчидан, ҳар қандай ижтимоий ғоя факат маълум бир мафкура доирасидагина ўзининг уюштирувчилик ва сафарбарлик салоҳиятини, жозибадорлик кучини намоён қила олиши мумкин.

Ўзбекистон халқининг миллий истиқлол мафкураси жамиятни жипслаштиришга, буюк келажак йўлида ҳамжиҳатлик билан ҳаракат қилишга, барпо этилаётган эркин фуқаролик жамиятида ҳар бир юртдошимизнинг ўзига хос ўрни бўлишига сафарбар этади.

Президент И.Каримов жамият мафкурасига шундай таъриф берган: “Одамларнинг минг йиллар давомида шаклланган дунёкараши ва менталитетига асосланган, айни вақтда шу халқ, шу миллатнинг келажагини кўзлаган ва унинг дунёдаги ўрнини аниқ-равshan белгилаб беришга хизмат қиласиган, кечаги ва эртанги кун ўртасида ўзига хос кўприк бўлишга қодир ғояни мен жамият мафкураси деб биламан”.¹ Бинобарин, миллий мафкура ҳар қандай халқни-халқ, миллатни-миллат қиласиган, унинг йўли ва мақсадларини аниқ-равshan чароғон этадиган маёқдир.

Инсоният тарихида турли шаклда жуда кўплаб мафкуралар яратилган, хилма-хил ижтимоий-сиёсий қучлар, ўз ғоялари ва таълимотлари орқали мақсад ва ниятларига етишмоқ учун интилган. **Мафкуралар** моҳиятига қўра, фалсафий, дунёвий, диний ва бошқа турли таълимотлар асосида яратилади.

Мафкурунинг фалсафий илдизлари. Бунда фалсафа илми хулосаларига асосланиши назарда тутилади ва ҳар бир халқнинг ўзига хос

¹ Каримов И. Биз келажагимизни ўз қўнимиз билан курамиз. Т. 1999 й. 7-жилд. 89-бет

фалсафий мероси, қарашлари, ғоялари уларнинг мақсадларида ўз ифодасини топади. Шарқ ва ғарб фалсафаси бунга ёрқин мисол бўла олади. Қадимги хитой файласуфил Конфуций таълимоти ушбу мамлакатда XX асрнинг 50-йилларигача ўзининг миллий мафкура даражасида туро олганини яхши биламиз. Рим империяси парчалангандан кейин ўз давлатчилигига эга бўлган ҳалқларнинг ўзига хос қадриятлари ва менталитети заминида вужудга келган миллий фалсафалар асосида шаклланди. Шу боис, ўша даврдаги италян, инглиз, француз, немис фалсафаси ўзи мансуб бўлган жамиятни бирлаштиришга хизмат қилди. Жумладан, ҳақиқий миллий хусусиятига эга бўлган Гегель фалсафаси, Австрия-Венгрия империясидан ажралиб, мустақил Прусс монархиясининг давлат мафкураси даражасига кўтарилиган.

Мафкуранинг дунёвий илдизлари маърифий дунёга хос сиёсий, иқтисодий, ижтимоий, маданий муносабатлар мажмуидан иборатdir. Умумэътироф этилган тамойиллар ва қонун устуворлиги, сиёсий плюрализм, миллатлараро тотувлик, динлараро бағрикенглик каби гоялар дунёвий жамиятнинг асосини ташкил этади. Бундай жамиятда инсоннинг ҳақ-ҳуқуқлари ва эркинликлари, жумладан, виждан эркинлиги ҳам қонун йўли билан кафолатланади. Дунёвийлик дегани большевиклар ва ақидапарастлар айтганидек, динни инкор қилиш ёки “даҳрийлик” дегани эмас, балки ундаги аҳлоқий ва фалсафий таълимотлардаги эзгу ғоялардан, қадриятлардан ўринли фойдаланиш учун кенг имконият яратишидир.

Мафкуранинг диний илдизлари – инсон онги ва руҳияти билан узвий боғлиқ экани ва шу боис унинг ғоявий илдизлари диний таълимотларига бориб тақалиши тушунилади. Яъни кўпгина мафкураларда Авесто, Веда ва Упанишадлар, Инжил ва Куръон каби китобларда акс этган эзгу ғоялар ўз ифодасини топганини кўрамиз.

Дунёвий ва диний қадриятлар бир-бирини бойитиб борган шароитда тараққиёт юксак босқичга кўтарилади. Башарият тарихида ўчмас из қолдирган Имом Бухорий, Мусо ал-Хоразмий, Имом Мотуридий ва Абу

Райхон Беруний, Имом Ғаззолий ва Форобий сингари буюк заковат соҳиблари ёнма-ён яшаб, фаолият кўрсатган давр ёрқин мисол бўла олади.

Илмий қашфиётлар ҳам мафкура ривожига катта таъсир ўтказади. Жумладан, бугунги кунда, космонавтика, бионика, биофизика, кибернетика, ахборотлаштириш каби қашфиётлар одамлар тасаввурини кескин ўзгартирумокда.

Мафкураларнинг мавжудлиги кўп жиҳатдан унга асос бўлиб хизмат қиласидиган ғояларга боғлиқ. Айни пайтда ғоялар ўз мазмунига кўра, бирини-бири тўлдира оладиган, бойитадиган жиҳатларига эга бўлишлари керак. Акс ҳолда мафкура бўш ерда шаклланмайди.

Ғоялар эса, мафкура воситасида амалга ошишини эътиборга оладиган, бўлсак, у мафкура доирасидагина ғоя яшаб қолиши ва реалликка айлананини таъкидлаш лозим.

3. Ғоя – инсон ҳаётидаги ўрни ва аҳамияти жуда муҳим фалсафий масаладир. Инсон ўзи ғояларни яратади, улардан куч-қувват олади. Ўзи яратган ғоялар инсоннинг онги ва шуурини, тафаккури ва эътиқодини эгаллаб, унинг соҳибига айланади. Юксак ғоялар одамларни олижаноб мақсадлар сари етаклайди. Ғояси етук, эътиқоди бутун, қадриятлари юксак инсонгина мардлик намуналарини кўрсата олади.

Ҳар бир халқнинг тарихи шу халқдан етишиб чиқсан буюк сиймолар, мард қаҳрамонлар ва фидойи инсонлар тарихи асосида битилади. Халқимизнинг Широқ, Тўмарис, Спитамен, Муқанна, Темур Малик, Жалолиддин Мангуберди, Амир Темур, Бобир Мирзо каби мард фарзандлари – буюк ғоя соҳиблариидир.

Минг йиллар ўтса, ҳам улуғ аждодларимизнинг матонати ва қаҳрамонлиги халқнинг хотирасидан ўчмайди. Чунки улар юксак ғоялар – Ватан озодлиги, эл-юрт баҳт-саодати, илму урфон ривожи йўлида жон фидо қилганлар. Аҳмад Яссавий бутун умрини Ҳақ ишқида ўтказганида ҳам, Нажмиддин Кубро мўғул босқинчиларига қарши қўлида туғ кўтариб борганида ҳам улуғвор ғоялар уларга сабр-бардош ва матонат ато этган.

Жордано Бруно жисму жонини эгаллаган гулхан алангасида ҳам буюк ғоя туфайли ўз эътиқодидан қайтмаган. Насимий товонидан сўйсалар ҳам, ишқи Илоҳий деб жон берган.

Жаҳон тарихидан, жумладан халқимизнинг ўтмишидан ҳам, қайси соҳада бўлмасин, мардлик ва жасорат кўрсатиш учун инсонга албатта улуғвор ғоя керак эканлигига кўплаб мисоллар топилади.

Бутун дунё тараққиётига улкан таъсир кўрсатган назарий таълимот ва мафкураларни яратиш учун инсоният тарихининг турли даврларида улкан ақл-заковат, истеъдод ва теран тафаккур соҳиблари мислсиз заҳмат чекканини кўрамиз. Суқрот ва Афлотун, Конфуций ва Зардушт, Алишер Навоий ва Мхатма Ганди каби буюк мутафаккирлар фаолияти бунинг яққол мисолидир.

Уларнинг ҳар бири ўз даврида ўзи мансуб халқни бирлаштирадиган улкан аҳамиятга молик ғояларни яратганлар. Бу ғояларга таяниб бунёдкорлик йўлида, эзгу мақсадларга эришиш учун ҳормай-толмай меҳнат қилганлар. Бу борада инсониятга ”Ўзини англамоқ буюк саодат” эканлигини англатган Суқрот ҳам, “халқни якқалам қилдим”, дея қониқиши ҳиссини туйган Навоий ҳам, Ҳиндистон ва Покистон озодлиги йўлига умрини бахшида айлаган Мхатма Ганди ҳам бугунги авлодлар учун ибрат намунаси бўлган улуғ инсонлардир.

Хуллас, инсоният тарихи хилма-хил ғоя ва мафкураларнинг вужудга келиши, амалиёти, бир-бири билан ўзаро алоқадорликда бўлган узлуксиз жараёндир. Бу жараёнда турли ғоялар ва мафкуралар у ёки бу кучларга хизмат қилиши, ўзига ишонган кишиларга қандай мақсадлар томон етаклашига қараб бир-биридан фарқланади. Эзгу мақсадларга хизмат қиласиган мафкураларга бунёдкор ғоялар асос бўлса, вайронкор ғояларга таянган мафкуралар халқлар ва давлатларни таназзулга етаклайди, инсонлар учун сон-саноқсиз кулфатлар келтиради. Бу эса, ўз навбатида, ғоявий жараёнлар тарихини ўрганиш, улар замиридаги мазмун-моҳиятни билиб олишни заруратга айлантиради.

5-мавзу: *Ғоя ва мафқураларнинг намоён бўлиши шакллари.* (2 соат)

Р е ж а:

- 1. Ғоя ва мафқураларнинг хилма-хиллиги.**
- 2. Бунёдкор ва вайронкор ғоя ҳамда мафқуралар.**
- 3. “Миллий ғоя” ва “Давлат” мафқуралари тушунчалари.**

1. Инсон тафаккурининг маҳсули сифатида ғоя миллий-маданий меросни, умуминсоний қадриятларни, ижтимоий-маънавий ҳаётни, теварак оламни ўрганиш, билиш жараёнида вужудга келади. Ижтимоий онгнинг барча шакллари: илм-фан, фалсафа, дин, сиёsat, санъат ва бадиий адабиёт, ахлоқ ва хукуқ муайян бир ғояларни яратади, уларга таянади ва уларни ривожлантиради. Шу маънода, ғоя ва мафқуралар мазмун ва намоён бўлишига қараб, бир қанча турларга бўлинади, яъни **илмий ғоялар, фалсафий ғоялар, диний ғоялар, бадиий ғоялар, ижтимоий-сиёсий ғоялар, миллий ғоялар, умуминсоний ғоялар** ва х. к.

1. **Илмий ғоялар** – фан тараққиётининг самараси, илмий кашфиётларнинг натижаси сифатида пайдо бўладиган, турли фан соҳаларининг асосий тамойиллари, устивор қоидаларини ташкил қиласиган илмий фикрлардир.

Фан тараққиёти узлуксиз ва чексиз бўлиб, бу жараёнда амалиётда тасдиқланмаган, эскирган қарашлар янги илмий ғоялар билан ўрин алмашаверади.

Қадимга юонон файласуфи Демократ жисмларнинг энг кичик бўлинмайдиган зарраси сифатида “атом” тушунчасини киритган эди. Птолемей, Аристотел, Улугбек астрономиясигача дунёнинг маркази ер деб ҳисоблаб келганлар. Евклид геометрияси, Ньютон механикаси, Дарвин таълимоти ҳам ўз даврининг энг илгор илмий ғояларига асосланган эди.

Бугунги илм-фан тараққиёти атомнинг протонларга бўлинишини, коинот маркази ер эмаслигини ҳам ишончли далиллар билан исботлади; квант механикаси, ирсият назарияси ва бошқа кўплаб кашфиётлар яратилди.

2. Фалсафий ғоялар ҳар бир фалсафий таълимотнинг асосини ташкил этадиган, олам ва одам тўғрисидаги энг умумий тушунча ва қарашлардир. Улар бизни ўраб турган дунёни билиш жараёнида, кишилик жамиятининг тараққиёти мобайнида тўплаган билимларини умумлаштириш, инсон ҳаётининг маъно-мазмуни, унинг баҳт-саодати каби масалалар устида мулоҳаза юритиш асосида шаклланади.

Инсоният тарихида турли халқларнинг ақл-заковат соҳиблари, доно файласуфлари турли хил ғоялар яратганлар. Аммо жаҳон фалсафий тафаккури ривожига бекиёс ҳисса қўшган ўзбек мутафаккирлари яратган меросни ёдга олмаслик мумкин эмас.

Фаробийнинг фозил шаҳар тўғрисидаги, тасаввуф даҳоларининг комил инсон ҳақидаги, Ибн Синонинг тана ва рух муносабатига оид, Алишер Навоийнингadolat ва инсонийлик борасидаги теран фикрлари фалсафий ғояларнинг ёрқин намунасиdir.

3. Диний ғоялар деб, ҳар бир диний таълимот ва оқимнинг асосини, диний иймон-эътиқоднинг негизини ташкил этувчи ғояларга айтилади. Масалан, ҳиндларнинг диний тасаввурларига кўра жон кўчиб юради, бу ҳаётда у инсонда бўлса, кейинги ҳаётда бошқа жонзотга ўтиши мумкин.

Илоҳларнинг кўплиги ҳақидаги фикрга таянадиган **политеизм** динлари вақти келиб **монотеистик – яккахудолик** ғояси асосидаги динларга ўз ўрнини бўшатиб берди.

Яккахудолик ғояси миллий динларда (масалан, иудаизмда), айниқса жаҳон динлари – **христианлик ва исломда** ўз ифодасини яққол топган. Хусусан, ислом динида Аллоҳнинг ягоналиги ғояси асосида унинг барча ақидалари, руқнлари, талаб ва мажбуриятлари шаклланган.

4. Бадиий ғоя – адабиёт ва санъат асарининг асосий маъно-мазмунини ташкил этадиган, ундан кўзланган мақсадга хизмат қиласидиган етакчи фикрлардир. Улар ҳаётдан олинади, бадиий талқинлар асосида баён этилади, ўқувчида муайян таассурот уйғотади. “Қахрамон”ларни севиш, уларга эргашиш ҳоллари ҳам шу асосда рўй беради. У катта таъсир қучга эга бўлиб,

шахс руҳиятига таъсир ўтказади, одамларни ҳаракатга келтиради. Миллий истиқлол ғоясини тарғиб этишда, одамлар қалби ва онгига уни сингдиришда муҳим восита бўлиб хизмат қиласи.

5. Ижтимоий-сиёсий ғоялар ҳар бир халқ ва умуман, башариятнинг орзу-умидларини, мақсад-муддаоларини ифодалайди, эркин ҳаёт ва адолатли тузумни тараннум этади. Озодлик ва мустақиллик, адолат ва ҳақиқат, тинчликсеварлик ва инсонпарварлик ғоялари шулар жумласидандир. Асрлар мобайнида бундай буюқ, ўлмас ғоялар халқларга куч-қувват ва илҳом бағишилаб, уларни ўз эрки учун курашга сафарбар этиб келган. **Озодлик ғояси** – мазлумларни ўз эрки учун курашга чорлайдиган, қуллик ва қарамликнинг ҳар қандай кўринишини инкор этадиган ғоядир. **Мустақиллик ғояси** - энг улуғ ва эзгу ғоя. Ҳар бир халқ истиқлол туфайли ўзига ёт ва бегона тузумдан, ижтимоий тазииклардан халос бўлади, ўзи истаган ва ўзи танлаган йўлдан бориш имкониятини қўлга киритади. **Адолат ва ҳақиқат ғоялари** – инсоннинг табиатини ва ижтимоий тузумнинг моҳиятини белгилайдиган, қудратли кучга эга бўлган ғоялардир. Одамлар асрлар мобайнида одил жамиятни орзу қилиб, ҳақиқат тантанаси учун курашиб келган. Адолат бузилган ерда умидсизлик ва тушкунлик хукм суради. Адолат тантана қилган ерда жамият юксакликка кўтарилади.

2. Бунёдкор ғоя – инсонни улуғлайдиган, унинг куч-ғайрати ва салоҳиятини ошириб ҳалқи, ватани, бутун инсоният учун фойдали ишлар қилишга сафарбар этадиган, ўзида тараққиёт, маърифат дўстлик, тинчлик, адолат, ҳалоллик, поклик каби эзгу ҳис-туйғуларнинг уругини мужассам этадиган ғоядир.

Одамотга азалдан ақл-заковат билан қалб бунёдкорлиги хос фазилатdir. Унинг қалби билан қўли бир маромда ишласа, ҳақиқий мўъжизалар бунёд этилади. Неча асрлардан буён дунёни ҳайратга солиб келаётган Миср эхромлари, Шаҳрисабздаги Оқсарой, Самарқанддаги Бибихоним, Регистон майдонидаги мадрасалар, Ҳиндистондаги Тожмаҳал

ёдгорлиги, Париждаги Эйфель минораси ва бошқа қанчадан-қанча санъат ва маданият дурдоналари – барчаси ана шундай бунёдкорлик намунасиdir.

Буюк бобокалонимиз Баҳоуддин Нақшбанд “Дилинг Аллоҳда, қўлинг меҳнатда бўлсин” дея яратувчиликка даъват этганларида, ҳар қандай ишни ақл ва эътиқод билан бажаришни назарда тутганлар. Ушбу шиорда инсон кўнглида Аллоҳга эътиқод қўйиб, ўзи ҳалол меҳнат билан тирикчилик ўtkазиш ва илм-хунар ўрганиб, Ватани обод қилишга даъват этилади.

Бунёдкорлик ғоялари юртни обод, халқни фаровон қилишдек олижаноб мақсадлар билан ажралиб туради. Улар инсоният цивилизацияга эришган даврлардан буён жамият ҳаётининг энг эзгу ғоялари сифатида яшаб келмоқда. И.Каримовнинг “Ўзбек том маънода бунёдкордир”, деган сўзларида ҳам ана шу боқий ғояларнинг маъно мазмуни ўз ифодасини топган. Бундай бунёдкорлик халқимизга ота-боболардан меросдир.

Соҳибқирон Амир Темурнинг бунёдкорлик ғоялари ва амалий фаолияти катта аҳамиятга эга бўлиб, унинг асосий мақсади бунёдкорлик ва яратувчилик эди. Жумладан, у “Темур тузуклари”да: “Агар фуқародан бирининг уй иморати бузилиб, тузатишга қурби етмаса, керакли ускуналарни етказиб бериб, унга ёрдам берилсин”, деб кўрсатма беради. Шу ўринда, Президент И.Каримовнинг “Амур Темур ўз давлатини ақл-заковат ва хуқуқий асос билан ифода этган десак адолатдан бўлади,” деган фикрлари нихоятда ўринлидир. Зоро, Соҳибқирон ўз бунёдкорлик мақсадига эришиш учун событқадамлик билан ҳаракат қилган.

Бунёдкорлик ақл-заковат, қалб бунёдкорлигига айланганда чинакам қадр-қиммат касб этади. Масалан: собиқ шўролар даврида инсонлар қалбидаги бунёдкорлик туйғуларини сўндирган тузум ўзича кўп ишларни, улкан режаларни амалга оширишга уриниб қўрди. Лекин қалб бунёдкорга айланмагани учун қилинган ишларда барака ва самара бўлмади. Қалб бунёдкорлиги эса эътиқод билан, пок ният билан нафақат бугунни ва эртани, балки олис келажакни ўйлаб яратишидир.

Вайронкор ғоялар – жамият, халқ ва давлатларнинг таназзулига сабаб бўлади, ғайриинсоний мақсадларга хизмат қиласди. Гоялар ва мустабид мафкуралар тарихида бундан фойдаланган собиқ коммунистик таълимот алоҳида ўрин тутади. У ташқи жиҳатдан адолатли кўринсада, оқибатда мустабид жамиятни шакллантириш мафкурасига айланди.

Большевизм билан бир қаторда, XX аср бошларида мустабид ғоя ва мафкурага таянган **фашизм** (фашио – боғлам, бирлашма) пайдо бўлди. Собиқ социалист Б.Муссолини Италияда фашистлар ҳаракатининг асосчиси бўлди. Германияда миллий социалистик партия тузган А.Гетлер эса фашизмнинг “маънавий ота”сига айланди. Фашизм II жаҳон уруши оловини ёқди, 50 млн. дан ортиқ киши қирилиб кетди. Бизнинг мамлакат ҳам мотам либосига ўралди.

Большевизм ва фашизм мафкуралари ўртасида кўплаб ўхшаш жиҳатлар мавжуд. Айни пайтда жиддий тафовутлар ҳам кўзга ташланади. Асосий фарқлардан бири, бу **миллат омилининг** турлича баҳоланишидир. Агар коммунистик таълимот халқларнинг миллий-этник ўзига хосликларини йўқотиш бўлса, фашизм бир ҳукмрон миллатнинг “ирқий этник соғлиги”ни мутлақлаштиришни тарғибот этади. У **ирқчиликнинг** ҳомийси ҳисобланади.

Буюк давлатчилик шовинизми – бир давлатнинг бошқа давлат ёки давлатлар устидан сиёсий-мафкуравий, иқтисодий ва ҳарбий ҳукмронлигини ўрнатишга қаратилган назария ва амалиёт.

Хусусан, XIX аср охиридан бошлаб Россия империясининг ҳукмрон доиралари бошқа халқларга, жумладан, Ўрта Осиё халқларига нисбатан ана шундай сиёsat олиб бордилар. Иккинчи жаҳон уришидан кейинги даврларда ҳам бир қанча мамлакатлар буюк давлатчилик сиёсатини хилма-хил кўринишида олиб бордилар.

Президент И.Каримов ўзининг “Ўзбекистон XXI аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари” асарида буюк давлатчилик шовинизми ва агресив миллатчилик халқимизга таҳдид солаётган муаммолардан бири эканлигини алоҳида таъкидлаган:

“Ўтган мустақил ривожланиш йиллари давлатимизнинг суверенитети ва барқарорлигига таҳдид сақланиб қолмоқда, деб айтиш учун асос ьўла олади. Бу таҳдид буюк давлатчилик шовинизми ва агрессив миллатчилик руҳидаги шиорларда, билдирилаётган фикрларда, шарҳларда ва муайян ҳатти-ҳаракатларда намоён бўлмоқда”.¹

Буюк давлатчилик шовинизми ғайриинсоний хусусиятга эга бўлиб, бошқа халқларни қарам қилиш, иқтисодий, сиёсий, маданий ҳаётда уларни камситишнинг ўзига хос шаклидир. Шовинизм, охир-оқибат ўз давлатига зарба беради, унинг пойдеворини заифлаштиради, ички зиддиятларни кучайтиради. У жамиятни парчалаб юборишга ва унинг учун оғир бўлган оқибатларни келтириб чиқаришга қодир. Гарчи тарихий даврлари ва шартшароитлари турлича бўлсада, Рим, Усмонлилар, Германия, Россия ва Совет империялари тарихи бунга мисол бўлади.

Мустамлакачилик ғояси – кучли давлатлар томонидан зўрлик билан эгалланган мамлакат ёки ҳудудни сиёсий ва иқтисодий мустақилликдан маҳрум этиб, ўзига бўйсундириш, қарам қилиш ғояси асосидаги ўзга халқ ёки мамлакатни босиб олиш, талаш сиёсати. Тарихан мустамлакачиликнинг империяларнинг шаклланиши ва ўзга давлатларни босиб олиши билан боғлиқ эканлиги маълум.

XX аср бошига келиб деярли бутун дунё йирик мустамлакачи давлатлар (Буюк Британия, Франция, Италия, Испания, Нидерландия, Португалия, АҚШ, Япония, Россия) томонидан босиб олинган эди. Ўзбек халқи ҳам ўз бошидан мустамлакачиликнинг аянчли даврини ўтказди. Аввал Россия империясининг мустамлакачилик сиёсати, сўнгра собиқ совет империясининг сиёсати мамлакатимиз тараққиёти учун тўсиқ бўлди. Ўзбекистон мустақилликка эришган бўлсада, қўлга киритилган истиқлолни ҳар томонлама мустаҳкамлаш бугунги куннинг асосий вазифаси бўлиб қолмоқда.

¹ Каримов И. Хавфсизлик ва баркарор тараққиёт йўлида. 6-жилд. Т., 1998 й. 64-бет.

Ирқчилик ғояси – «оқ танли»ларнинг афзаллиги, уларнинг азалдан «олий ирқ» этиб танлангани, бошқа ирқлар эса “оқ”ларга қараганда номукаммал яратилғанлиги ва ҳамиша тараққиётнинг қуи поғоналарида туришини “асослаб” беради. Унинг асосий ғояси ўзининг «илохий» табиатига кўра «оқ» ирқларни «куйи» ирқлар устидан хукмронлик қилишга даъват этишга қаратилған бузғунчи ғоядир. Ирқчилик миллий мансублиги ва терисининг рангига қараб фарқланиб турувчи кишиларга тазийқ ўтказиш уларни ҳақоратлаш, уриш, ўлдириш каби ҳаракатларда намоён бўлади. Ирқчилик (**расизм**) буюк давлатчилик, ашаддий шовинизм, «танланган» халқларнинг миллий афзаллиги ғоялари билан чамбарчас боғланиб кетади. Ирқчилик инсониятга қарши ғоядир. Ирқчилик оқими ҳозир ҳам АҚШ, Фарб давлатларида ўз фаоллигини йўқотган эмас.

Бугунги кунда инсониятга катта таҳдид солаётган яна бир ёвуз ғоялардан бири – **терроризмдир**. Терроризм (лотинча Terror – қўркув, даҳшат) – маълум ёвуз мақсад йўлида куч ишлатиб, одамларни жисмоний йўқ қилишдан иборат бўлган ғояга асосланган зўравонлик усули. У иқтисодий, сиёсий, диний, ғоявий, ирқий, миллий, гурӯҳий, индивидуал шаклларда намоён бўлиши мумкин. Ўзбекистонда 1999 йилги феврал воқеалари, АҚШда 2001 йил 11 сентябр воқеалари, дунёнинг турли мамлакатларида содир этилаётган хунрезликлар террорчилар ўз мақсадлари йўлида ҳеч нарсадан тап тортмасликларини кўрсатиб турибди.

Дарҳақиқат, терроризм қандай байроқ кўтариб чиқмасин, унинг реакцион, жинояткорона моҳиятини фарқлаб олиш, ёвуз ниятини очиб ташлаш онгли, хур фикрли ҳар бир ватанпарвар фуқаронинг бурчи ҳисобланади.

Диний ақидапарастлик ғояси эса сиёсий мақсадлар йўлида мавжуд ижтимоий муаммоларни илк, яъни мазкур дин пайдо бўлган пайтдаги арконлар асосида ҳал этмоқ ниятидаги ҳаракат ва қарашлардан иборат. Ислом арконларини ниқоб қилиб олган ақидапарастларнинг асосий ғояси –

“соф ислом” қатъиятларига (принципларига) қайтиш, мақсади эса исломий давлат жорий этишдан иборат.

Ўзбекистонда диний экстремизм ва ақидапарастликнинг ислом дини ниқобидаги экстремизми ва ақидапарстлик шакли мавжуд, айнан шу омил миллий хавфсизлигимизга таҳдиддир.

Диний экстремизм – маълум сиёсий мақсадлар йўлида ва дин ниқоби остида мутассиблар ёки уларнинг иродасига кўра иш кўрувчи гурӯҳлар томонидан олиб бориладиган ўта ашаддий ҳаракатлар ва қарашлар мажмуини англатади. Бошқачароқ айтганда, диний экстремизм муайян диний йўналиш ва ашаддий мутассиб унсурлар сиёсий фаолиятининг мафкураси. Масалан, “Мусулмон биродарлари” ва ундан ажралиб чиққан кўплаб диний экстремистик руҳдаги гурӯҳ ва ташкилотлар таянадиган асосий ғояларни эслаш мумкин. “Мусулмон биродарлари” ҳеч қандай маймурий-жуғрофий худудни тан олмайдилар, ер юзидағи барча мамлакатларда ягона мусулмонлар бирлиги ва уларнинг диний ва дунёвий ҳокимиютини ўзида мужассамлаштирган “халифа” раҳбарлигидаги ягона мусулмон давлати қуришни кўзлайдилар. Бу шартни бажармоқ учун, ниятга етмоқ учун ҳар қандай хунрезликка ва биродаркушликка фатво берилади.

Миллий мустақиллик ғояси – мустамлакачилик асоратида бўлган миллат ва халқларни, уларга мансуб бўлган илфор кишиларни озодликка, ўз эркини кўлга киритишга ундейдиган ғоя. Ана шу ғоя асосида улар эзгулик ва озодлик учун курашга отланадилар. Масалан, милоддан аввалги македониялик Искандар ёки ўрта асрларда Чингизхон босқинидан сўнгги Россия, Шўролар истибодидан қутулиш учун халқимизнинг кураши ана шундай тамойилларни акс этиради. Мустақиллик ғояси асосидаги кураш ниҳояси истиқтолга эришилгандан сўнг бу ғоя ушбу мустақилликни мустахкамлаш, авайлаб-асраш йўлидаги маънавий омилга айланади.

Миллий давлатчилик ғояси – муайян миллатнинг ижтимоий-иқтисодий, сиёсий, маънавий қадриятларига, манфаатларига асосланган, жамият ижтимоий-тарихий жараён натижасида шаклланган давлатнинг бир

шакли. Тутқун халқларнинг, жумладан, Ўзбекистон халқининг мустақилликка эришиб, миллий давлатчиликни шакллантириши миллатимиз тақдирида ҳал қилувчи ҳодиса бўлди. Минг йиллар давомида шаклланган, халқимиз менталитетига мос бўлган миллий давлатчилик анъаналарига асосланиб, мустақил миллий давлат пойдевори қурилди. Шуни алоҳида таъкидлаш керакки, давлатсиз миллат бўлмайди, деган қоидадан ҳар бир миллат ўзининг алоҳида мустақил давлатини куриш керак, деган хулоса келиб чиқмайди.

Миллий давлат унга ном берган миллат учунгина эмас, давлатда яшовчи барча халқлар, миллий групкалар тақдири учун тарих олдида маъсулдир.

3. Миллий ғоя – миллатнинг ўтмиши, бугуни ва истиқболини ўзида мужассамлаштирган, унинг туб манфаатларини ва мақсадларини ифодалаб, тараққиётга хизмат қиласиган ижтимоий ғоя шакли.

Миллий ғоя ўз моҳиятига кўра, халқ, миллат тақдирига дахлдор бўлган, қисқа ёки узоқ муддатда ҳал этилиши керак бўлган вазифалар ва мўлжалларни ҳам акс эттиради. Ўз даврида (1941-1945 йиллар) фашистлар босиб олган Францияда “қаршилик кўрсатиш” миллий ғоя даражасига кўтарилигани ва Франциянинг озод этилиши билан ўз аҳамиятини йўқотгани фикримиз далили бўлади. Мамлакатимиз учун миллий ғоя ҳақидаги масаланинг бугунги амалий аҳамияти шундаки, биз ўтиш даврини бошдан кечирмоқдамиз. Айнан шундай пайтда аҳолининг турли қатламлари манфаатларини шаклланишига шароит туғилиши мумкин. Шундай экан, миллат, жамиятнинг пароканда бўлиб кетишига йўл қўйиб бўлмайди. Акс ҳолда, сиёсий, хуқуқий, иқтисодий ислоҳотлар ўз аҳамиятини йўқотади. Баъзи собиқ иттифоқ давлатларида жамиятнинг бир-бирига қарама-қарши турувчи кучларга бўлинниб кетиши ёки айrim қўшни мамлакатларда маҳаллийчилик заминида жамиятни бўлиб юборишга уринишлар ҳам катта сабоқ бўлмоғи лозим. Мамлакатимизда олиб борилаётган оқилона сиёsat туфайли бизда ана шундай бўлиннишларнинг олди олинди. Бугунги кунда ана

шундай натижаларни мустаҳкамлаш, иқтисодий ва сиёсий барқарорликни, фуқаролар ва миллатлараро тотувликни сақлаб қолиш ҳам қарз, ҳам фарздир. Бунинг йўли эса битта, у ҳам бўлса, жамиятнинг барча қатламлари, ҳар бир аъзоси учун бирдай қадрли бўлган **миллий ғоя** ва унга ишончни шакллантиришdir.

Давлат мафкураси – муайян давлатда амал қиласиган, баъзан расман белгилаб қўйиладиган ғоявий-назарий ва сиёсий қарашлар тизимиdir. Давлат мафкураси деганда, давлат томонидан жамият ҳаётини бошқарилишининг, давлат аппарати ишини ташкил этишнинг ғоявий-назарий, сиёсий-хуқуқий асослари тизими тушунилади.

Мафкуранинг ишлаб чиқилиши, ривожлантирилиши ва ижтимоий онгга сингдирилишида давлатни роли ниҳоятда каттадир. У ёки бу мафкуранинг давлат мафкураси даражасига кўтарилиши эса, фикр эркинлигининг бўғилишига, жамият ҳаётининг барча соҳаларининг ялпи назорат қилинишига олиб келиши мумкин. Ўз вақтида Германияда фашизм давлат мафкураси, бир қатор мамлакатларда марксизм-ленинизмнинг давлат мафкурасига айланиши натижасида муайян давлатларда тоталитар, яккаҳокимлик тузуми вужудга келиши, охир-оқибат жамиятнинг таназзулга дучор бўлиши каби салбий жараёнлар буни яққол тасдиқлайди.

6-мавзу: Тарихни идеологик тушуниш, ғоя ва мафкураларнинг тараққиётга боғлиқлиги. (4 соат)

Р е ж а:

- 1. Тарих ва тараққиётни идеологик тушуниши.**
- 2. Ижтимоий жараёнларнинг мафкуравий ўзгаришилар билан алоқадорлиги, ғоя ва мафкураларнинг ўзгариши ва ўрин алмашувида инкор ва ворислик**
- 3. Мустақиллик даврида Ўзбекистонда ғоя ва мафкура соҳасида ўзгаришилар жараёни.**

1. Инсоният тарихида ғоя ва мафкуралар ниҳоятда катта аҳамият касб этади. Улар инсоннинг ўзи каби азалийдир. Кўп минг йиллик тарихи давомида одамзот хилма-хил ғояларни вужудга келтирган. Улар инсоннинг оғир жисмоний меҳнатини бир неча баробар енгиллаштирувчи иш қуроллари, ускуналар, иншоотлар яратишга илҳомлантирган. Яратувчанлик ғоялари билан қуролланган кишилар фаровон ҳаёт, эркин жамият қуриш учун кураш олиб борганлиги тарихдан маълум. Бундай жараён ижобий ғояларнинг туғилишига, улар эса ўз навбатида элатлар, халқлар, миллатлар манфаатларини ифодаловчи ҳаёт тарзининг шаклланиши учу насос бўлган. Шунингдек, миллий давлатларнинг юзага келишида бу ғоялар етакчи ва йўналтирувчи аҳамият касб этган. Буни биз ўзбек давлатчилиги ғояларнинг шаклланиши ва такомили мисолида ҳам кўришимиз мумкин.

Мамлакатимизда қадимги Хоразм, Сўғдиёна, Бақтрия, Кушон ҳамда кейинчалик темурийлар давлатига асос солинишида бу ғоялар ҳал қилувчи аҳамиятга эга бўлган. Аксинча, умуммиллий манфаатлар ўрнига тор ва чекланган шахсий сулолавий манфаатларнинг устун қўйилиши, ўзбек халқининг таназзулга, мустақилликни қўлдан бериб, халқимиз бошига мустамлакачилик азоби солинишига олиб келди.

Умуминсоний қадриятлар ва демократик тамойилларга асосланган ғояларнинг ривожланиб бориши инсонда жуда катта орзу-умидлар туғдиради. Чунки умуминсоният манфаатлари учун хизмат қилувчи бундай ғояларнинг рўёбга чиқиши жаҳон миқёсида тинчлик ва тараққиёт, инсон эркинлиги, миллий ва диний тотувчликнинг тантана қилишига, охир-оқибатда инсоннинг баҳт-саодатга эришувчига олиб келади. Бу эса инсониятнинг асрий орзусидир. Лекин, минг афсуски, тарихда доимо ҳам шундай бўлавермаган.

Ўрта асрдаги салиб юришлари, диний фанатизм, фашизм ва большевизм асос бўлган ғайриинсоний бузғунчи ғоялар халқлар бошига чексиз кулфатлар келтирган. Ана шундай бузғунчилик мафкуралари ҳозирги кунда ҳам инсониятнинг тинчлиги, осойишталигига раҳна солиб, одамлар

бошига турли балолар ёғдирмоқда. Афғонистонда йигирма йилдан ортиқ давом этаётган биродаркушлик уруши, сабиқ Югославиядаги бўлинишлар ҳамон мустаҳкам тинчлик ўрнатишга эришилмаётганлиги ана шундай ғайри инсоний ғоялар натижасидир.

Йигирманчи аср охирида жаҳон ижтимоий-сиёсий тараққиётида юз берган туб ўзгаришлар – капиталистик ва социалистик лагерлар каби икки қутбли дунёнинг барҳам топиши, жаҳоннинг нисбий мувозанатини бузиб, унинг мафкуравий манзарасини тубдан ўзгартириб юборди.

Коммунистик мафкура ғояларидан халос бўлган, ўз мустақиллигини қўлга киритган халқлар ўз миллий давлатларини тикладилар.

Энди ўсиб келаётган милли ғояларга қарши улуғдавлатчилик шовинизми, тажовузкор миллатчилик, неофашизм, ирқчилик мафкуралари бетиним таҳдид солмоқда. Аслида, бу мафкураларнинг баъзилари бир вақтлар халқларни алдаб-авраб, уларга жаннат ваъда қилиб, ҳокимиятга эришгач, дунёни дўзахга айлантириб, жаҳон урушини ёққани инсоният хотирасидан ҳеч қачон ўчмайди.

Аммо, етарли билим, малака, хаётий тажрибага эга бўлмаган, ўз тарихи, аждодларининг кимлигидан бехабар, соддадил, ишонувчан ёшлар, юқорида таъкидланган биз учун ёт, бегона бўлган ғоялар тузоғига илиниши эҳтимолдан холи эмас. Буларнинг олдини олиш учун уларга қарши ёшларнинг онги ва қалбида мафкуравий иммунитет ҳосил қилиш долзарб муаммодир.

Ана шу вазифаларни самарали бажариш учун ғоя ва мафкуралар тарихини яхши англаш ва билиш зарур. Бу эса жаҳонда мавжуд бўлган ёки туғилаётган янги ғоя ва мафкураларнинг мазмун-моҳиятини англаш, уларнинг мақсад-муддаоларини тўғри идрок этиш учун ёрдам беради. Шаклланаётган миллий истиқлол мафкурасининг ёшларимиз, халқимиз учун иймон-эътиқод мақомини олишда етакчи воситалар сифатида намоён бўлиши муқаррар.

2. Ер юзида дастлаб одамзот пайдо бўлиб, унинг урут, жамоа ёки халқ сифатида шаклланиши рўй берган дастлабки даврлардаёқ уларни бирлаштириб турган умумий ғоя ва мафкураларга эҳтиёж туғилади. Президент И.Каримов таъкидлаганидек “мафкура – жамиятда яшайдиган одамларнинг ҳаёт мазмунини, уларнинг интилишларини ўзида мужассамлаштиради».¹

Мафкуравий (идеологик) жараёнлар, ўзгаришлар тарихий ва ижтимоий шарт-шароитлар билан узвий алоқадорбўлиб, даврлар ўзгариши билан улар ҳам янгилик томон ўзгариб боради ёки идеологик ўзгаришлар ижтимоий ўзгаришлари юзага келтиради. Буни қадимдан Турон ва Туркистон минтақаси деб номланган, бугунги кунда унинг маркази ҳисобланган ҳозирги Ўзбекистон худудида юз берган ғоявий-мафкуравий ўзгаришлар ижтимоий ўзгаришларни юзага келтиради. Буни қадимдан Турон ва Туркистон минтақаси деб номланган, бугунги кунда унинг маркази ҳисобланган ҳозирги Ўзбекистон худудида юз берган ғоявий-мафкуравий ўзгаришлар ва ижтимоий ўзгаришларнинг узвий алоқада бўлганлигини, эскиларининг инкор этилиши, янгиланиш, олдинги ғояларнинг янги ғоялар билан алмашинуви, улардаги ворислик жараёнларини тарихий мисоллар билан исботлаш мумкин.

Маълумки, миллий ғоя ва мафкураларнинг тарихий шакллари ва кўринишлари халқимизнинг кўп минг йиллик ўтмиши даврида ўзгарди, ривожланиб келди. Қадимги Хоразм, Сўғдиёна, Бактрияда шаклланган дастлабки ёзма манба – “Авесто”да ҳам эзгулик ғоялари илгари сурилиб, унда яхшилик ва ёмонлик ўртасидаги азалий кураш акс эттирилган. Зардуштийлик ғоялари минтақамизга ислом дини кириб келгунга қадар кўк тангрисига (осмон ва қуёшга) сифиниш (шомонлик) ва буддавийлик ҳам диний эътиқод сифатида зардуштийлик билан ёнма-ён яшаб келди. Кушон давлати даврига келиб зардуштийлик билан бир қаторда буддавийлик ҳам давлат дини вазифасини ўтай бошлади.

¹ Каримов И. Миллий истиқлол мафкураси – халқ эътиқоди ва келажакка ишончdir. “Фидокор” газетаси, 2000 й., 8 июнь.

Милоддан аввалги VI-IV асрларда аҳмоний шоҳлари, 329-327 йилларда Александр Македонскийнинг босқинчилик юришлари минтақада мавжуд бўлган мустақил давлатчиликка маълум муддатга чек қўйиб, минтақада ижтимоий ҳаёт издан чиқди. Аждодларимиз мустақиллик учун кураш олибборди. Мустақиллик ғоялари, миллий давлатчиликни тиклаш учун кураш ўша пайтдаги аждодларимиз орзу-умидлари, уларнинг ғоя ва мафкурасини ташкил қиласди. Уларга асосланган аждодларимиз Кушон подшолиги ва Буюк Турк ҳоқонлиги каби улкан салтанатларга асос солди.

VII аср охири VIII аср бошларида араб босқинчилари Туронни босиб олиши, бунда истилога қарши кураш ғоялари ягона мақсад йзлида Туронни араб истилочиларидан озод қилиш учун жангларда бирлаштирувчи ғоя бўлди. Муқанна қўзғолони унинг озодлик учун кураш ғоялари, истилочиларга қаршикурашда мафкура вазифасини бажарди.

Мовароуннахрда (ҳозирги Ўзбекистон худудида) ислом динининг тарқалиши халқнинг ягона маслакка бирлаштиришдек тарихий вазифани бажарди. IX-XII асрларда сомонийлар, қорахонийлар, ғазнавийлар, салжуқийлар, хоразмшоҳлар сулолалари томонидан минтақада асос солинган давлатлар нафақат ўзбек халқи, балки жаҳон халқлари тарихида ҳам чуқур из қолдирди. Муҳаммад Хоразмий, Абу Наср Форобий, Аҳмад Фарғоний, Абу Али ибн Сино, Абу Райҳон Беруний каби алломаларнинг ўлмас асарлари жаҳон фанини бойитди. Мутасаввуфлар: Ҳожа Юсуф Ҳамадоний, Аҳмад Яссавий, Абдухолик Ғиждувоний, Баҳоуддин Нақшбанд, Нажмиддин Кубро; муҳаддислар: Имом Бухорий, Имом Термизийларнинг таълимотидаги комил инсон ғоялари, адолат ҳақидаги қарашлар жамиятнинг соғлом маънавий-аҳлоқий руҳини сақлашга хизмат қиласди. Бу ғоялар Ватан ва халқ манфаати йўлида фидойилик ва инсонпарварликни улуғлади.

Бу ғоялар ўзбек давлатчилигининг ривожланишида ҳам муҳим омил бўлиб хизмат қиласди. Амир Темурнинг «Темур тузуклари», Низомулмулкнинг “Сиёсаннома” китобларида давлат идораси ва аҳли фуқарога муносабатда адолат, инсоф, диёнат, эл-юрт тинчлиги ва ободлиги бош ғоялар сифатида

илгари сурилди. Бу ғоялар темурийлар давлати мафкуравий тамойилларининг устивор йўналиши эди.

XVII-XIX асрларда умуммиллий манфаатлар ўрнига тор ва чекланган, шахсий ва сулолавий манфаатларнинг устун қўйилиши, жамият ҳаётида маънавий-ахлоқий қадриятларнинг, илм-маърифатнинг қадрсизланиши ўзбек давлатчилигининг таназзулга яна бир бор юз тутишига, мустақилликнинг бой берилишига, Туркистонда мустамлакачилик тузуми ўрнатилиб, пировардида миллий давлатчиликнинг яна бир бор тугатилишига олиб келди. Шунга қарамасдан, чуқур тарихий илдизларга эга бўлган миллий ғоялар тамомила йўқ бўлиб кетмади. Аксинча, мустамлакачилик шароитида улар миллий давлатчиликни тиклаш, миллатнинг ижтимоий тараққиёти ва истиқболи учун кураш баёроғи сифатида яна илгари сурила бошлади.

Бу интилишлар XIX асрда маърифатпарварлик ғоялари билан чиққан Аҳмад Доңишнинг илғор қарашларида, XX аср бошида юзага келган жадидчилик ҳаракатининг тараққийпарвар намояндлари – Беҳбудий, Фитрат, Чўлпон, Усмон Носир, Мунаввар Қори, Абдулла Авлоний ва бошқаларнинг ижоди ва амалий фаолиятида яна хам кучайди. Жадидлар Туркистондаги халқларни бирлаштириш ва бутун ўлканинг миллий мустақиллиги учун кураш ғоясини илгари сурдилар. Туркистонда босқинчи қизил армия ва совет тузумига қарши кўтарилган истиқлолчилик ҳаракатининг мафкурачилари ҳам айнан жадидчилар бўлдилар. Бироқ, мустабид совет тузуми бу ғояларга қарши ғайриинсоний мафкуруни илгари суриб, халқ манфаатларини инкор этди. Бу утопик, хаёлий ғоялар реал ҳаёт талабларига жавоб бермас, халқнинг анъанавий турмуш тарзига, жамият тараққиёти қонунларига мутлақо зид эди. Улар миллий истиқлолни тан олмас, миллий қадриятларни топтар, диний эътиқодга қарши кураш асосига қурилган эди. Лекин, мустабид ҳукумат уларни халққа тан олдириш учун жон-жаҳди билан курашди. Бу сиёsat аёвсиз курашлар, таъқиб, тазийқ ва зўравонликлардан иборат бўлиб, ўша йиллардаги машъум қатағонлар бу курашнинг фожеалари ифодаси эди.

Зўравонлик билан ўрнатилган бу ғоялар жамиятнинг яккаю-ягона ва ҳукмрон мафкурасига айланди. Бутун оммавий ахборот воситалари, маданият, адабиёт ва санъат, ижтимоий фанлар шу мафкурани тарғиб қилиш ва сингдиришга бўйсундирилди, давлат ташкилотлари унинг ҳукмронлигини куч ва зўрлик билан таъминлаб турдилар. Лекин, бу ғоялар барибир ҳалқ қалбидан чукур жой олмади, ҳалқимизнинг миллий ғоя ва асрий қадриятларини йўқ қила олмади. Ҳалқнинг асрий орзуси бўлган миллий ғоялар давлатимиз раҳбари И.Каримов томонидан изчил ва жасорат билан яна кун тартибига қўйилди, Ватанимиз озодлиги ва мустақилликни қўлга киритишида муҳим омил бўлди.

Ғоялар ва мафкуралар ўзгариши ижтимоий ўзгаришлар ифодаси сифатида қараладиган бўлса, уларнинг ўзгариши билан боғлиқ бўлган **ғоявий инкор, ғоявий янгиланиш, ғоявий ворислик** каби жиҳатлар муҳим рол ўйнайди. Юқоридаги тарихий мисолларда таъкидланганидек, муайян ғоя ва мафкураларнинг инкор этилиши икки омилга, ички ва ташқи, яъни объектив ва субъектив омиллардан иборат бўлади. Ғоялар ҳамма вақт давомийлик характерига эга бўлмаслиги мумкин, ўз маъно-мазмунига кўра умрини ўтаб бўлган, давр талабларига жавоб бера олмайдиган ғоялар ўрнини янги ғояларга бўшатиб беради, бу **ғоявий инкорнинг** объектив томони бўлса, унинг субъектив томони муайян ғоялар сунъий йўллар воситасида, маълум манфаатлар таъсирида инкор этилиши мумкин. **Гоявий янгиланиш** эса тарихий, анъанавий илдизларга эга бўлган миллий-ижтимоий, илмий ғояларнинг давр талаблари асосида янги мазмун билан бойитилиши, янги талабларга мослаштирилишини ўзида ифода этади. **Гоявий ворислик** ўз маъно-мазмунига кўра ҳамма даврларда ҳам бирдек ўз долзарблигини йўқотмайдиган ва ўзида муҳим хусусиятларни сақлаб қола олган ғоя ва мафкураларда ўз аксини топади, булар илмий, диний, ижтимоий-сиёсий, миллий ғоялардир. Масалан, Демокритнинг атомлар ҳақидаги таълимоти кейинчалик атомлар ҳақидаги назарияни келтириб чиқарган бўлса, яккахудолик ҳақидаги дастлабки диний қарашлар насронийлик, иудаизм,

ислом каби диний таълимотларга асос бўлди. Мустақиллик, озодлик, адолатпарварлик, тинчлик каби устивор умуминсоний ғоялар ўз моҳиятига кўра инсоният тарихида ҳамма замонларда ҳам қанчалик зиддиятли шароитларда бўлсада, безавол ҳалос бўлиб, яна ижтимоий ҳаётнинг энг устивор ғоялари сифатида сақланиб қолади, чунки улар башариятга дахлдор бўлган, уларнинг табиий-маънавий –рухий интилишларини ифода этадиган феномендир.

3. Мустақилик туфайли ўз тарихий тараққиётининг тамомила янги босқичига қадам қўйган Ўзбекистон Республикаси олдида ҳозирги пайтда ҳал этилиши зарур бўлган муҳим, ўта жиддий масала турибди. Бу – миллий истиқлол, миллий тикланиш мафкурасини яратиш ва ҳаётга тадбиқ этиш ҳақидаги масаладир.

Мафкура оммани, ҳалқни янги жамият қуришга йўналтиради ва ўюштиради. Ҳалқнинг фаоллиги, ўз меҳнати, орзу-умидларини муайян мақсадлар билан боғлай олиши илғор мафкурага қанчалик эътиқод қилаётганига кўп жиҳатдан боғлиқдир.

Миллий истиқлол мафкурамиз жамият тараққиётининг объектив талабларидан келиб чиқиб, миллатлар ва ҳалқларнинг иқтисодий, ижтимоий, маданий, сиёсий ва ижтимоий манфаатларини ўзида акс эттиради ва ҳимоя қиласиди.

Шунингдек, унда жамиятимиз тараққиётининг туб, устивор муаммолари ҳал этилишининг илмий асосларини белгиловчи ғоя ва қарашлар ишлаб чиқилади. Президент И.Каримов таъкидлаганидек, ўз умрини ўтаб бўлган эски мафкура ўрнида янги ижтимоий муносабатларни, ҳалқнинг асл мақсад-муддаоларини ифода этувчи илғор ва бунёдкор мафкура шаклланмас экан, жамиятда ғоявий вакуум – бўшлиқ юзага келади. Бундай бўшлиқ илғор ғоялар билан тўлдирилмаса, уни ҳалқ ҳаёти учун нёт ва бегона бўлган мафкуравий таъсирлар эгаллаб олиши мумкин.

Буни яхши англаған юртбошимиз истиқлолнинг биринчи кунлариданоқ бу борада зарур чора-тадбирлар ишлаб чиқишига катта эътибор берди. Шу

боис ҳам эски мафкурадан воз кечиши натижасида пайдо бўлган бўшлиқни – миллий истиқлол ғояси тушунча ва тамойиллари билан тўлдириш ва шутариқа заарли ғоявий тажовузларнинг олдини олишга киришади.

Ана шу бало-қазолардан ҳимояланиш учун тажовузкор ғояларга қарши иммунитет ҳосил қилиш, кишиларимизни жамият тараққиёти қонуниятларини тўлиқ акс эттирадиган соғлом, инсонпарвар мафкура билан қуроллантириш зарур. Айниқса, бу ўта мураккаб ва қалтис тарихий шароитда ҳалқимизнинг тарихий ютуғи – Ўзбекистон мустақиллигини қўз қорачигидек асраш, пировард мақсадлар йўлида одамларни сафарбар қилиш, уюштириш, жипслаштириш учун ана шундай соғлом мафкура ниҳоятда зарур ва бу жараён амалга оширилмоқда.

Инсоният тарихи шундан далолат берадики, муайян жамият тараққиёт жараёнида бир босқичдан иккинчи босқичга ўтишида турмушнинг барча соҳаларида, хусусан, иқтисодиёт, ижтимоёт ва сиёsatда бўлаги каби, ғоявий-мафкуравий соҳада ҳам муайян муаммоларни ҳал қилиш зарурати пайдо бўлади. Чунки ўзига хос янги давр, шароит, вазият анъанага айланиб қолган ғоялар, қарашлар, муносабатларни ўзгартирмасдан, маълум мафкурага асосланмасдан, янги мақсадлар сари қадам ташлай олмайди. Бу эса янги ғоя, қараш, муносабат, мафкурани ишлаб чиқишни талаб этади.

Президент И.Каримов таъкидлагани каби: “Ўз ҳаётини, олдига қўйган мақсадларини аниқ тасаввур қила оладиган, ўз келажаги ҳақида қайғурадиган миллат ҳеч бир даврда миллий ғоя, миллий мафкурасиз яшамаган ва яшай олмайди. Мафкура бўлмаса ҳар қайси давлат ва жамият, қолаверса, ҳар қайси инсон ўз йўлини йўқотиши муқаррар”.¹ “... Мустақилликка эришганимиздан сўнг биз сохта мафкуранинг якка ҳокимлигидан қутулдик. Маънавиятни, мафкурани зуғумлардан озод қилиб, эркин фикрга, миллий тафаккурга кенг йўл очдик.

Эндиgi асосий вазифа кишиларимизнинг мустақил фикрлашга ўрганиши, ўзига ишончининг орта боришидир. Чунки тафаккур озод

¹ Каримов И. Миллий истиқлол ғояси: асосий тушунча ва тамойиллар. Т. 2000 й.

бўлмаса, онг ва шуур тазиқдан, қуллиқдан қутулмаса, инсон тўла озод бўла олмайди”.²

Ҳозирги пайтда Ўзбекистон Республикасида истиқлол билан боғлиқ бўлган қатор муаммоларни ҳал этишда олимларни, зиёлиларни, барча илфор кучлар ва ёшларни сафарбар эти шва уюштиришда мафкуравий ишларнинг аҳамияти бекиёсдир.

Пойдевори баланд ва бақувват бўлган бино гирдоб бўлганда ҳам, бурон турганда ҳам, даҳшатли зилзилада ҳам қуламасдан мустаҳкам ва событ турганидек маънавий, ахлоқий, фалсафий, илмий замини мустаҳкам бўлган, фан қонунлари ва уларнинг илмий хуносаларига, сўнгги ютуқларига асосланган мафкура ҳам умри боқийдир. Бизнинг миллий истиқлол мафкурамиз ана шундай мафкура бўлади. Узоқ тарихга ва буюк ғояларга эга бўлган миллий ва умуминсоний қадриятлар Ўзбекистон миллий истиқлол мафкурасининг маънавий, илмий пойдеворидир.

Ҳозирги даврнинг нихоятда мураккаб ва масъулиятли вазифаси – Ўзбекистоннинг миллий истиқлол мафкурасини яратиш жуда катта ақл-идрок ва тафаккурни, илмий-назарий билимни, бой ҳаётий тажрибани, жамиятнинг тараққиёт қонунларини билишни, мамлакатимизнинг нафақат ўтмиши ва ҳозирги даври, балки истиқболини ҳам илмий фахмлашни тақозо этади. Бунинг учун илмий-назарий, интеллектуал қучларнинг, сиёсий-ижтимоий фанлари вакиллари, давлат ва жамоат арбоблари, адабиёт ахли, хуллас, жамиятимизнинг турли табақаларининг ўзаро ҳамкорликдаги саъй-ҳаракати даркор бўлади.

² Каримов И. Ўзбекистоннинг сиёсий ижтимоий ва иқтисодий истиқболининг асосий тамойиллари. Т. 1993.

7-мавзу: “Ғоявийлик” ва “ғоясизлик” тушунчалари. (2 соат)

Р е ж а:

- 1. “Ғоявийлик” ва “ғоясизлик” тушунчалари, уларнинг моҳияти ва мазмуни.**
- 2. Ғоявийлик ва ғоясизлик мезонлари, меъёрлари**
- 3. Ғоя ва мафқура қадрсизланиши назарий ва амалий муаммо сифатида. Истиклол ғояларининг қадрини саклаш вазифалари.**

Ғоявийлик ўз маъно-моҳиятига кўра, инсоннинг муайян ғоялар тизими тарафдори бўлиб, ижтимоий, ахлоқий, эстетик идеалларга бўлган садоқатини англатади. Ғоявийлик инсон ички оламининг яхлитлиги ҳисобланиб, ғоянинг маънавий мазмунини англатадиган ижтимоий ҳодиса. Шунинг учун ғоявийлик ҳамма даврларда ҳам том маънодаги шахс ғоявийлиги ҳисобланиб, илғор ғоялар мазмунини ўз ичига қамраб оладиган, шахснинг маънавий мўлжалини, бутун ҳаётини англатувчи ва унинг ўз замонасининг илғор кучлари томонида туришни онгли равишда танлаганликда намоён бўлади.

Ғоявийлик ижтимоий ҳаётнинг барча жабхаларида намоён бўлиши мумкин, яъни илмий ғоявийлик, диний ғоявийлик, фалсафий ғоявийлик, ижтимоий-сиёсий ғоявийлик, миллий ғоявийлик ва умуминсоний ғоявийликни ўз ичига қамраб олади.

Ғоявийликни акси эса ғоясизлик ҳисобланиб, инсон ўз олдига қўйган идеалларига эга бўлмаган, аниқ мақсад муддаолари бўлмаган шахс ҳисобланиб, у атрофида кечаётган жараёнларга бефарқ муносабатда бўлади.

Шахс ғоявийлиги ўз олдига аниқ мақсадларни қўйган, онги ва қалбида муайян фикрлар мавжуд бўлган ҳаётий қадриятларни тўлиқ англаш ололган кишиларга хосдир. Ғоявий шахс нафақат табиий эҳтиёжлар, балки, у ҳаётдаги эзгу орзу-интилишларга эга бўлади. Юқорида таъкидланганидек, ғоявийлик маънавияти юксак, имонли-эътиқодли бўлиб, ўз ўтмиши, аждодлари, тарихий хотирага юксак ҳурмат туйғуси билан яшаб, миллати,

халқи Она Ватани учун керак бўлса жонини ҳам аямайдиган инсонларга хос фалсафий категориядир.

Ғоявийлик ва ғоявийлик тарбия тушунчалари бир-бирини тўлдирувчи ва тақозо этадиган тушунчалардир. Ўзбекистон мустақилликни қўлга киритгач, сабиқ коммунистик мафкурадан воз кечилди ва унинг ўрнини миллатимизни саодатли ҳаётини таъминлаб беришга қаратилган миллий истиқтол мафкурасини шакллантириш жараёни кечмокда. Ёшларни ана шу мафкура асосида тарбиялаш бугунги қуннинг асосий масаласи бўлиб турган пайтда, **жамиятимизнинг** илғор маънавий кучлари, зиёлилари, кўпни кўрган отахон-онахонлар, умуман жамиятимизнинг олдинги сафида турган имони бутун, эътиқоди соғлом, миллатпарвар, ватанпарвар инсонлар ёшларимизнинг ғоявий тарбиясида ўз меҳнатларини аямаслиги даркор.

Ғоясизлик – бирор шахс ёки ижтимоий гурухнинг онги ва қалбида муайян мақсад сари етакловчи фикрнинг йўқлигидир. Ғоясизлик одатда ҳали ўзлигини англаб етмаган, ўз манфаат ва имкониятларини ифода эта олмайдиган, мақсад-муддаолари ва ҳаётий қадриятларни англаб етмаган кишилар ва тоифаларда учрайди.

Ҳаётда юксак ғояси, эзгу орзу-интилишлари бўлмаган одам фақат табиий эҳтиёжлари доираси билан чегараланиб қолади. Шахс ғоясизлиги маънавияти тубан, имон-эътиқоди суст, мафкураси бузук кимсаларни юзага келтиради. Ўз ўтмиши ва насл-насабини билмаслик, тарихий хотирани унутиш ҳам ғоясизликнинг бир кўринишидир. Бундай кимсалар ота-онасига қўл кўтариши ҳам, ўз Ватанини сотиши ҳам мумкин.

Ғоясизлик ижтимоий хатарли ҳодиса бўлиб, шу жамият ва халқقا ёт бўлган бегона кучлар бундай одамлардан мафкуравий таъсир ва руҳий тазийқ остида ўз ғаразли ниятларига этиши мақсадида фойдаланадилар.

Миллий истиқтол мафкураси ўзининг ҳаётбахш ғоялари билан, буюк мақсадлари билан ғоясизликнинг ҳар қандай кўринишини инкор этади. У ўз куч-кудрати, ақл заковати ва ҳатто ҳаётини юксак ғоялар йўлига бахшида этишга тайёр комил инсонларни тарбиялашга хизмат қиласида.

2. Ғоявийлик мезонлари. Ғоявийлик аввало билимга таянади. Билим эса муайян соҳаларнинг илғор, етакчи қарашларини ўрганиш ва ўзлаштириш орқали юзага келади. Шахснинг муайян эътиқодга бўлган дахлдорлиги ҳам ғоявийликнинг мезонларидан бири ҳисобланади. Чунки эътиқодсизлик ғоясизликни келтириб чиқаради. Ғоявийликнинг мезонларидан яна бири **масъулият** туйғуси билан яшашдир. Масъулият одамнинг ҳар бир амали, фаолият маҳсулини тўлиқ англаш қобилиятидир. **Мақсад** эса кишиларни доимий равишда ҳаракатга келтирувчи куч ҳисобланиб, юқорида айтилган мезонларни шаклланишига ўз таъсирини ўтказади.

Ғоясизлик мезонлари эса юқорида таъкидланган ғоявийликнинг акси бўлиб, муайян шахс, тоифада учрайдиган чуқур билимга эга бўлмаслик, **эътиқоднинг сустлиги, масъулиятсизлик, аниқ мақсади йўқлиги** каби мезонларга таянади. Ғоясизлик охир-оқибат шахс, тоифа, қатламларнинг ўзга, бегона, ёт ғоя ва мафкуралар таъсирига берилишига олиб келади. Унинг фикрида фақатгина майший муаммолар: ейиш, кийиниш ва бошқа шаклдаги ўй-хаёллар унинг ҳаётида устувор ҳисобланиб, бошқа қадриятлар унинг олдида ўз қадрини йўқотади.

Ғоявийликнинг мезонлари бузилса, қадриятлар қадрсизланади, ўз аҳамиятини йўқотади.

Ғоясизликнинг **шахсий, миллий, умуминсоний** даражалари мавжуд бўлиб, улар охир-оқибат муайян жамиятда **ғоявий парокандаликни** юзага чиқаради, у эса ўз навбатида ғоявий қарамликни келтириб чиқаради.

Ғоясизлик ва ғоявий бўшлиқнинг алоқадорлиги. Мазкур тушунчалар ўз мазмун-моҳиятига кўра бир-бирини тақозо этадиган ҳодисалар ҳисобланади. Ғоявий бўшлиқ – муайян шароитда жамият, ундаги тоифа ва қатламларнинг онгida содир бўладиган ғоясизлик, вакуум ҳолатидир.

Муайян ақидалар, фикр ва ғоялар замон танқидига учраганда ёки янги пайдо бўлган ижтимоий-сиёсий кучлар томонидан инкор этилганда, давр

талабига жавоб берадиган ғоя ва мафкура тўла шаклланмаган, шаклланиб улгурмаган ҳолатларда жамиятда ғоявий бўшлиқ пайдо бўлади.

Агар давлат ёки миллат, ижтимоий гурух ёхуд қатлам ўз манфаатларини, мақсад-муддаоларини аниқ-равшан ифода этадиган ғояларини кишилар, айниқса, ёш авлод онгига сингдирмаса ғоявий бўшлиқ пайдо бўлади, ишонч-эътиқод сусаяди, мафкуравий таҳдидлар кучаяди. Ғояси йўқ, мақсадсиз, эътиқоди бўш одамлар эса, таъсирга тез берилувчан бўлади, ўз йўлини йўқотиб қўяди. Ғоявий бўшлиқ, имонсизлик, манқуртлик жамият учун жиддий хавф туғдиради. Агар ғоявий бўшлиқ пайдо бўлса, сўзсиз унинг ўрнини шу халқقا бегона бўлган турли хил мафкуравий тазийклар эгаллаб олиши ва ўз таъсирини ўтказиши муқаррар. Ғоявий бўшлиқнинг юзага келиши чуқур ижтимоий-сиёсий, маънавий-руҳий омиллар билан боғлиқ. Одатда, янги ғоялар турлича таъсир кучига эга бўлади. Айрим гурухлар уларни тез қабул қиласи, баъзи тоифалар эса аввалги мафкуравий ақидалардан юз ўгириши ва янги ғояларни қабул қилиши қийин кечади. Ғоявий бўшлиқнинг пайдо бўлишининг яна бир манбаи – жамиятда бу соҳадаги тарбиянинг етарли эмаслиги, мафкуравий жараёнларнинг ўз ҳолига ташлаб кўйилганлиги билан ифодаланади.

Шунинг учун ўз келажагини ўйлаган ҳар бир давлат ва жамият ғоявий бўшлиқка йўл қўймаслик, эскирган ақидалар ва бегона қарашларни инкор этиш билан бирга, илғор фикрлар, улуғвор мақсад ва эзгу ғояларни одамларнинг онги ва қалбига сингдиришга ҳаракат қиласи.

Миллий истиқлол мафкураси ғоявий бўшлиқка йўл қўймайди, маънавий ҳаётни бутун халқ ва ҳар бир фуқаронинг манфаатига мос келадиган юксак ва жозибали ғоялар билан бойитади. Бу, ўз навбатида, фуқароларда эртанги кунга ишонч ва келажакка умид ҳиссини мустахкамлайди.

3. Инсон бир касалликка чалинса уни даволаш мумкин. Миллат маънавиятининг заифлиги, унинг характеристидаги ҳафсаласизлик, бефарқлик, ғайратсизлик ўзаро ички муносабатларда алдамчилик, қўполлик, жоҳиллик,

худбинлик, ялқовлик ва бошқа нұқсанларда намоён бўлади. Демак, ҳозирги ўзимизни баркамол қилишимизга тўсқинлик қилаётган маънавий жароҳатларимизни даволашимиз учун масалага аник, яъни реал миллий характерни ўрганиш ва ўзгартириш омили сифатида ёндошмоғимиз зарур.

Натижада, миллатнинг ўз аҳволига, ўзининг муносабати, ижобий жиҳатларини ошириш ва қусурларни маърифий йўл билан даволаб, кучлантириб, жаҳоннинг илгор миллатлари сафига қўшилиши мумкин.

Ғоявий тортишувларда таҳдид солувчи ҳам, ўзини ҳимоя қилувчи ҳам – ғояни оммалаштириш услубларидан фойдаланади. Бу – **мафкуравий тарбия** услубларидир. Демак, қайси томоннинг енгишини илмга асосланган тарғибот ва ташвиқот ҳал қиласи. Шу тариқа мафкуралар тортишуви – тарғибот ва ташвиқот тортишувига айланади дейиш мумкин. Шу сабабли “Миллий истиқлол мафкураси том маънодаги мафкурага айланиши учун қатор талабларга жавоб бериши зарур. Ана шундай талаблардан бири – ҳар қандай ёвуз ғояга қарши жавоб берса олишдир”.¹ шундагина миллий истиқлол ғояларининг қадрсизланишининг олдини олиш мумкин.

Жамиятга ёт, бегона мафкуравий ғоялар бирданига кира олмайди. Улар аввало, маҳв қилиниши керак бўлган, миллат азалдан ишониб келган нарсаларга ишончини, умидини сўндиради. Бунинг учун миллат ишониб келган нарсалар ёмонланади, обрўсизлантирилади. Натижада, мафкуравий иммунитетни синдиришнинг биринчи босқичи амалга ошади – миллат ўзи ишониб келган ғоялар, қадриятларга бефарқ муносабатда бўлади. Азалий қадриятларга амал қилинмай қўйилади, одамларда уларга нисбатан лоқайд муносабат урф бўлади. Қадриятлар, ғоялар қадрсизланади, аҳамиятсиз нарсаларга айланиб қолади. Бўшлиқ ана шундай яратилади, “очиб олинади”.

Ғоявий бўшлиқ очиб олингач, энди унинг ўрнини тўлдириш учун ўз ғоясини жозибали қилиб тасвирлай бошланади. Бузгунчи ғояга хос “янгилик” ва бераётган ваъдалар одамлар қулоги ҳамда кўзи орқали онг ва қалбига кира бошлайди. Мафкуравий бўшлиқ шу тариқа тўлдира бошланади. Ёлғон ғоя

¹ Миллий истиқлол ғояси: асосий тушунча ва тамойиллар. Т.2001 й.

одамлар онгига кирса, у ҳам катта кучга айланади. Жаҳон тажрибасидан ўтган, ўзимизнинг тарихимидан ҳам муайян тарихий даврларда миллатимизнинг мафкура, ғояларига таҳдид солиб, уларнинг обрўсини қадрсизлантиришга ҳаракат қилган, айрим ҳолларда ўз мақсадларига етган бегона мафкураларнинг таҳдидлари ҳақида тарихий манбалардан керагича маълумот олишимиз мумкин.

Миллий истиқлол мафкурасининг қадрсизланишига йўл қўймаслик, ғояларнинг ҳаётбахш мазмуни, миллатимиз ва халқимизнинг эртанги тақдирига дахлдор эканлиги; озод ва обод Ватан барпо этишдек тарихий вазифани ўз зиммасига олган, юртдошларимизнинг азалий орзу-ниятларини амалга оширадиган муқаддас миллий ғояларимизнинг қадрсизланишига йўл қўймаслик, аввало кишиларни, жумладан ёшларни ана шу ғоялар асосида тарбиялашни тақозо этади.

Жамият ҳаётининг барқарор бўлишида юрт тинчлиги, миллатлар ва элатлар орасидаги ҳамжиҳатлик, ижтимоий ҳамкорлик каби миллий ғоялар асосий ўринни эгаллайди.

Миллий истиқлол мафкурасининг асосий ғояларининг барчаси президент И.Каримовнинг мустақиллик йилларида олиб бораётган сиёсати туфайли амалга ошаётганини қайд қилиш мумкин. Чунки ислоҳотлар жараёнида бунёдкор ғоялар ва мафкуравий тамойилларнинг устуворлигини таъминлаш имконияти учун шарт-шароитлар мавжуд.

Шу маънода, мамлакатимизда олиб борилаётган ислоҳотларни янада чуқурлаштириш, сиёсий, иқтисодий, ижтимоий, маънавий, тарбиявий ишларни юқори босқичга кўтариш борасида эришилган муваффақиятлар Ватан равнақини таъминлайди. Фаровон ҳаётга эга бўладиган фуқаролар фақат равнақ топган мамлакатдагина бўлиши мумкин. Фаровон ҳаёт эса ҳар бир шахснинг ва умуман, бутун жамият аъзоларининг жисмоний ва интеллектуал камолини таъминлайди.

8-мавзу: Мафкуравий майдон ва полигонлар. (2 соат)

Р е ж а:

- 1. “Дунёning мафкуравий манзараси” тушунчаси.**
- 2. “Мафкуравий майдон ва полигон” тушунчалари ва уларнинг намоён бўлиши хусусиятлари**
- 3. Турли мафкуравий полигонлар таъсиридан ҳимояланиш зарурлиги**

1. Хозирги даврда дунёда ғоявий қарама-қаршиликлар мураккаб ту солган, мафкура полигонлари ядро полигонларидан ҳам кучлироқ бўлиб бораётган даврdir.

Инсоният XX аср охири XXI аср бошларига келиб бир қатор чегара билмас муаммоларга дуч келди. Уруш ва тинчлик, экологик фалокатлар, маънавий қашшоқлик, наркобизнес, терроризм каби муаммолар анна шулар жумласидандир. Шу билан бирга дунёда глобаллашув, ахборот оқимининг тезлашуви ва интенсивлашуви, универсал технологиялар билан боғлиқ умумбашарий жараёнлар ҳам бормоқда. Ер юзида одамлар бир макон тарзида яшайдилар. Аммо тарихда мавжуд чегараларни ўзгартириш, муайян ҳудудларни босиб олиш учун сон-саноқсиз урушлар бўлгани маълум.

Кишилик жамияти тарихи инсонда олийжаноб фазилатларнинг шаклланиши ва ривожланишига ҳам, Айни пайтда ғайриинсонийликнинг хилма-хил қўринишлари илдиз отиб ўзининг мудҳиши қиёфасини намоён қилишга ҳам кўп бор гувоҳ бўлган. Афсуски, инсониятнинг бутун тарихи давомида бундай иллатлар унга ҳамроҳлик қилиб келди, турли даврларда янги шакл-шамойил, хусусият касб этди. Бугунги кунда уларнинг энг ёвузлари ер юзидаги тинчлик ва тотувлик, ҳамкорлик ҳамда ҳамжиҳатликка ва охир-оқибатда инсониятнинг ягона бирлик сифатида эркин тараққий қилишига катта хавф туғдирмоқда.

Бугун дунёning мафкуравий манзарасини ўз мақсадлари йўлида ўзгартирмоқчи бўлаётган мафкура шакллари ва йўналишлари Президент И.Каримовнинг «Ўзбекистон XXI аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари, тараққиёт кафолатлари” номли асарида кўрсатиб

берилган. Дунёning мафкуравий манзарасининг ўзгаришига сабаблардан бири XX аср охирида юз берган туб ўзгаришлар – икки қутбли дунёning барҳам топиши, нисбий мувозанатни бузиб, жаҳоннинг мафкуравий манзарасини тубдан ўзгартириб юборди.

Бугун “икки қутбли мафкура” ўртасидаги курашга барҳам берилган бўлсада, аммо дунёда мафкуравий курашлар тўхтаб қолгани йўқ. Аксинча, жаҳон майдонларини мафкуравий жиҳатдан бўлиб олишга уринишлар турли йўллар билан содир бўлмоқда. Ўзларини «дўст», “миллатдош”, “ватандош”, “диндош” этиб кўрсатиш орқали ўз ғояларини амалга оширишга уринмоқдалар.

Шулардан бири **буюк давлатчилик шовинизмидир**. Буюк давлатчилик шовинизмини И.Каримов таъкидлаганидек: “Муайян кучлар ва давлатлар томонидан бўладиган сиёсий, мафкуравий ва иқтисодий ҳукмронлик деб ёки миллатлараро ва давлатлараро, минтақавий муносабатларда унга интилиш деб таърифлаш мумкин.

Шовинизм баъзи кўп сонли миллатларнинг нафақат кўп миллатли империя доирасида, балки уни ўраб турган жуғрофий-сиёсий маконда ҳам ўзининг мутлақ ҳукмронлигини ўрнатиш учун курашда намоён бўлади”.¹

Кўриниб турибдики, буюк давлатчилик шовинизми ғайриинсоний характерга эга. Зоро, у ўз моҳиятига кўра миллий тенгсизликни оқлаш, тарғиб қилиш ҳамда ҳимоя қилишнинг ўзига хос шаклидир.

Афсуски, бизнинг ўлкамиз ҳам буюк давлатчилик шовинизмининг ҳалокатли таъсиридан четда қолмади. “У ҳам узоқ вақт давомида шовинистик ва агресив миллатчилик ғояларининг бутун жафоларини тортиб келди, - деб ёзади И.Каримов. – Ўзбекистон Россия империяси, сўнгра эса собиқ Совет империяси таркибида мажбуран ушлаб турилган мураккаб даврни бошидан кечирди”.²

¹ Каримов И. «Ўзбекистон XXI аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари, тараққиёт кафолатлари”. Т. 1997 й.

² Ўша асар.

Бугунги кунда инсон онги ва қалби учун кураш кескин тус олаётган экан, хилма-хил қарашларнинг мафкура майдонида ҳукмронлик қилишга интилиши табиий. Бунга **эътиқод умумийлигига** асосланган ҳолда якка мафкура ҳукмронлигини таъминлаш орқали жаҳон майдонларини мафкуравий жиҳатдан ўзига қарам қилишга бўлаётган ҳатти-ҳаракатларни мисол келтириш мумкин. **Диний экстремизм** шулар жумласидандир. Масалан, улар ижтимоий, миллий хусусияти, қайси давлатга мансублигидан қатъий назар, барча мусулмонларнинг бирлашуви ғоясини илгари сурадилар. Улар ҳеч қандай маъмурий-жўғрофий ҳудуднитан олмайдилар, ер юзидағи барча мамлакатларда ягона мусулмонлик бирлиги ва уларнинг диний ва дунёвий ҳокимиютини ўзида мужассамлаштирган “**халифа**” раҳбарлигидаги **ягона мусулмон давлати** қуришни кўзлайдилар. Бу шартни бажармок, ниятга етмоқ учун ҳар қандай хунрезликка ва биродаркушликка фатво берадилар.

Ҳозирги кунда тил, маданият, урф-одатлардаги умумийлик, этник бирликка асосланган ҳолда ягона мафкуравий майдонни юзага келтириш борасидаги қарашлар ҳам мавжуд. Бундай қарашларнинг шаклланиш тарихи узоқ ўтмишга бориб тақалади. Бугунги кунда уларнинг ҳар бири ўзига хос тарзда дунёнинг мафкуравий манзарасида муайян ўринни эгаллашга уринмоқда.

Бугунги кунда халқларнинг лисоний бирлигига таянган ҳолда уларнинг маънавий-маърифий бирлигини таъминлаш байроғи остида тақдим этилаётган ғоялар ортида ҳам аслида ғаразли мақсадлар яширганлигини унутмаслик лозим.

Шундай қилиб, мафкура ва мафкуравий тарбия масаласи ўз мустақиллигини қўлга киритган мамлакатимиз учун ҳам муҳим ҳаётий аҳамиятга эга бўлиб қолмоқда. Зоро, кўзланган мақсадларга миллий мафкура ва унга асосланган тарбия тизимисиз эришиш мумкин эмаслиги аниқ. “Мен,— деб ёзади Президентимиз, - Абдулла Авлонийнинг “Тарбия биз учун

ё ҳаёт – ё мамот, ё нажот – ё ҳалокат, ё саодат – ё фалокат масаласидир” деган фикрини кўп мушоҳада қиласан.

Буюк маърифатпарварнинг бу сўзлари асримиз бошида миллатимиз учун қанчалар муҳим ва долзарб бўлган бўлса, ҳозирги кунда биз учун ҳам шунчалик, балки ундан ҳам кўра муҳим ва долзарбдир”.¹

2. Жамият ҳаётида мафкуравий омилларнинг сезиларли таъсири мавжудлигини бир қарашдаёқ сезиш мумкин.

Ғаразли геосиёсий мақсадларга эришиш йўлида мафкуравий таъсир ўтказишида энг аввало **бўлиб ташла ва хукмонлик қил** деган қадимий тамойилга амал қилишга уринишни таъкидлаш зарур.

Бу тамойилни рўёбга чиқаришнинг биринчи йўли мамлакат ичидаги ижтимоий парокандаликни келтириб чиқаришдир. У жамият ҳаётининг ижтимоий, иқтисодий, сиёсий ва маънавий соҳаларида ўзига хос кўринишда намоён бўлмоқда. Масалан, мамлакатимизга нисбатан бу усул ўтиш давридаги ижтимоий-сиёсий қийинчиликларни бўрттириб кўрсатиш орқали аҳолининг мавжуд ҳолатдан норозилигини уйғотиш, ўз ноғораларига ўйнайдиган мухолифатчи кучларни юзага келтириш йўли билан сиёсий бекарорликни келтириб чиқаришга бўлган ҳаракатларда намоён бўлди. Бу йўлда диний омилдан ҳам фойдаланишга уринишлар ҳам кузатилди. Анна шу ҳолат ҳам “мақсад воситани оқлади” деган ақиданинг геостратегик манфаатларни рўёбга чиқаришнинг асосий қоидасига айланадиганини кўрсатади.

“Бўлиб ташла ва хукмонлик қил” тамойилини амалга оширишнинг иккинчи йўли минтақа давлатлари ўртасида турли зиддиятларни юзага келтиришдир. Бу йўлнинг энг кенг тарқалган усули гўёки минтақада гегемонликка талабгор бўлган давлатнинг борлигини асослаш, таъбир жоиз бўлса, шундай давлат образини яратишидир. Бундай образларнинг яратилиши ер юзининг турли нуқталаридағи низоли, кам деганда давлатлараро муносабатларда тангликни юзага келтирсанлиги тўғрисидаги мисолларни

¹ Каримов И. Жамиятимиз мафкураси ҳалқни – ҳалқ, миллатни миллат қилишга хизмат этсин. Т. 1998 й.

келтириш мумкин. Бундай “образлар” яратилиши натижасида мамлакатларнинг моддий-молиявий, маънавий-интеллектуал салоҳияти жамият тараққиётини таъминлаш ўрнига анна шу “образ” таъсирининг олдини олишга йўналтирилмоқда. Натижада иккинчи асосий мақсадга – муайян давлатни заифлаштириш орқали ўз “иттифоқчисига” айлантиришга эришилмоқда.

“Бўлиб ташла ва ҳукмронлик қил” тамойилини амалга оширишнинг учинчи йўли халқаро майдонда муайян мамлакат ҳақида нотўғри, нохолис тасаввурларни шакллантиришdir. Халқаро муносабатлар майдонидан айrim мамлакатларнинг вақти-вақти билан “қувғин” қилиниб турилиши анна шундай ҳаракатлар натижасидир.

Имтиёзли ҳамкорни белгилаш муайян минтақада геостратегик манфаатларни амалга оширишга хизмат қиласидиган яна бир тамойилdir. Албатта, муайян сабаблар, айтайлик, диний, лисоний бирлик, маданий яқинлик ёки бошқа сабабларга кўра ҳар бир давлат қайсиdir давлат билан имтиёзли ҳамкорлик қилиши мумкин. Бу табиий ҳолат. Аммо гап “имтиёзли ҳамкор”дан минтақа давлатлари ўртасида айирмачиликни шакллантириш, “номақбул” давлатлар имкониятларини чеклаш йўлида фойдаланиш, шу билан бирга “ҳамкор” давлатнинг минтақадаги бошқа давлатлардан қайсиdir жиҳатдан устунлигини таъминлашга қаратилган интилишлар ҳақида бормоқда. Аслида у ёки бу кўринишдаги устунликни таъминлаш ҳам асосий мақсад эмас. Бош мақсад – муайян минтақага таъсир ўтказиш плацдармга эга бўлишdir. Бундай плацдармга эга бўлишга интилиш ўз навбатида ушбу минтақанинг геостратегик имкониятлари билан белгиланади, имтиёзли ҳамкорликни белгилашда ана шундай узоқни қўзловчи ғаразли геосиёсий ва геостратегик мақсадлар ҳам ётиши мумкинлигини унутмаслик лозим. Шу нуқтаи назардан қараганда, “имтиёзли ҳамкор” тамойили “бўлиб ташла ва ҳукмронлик қил” тамойилининг тўлдирувчisi сифатида юзага чиқади.

Тенг ҳуқуқли ва ўзаро ҳамкорлик тамойилига амал қилиш – геостратегик манфаатларни рўёбга чиқариш ва давлатлараро алоқаларни

мустаҳкамлашнинг энг оқилона ва тўғри йўлидир. Ўзбекистон ўз мустақиллигининг биринчи кунлариданоқ ана шу тамойилга амал қилиб келмоқда. Негаки, бу тамойил геостратегик манфаатлардаги уйғунликка эришиш ва жаҳон миқёсида тараққиётни таъминлаш омилидир.

3. Мафкуравий ҳимояланиш шахс томонидан Ватан, миллат учун кўнгилли, ғоявий асосланиб амалга ошириладиган кундалик ишларда намоён бўлади. Бу фаоллик миллий бирлик, маънавий юксалишга халақит бераётган сифатлар, ёт қарашлар, миллий хавфсизлигимизга, ички ва ташқи таҳдидларга очиқ ва мардона қарши туришни ҳам ўз ичига олади. Бошқача қилиб айтганда, - элим, юртим деб яшашнинг ҳар бир кишида, жамоада намоён бўлишини англатади. Бу эса миллий ғояни амалий кучга айлантириш ва бузғунчи мафкуравий таъсирлардан аҳолини, ёшларни ҳимоя қилишнинг шартларидан биридир. Зеро, “фикр ва сўз амалиётга йўналтирилганда, уларнинг ҳар иккиси ҳам моддиятга – нарсага айланади”¹.

Ёт ва бегона мафкуралар тарғиботининг «мехрибонлиги», “холислиги” ва “бетарафлиги”, “ёқимлилиги”, “дўстоналиги”нинг ортида нима ётганини кишилар, ёшларимиз доимо билишлари лозим. Яъни, уларнинг замирида Ўзбекистоннинг ривожланиб кетишига қараб мунтазам тактикасини ўзгартириб турувчи жонсарак ақидапарастлик тарғиботи натижаси ва амалиёти ётганини, уларнинг анъанавий фундаменталистик назария ва ғояларини замонавий усулларда “жонлантираётганини” тушунишлари зарур.

Шу билан бирга, айрим ёшларимиз ҳар хил ёт ғояларни холис ахборот манбаи сифатида қабул қилаётганликларини ҳам таъкидлаш керак. Ёт ва бегона мафкураларни кўр-кўrona қабул қилиш заарли оқибатларни келтириб чиқариши муқаррар. Шунинг учун ҳар бир киши, миллат, халқ, давлат ва жамиятнинг ҳам аниқ мақсадлари бўлиши шарт. Шу билан бирга бу мақсад англашган, уни амалга оширишда событқадамлик даркор. Ана шундай аниқ мақсад бўлмас экан, хоҳ алоҳида инсон, хоҳ миллат ёки жамият бўлсин,

¹ Ван Янмин. Ҳақиқат манзаралари: 96 мумтоз файласуф. Т. 2002 й., 230, 372-бетлар.

гоҳ ошкора, гоҳ пинҳона кўринишдаги мафкуравий тазиқларга бардош бериши амримаҳолдир.

Шундай экан, вояга етаётган ёшларни, умуман, халқимизни маънавий баркамол, иродаси бақувват, иймони бутун, кучли мафкуравий ҳимояяга эга шахс сифатида тарбиялаш озод ва обод Ватан, эркин ва фаровон ҳаёт барпо этишнинг асосий шартларидан бири бўлиб қолаверади. Зеро, уларни миллат, давлат, Ватан шаъни дахлсизлиги учун истаган пайтда намоён бўладиган ишончли фазилатлар билан қуроллантириш лозим.

9-мавзу: Ғоявий зиддият ва мафкуравий толерантлик, уларнинг намоён бўлиш хусусиятлари. (4 соат)

Р е ж а:

- 1. “Ғоявий зиддият” тушунчаси ва унинг моҳияти.**
- 2. “Мафкуравий толерантлик” ва “ғоявий плюрализм” тушунчалари, уларнинг хусусиятлари.**
- 3. Ҳозирги даврда мафкура соҳасида плюралистик дунёқарашни шакллантириши йўллари.**

1. Ғоявий зиддият – турли манфаат, мақсад ва интилишларни ифодаловчи ғоялар ва уларга таянадиган қуч ва ҳаракатлар ўртасидаги қарама-қарши муносабатни ифодаловчи тушунчадир. Бундай зиддиятларнинг замирида талаб-эҳтиёжлар, мақсад-муддаолар, уларни қондириш усуллари, йўллари ва воситаларининг ҳар хиллиги ётади. Озодлик, мустақиллик ва адолат ғоялари билан босқинчилик, тажовузкорлик ва мустабидлик ғоялари ўртасидаги қураш бунинг ёрқин мисолидир. Инсон ва жамият бор экан, эзгу ғояларнинг қарама-қаршиси бўлган зулм ва зўравонлик, қабоҷат ва жаҳолат янги-янги шаклларда намоён бўлишга уринади. Бунга тарихдан кўплаб мисоллар топилади. Лекин, улар одмзотнинг адолат, тинчлик ва биродарлик, тараққиёт ҳамда фаровонлик ғояларига таяниб, олий мақсадлар сари интилишини асло тўхтата олмайди.

Ғоявий зиддиятлар ва курашлар тарихини ўрганиш шундан далолат берадики, неча минг йиллар давомида эзгу ва тараққийпарвар ғояларга қарши курол, куч, макр-хийла ишлатиб келинди. Қарам ҳалқларга қуллик психологияси сингдирилди. Босқинчиларнинг динлари, қадриятлари зўрлаб ўтказилди. Эрк ва мустақиллик, адолат ва ҳаққоният ғоялари шафқатсиз бўғиб қўйилди. Инсоният ўзлигини англай бошлаган ҳозирги замондаги ғоявий зиддиятларни демократия ва плюрализм тамойили асосида ҳал қилиш имкониятлари очила бошлади.

Шунинг учун ҳам юксак маданият мужассам этган жамиятда ғояга қарши фақат ғоя, фикрга қарши фикр, жаҳолатга қарши маърифат билан курашиш ҳақидаги тамойил майдонга ташланди.

Ислом Каримов томонидан мазкур тамойил ишлаб чиқилган бўлиб, ҳозирги даврдаги мафкуравий курашнинг янгича усули сифатида исботлаб берилган.

Президентимиз асарлари асосида ғоявий зиддият ва қарашлар тарихини ўрганиш шундан далолат берадики, неча минг йиллар давомида эзгу ва тараққийпарвар ғояларга қарши курол, куч, зўравонлик ва макр-хийла каби турли усул ва воситалар ишлатиб келинганлиги ҳақида юқорида эслаб ўтилган эди.

Ҳозирги кунда диний экстремизм, террорчилик, миллатчилик, шовинизм, маънавий қашшоқлик, аҳлоқсизлик ғояларини тарғиб қилиш жиддий мафкуравий хавф сифатида намоён бўлмоқда. Сўнгги йилларда бу борада интеллектуал ва оммавий ахборот воситаларидан ҳам фойдаланилмоқда. Муайян мафкуравий полигонларнинг муттасил тарқатаётган ахборотларидағи ёвуз ва заарли ғоялар оқими, жангари фильмлар, болаларга мўлжалланган бузғунчи ғоялар асосида ишланган ўйинлар, компьютер тармоқлари дастурларини ишдан чиқарадиган “вирус” ларни тарқатиш бунга мисол бўла олади. Шунингдек, ҳозирги глобаллашув шароитида ғоявий қарамликка солишининг хилма-хил усуллари

қўлланилмоқда, турли «овоз”лар, оммавий ахборот воситалари, ахборот технологиялари ёрдамида мафкуравий тажовузлар уюштирилмоқда.

Мустақилликка эришган мамлакатлар, жумладан, Ўзбекистон учун ҳам бундай хавфларни бартараф этиш масалалари ғоявий муаммолар доирасига киради. Ғоявий зиддият ҳамда мафкуравий қураш тобора мураккаблашиб бораётган, унинг янги-янги усуллари ўйлаб топилаётган ҳозирги кунда ушбу таҳдид ва таъсирларга фақат кучли ва эзгу ғоя, ўзликни англаш, соғлом мафкурагина қарши тура олиши мумкин.

Шунинг учун ҳам Ислом Каримов томонидан юксак мафкуравий маданиятни мужассам этган ғоявий зиддиятларга қарши тура оладиган “Ғояга қарши фақат ғоя, фикрга қарши фикр, жаҳолатга қарши маърифат билан қурашиш” ҳақидаги тамойил назарий жиҳатдан асослаб берилди ва у мамлакатимизда муваффақиятли амалга оширилмоқда.

Шу маънода, миллатимиз, ўзбек ёшлари, уларнинг онги эркин, мустақил фикрлаш, умуман ғоявий дунёқараш тамойиллари руҳида тарбия топмоғи лозим. Зеро, бугунги ёшлар халқимизнинг эртанги тақдирини истиқболи, орзу-умидларидир.

2. Мафкуравий толерантлик (бағрикенглик) – хилма-хил қараш, интилиш, ёндашувга эга бўлган турли мафкуравий позицияда турувчи кучларнинг жамият ва миллат манфаатлари йўлида ҳамкорлик қилишни, эзгу мақсадларни кўзлаб, ҳамжиҳат фаолият юритишни ифодаловчи тушунчадир. 1995 йил 16 ноябрда Парижда ЮНЕСКОнинг 28 сессиясида қабул қилинган “Бағрикенглик тамойиллари деклорацияси” ер юзидағи барча мамлакатларда мафкуравий бағрикенгликни шакллантиришнинг умумназарий асосидир.

Мафкуравий толерантлик ғоясининг асосий хусусияти шундан иборатки, у жамиятда асрлар давомида шаклланиб келган бунёдкор ғоялар, эзгу ниятлар ва мақсадларнинг руёбга чиқиши учун замин яратиб беради.

Ҳозирги даврда мафкуравий толерантлик ғояси жамиятдаги барча қатлам, ижтимоий гуруҳ ва миллатларнинг эзгулик йўлидаги ҳамкорлигини назарда тутади ва мамлакатда тинчлик, барқарорликни мустаҳкамлашнинг

муҳим омили ҳисобланади. Ўзбекистон халқи дунёвий давлат, эркин фуқаролик жамияти қурмоқда. Барпо этилаётган жамиятимизнинг сиёсий-хуқуқий асослари ишлаб чиқилган ва кўпчилик томонидан қўллаб-куватланаётган бугунги кунда, эзгу мақсадларга йўналтирилган мафкуралар фаолияти учун бир хил шароит ва имкониятлар яратилмоқда.

Шаклланаётган миллий истиқлол мафкурасининг асосий ғояларидан бири – ижтимоий ҳамкорлик ғоясининг мазмун-моҳияти айнан шу фикрларни тасдиқлайди. Унда жамиятимизда барча қатлам, ижтимоий гуруҳлар ва миллатларнинг озод ва обод Ватан барпо этиш йўлидаги ижтимоий ҳамкорлик акс эттирилган.

Қарашлар ранг-баранглиги, ғоялар хилма-хиллиги, сўз ва фикр эркинлиги жамиятни соғломлаштирувчи, уни мустаҳкамловчи ўта муҳим омилдир. Бироқ – бу, хаёлга келган гапни айтиш, кўнгил тусаган ишни қилиш, ўз манфаати учун ҳамма нарсага тайёр туриш, дегани эмас. Бундан ташқари, эркин фикр дегани, албатта, тўғри фикр дегани ҳам эмас. Эркинликнинг ўзи эса англаб олинган заруратdir. Демак, фикр эркинлиги умумманфаат, умумжамият тараққиёти йўлидаги соғлом харакат, соғлом фикр юритиш, иймон-эътиқод юзасидан иш тутиш, демакdir.

Ижтимоий ҳамкорлик жамиятда барча кишилар, партиялар, тоифалар бир хил фикр юритсин, дегани эмас. Аслида ҳар бир ижтимоий кучнинг дунёқарashi, манфаатлари турлича бўлади, бинобарин, улар бир-биридан фарқ қиласи. Лекин булар учун умумий мақсад – ягона Ватан равнақи, тинчлиги, халқ фаровонлиги бўлиб қолаверишига эришиш ниҳоятда муҳим.

Аҳолининг турли қатламлари орасидаги муносабатлар ва ўзаро ҳамкорликни яхшилаш жамиятдаги барқарорликни мустаҳкамлашда замин яратади. Аксинча, ана шу ҳамкорликнинг издан чиқиши ёки муносабатларнинг ёмонлашуви бу барқарорликнинг бузилишига олиб келади, ижтимоий бекарорлик, сиёсий ва ғоявий парокандалик ва миллий бошбошдоқликни келтириб чиқаради.

Шундай қилиб, мафкуравий толерантлик – ҳамкорлик, муроса фалсафаси бўлиб, хилма-хил ғоялар ва қарашларга эга бўлган, турли миллат, ирқ ва дин, сиёсий партияларга мансуб шахс ва гурухларнинг умумий мақсад йўлидаги хамжиҳатлигини таъминлайдиган кучdir. Бу борада Ўзбекистон мустақилликка эришгандан сўнг улкан ишлар бажарилди, хуқуқий кафолатлар яратилди.

Мафкуравий толерантлик тушунчаси “**Мафкуравий плюрализм**” тушунчаси билан узвий боғлиқ бўлиб, ўзаро яхлитликни билдиради.

Мафкуравий плюрализм (лотинча хилма-хиллик, ранг-баранглик) – ижтимоий-сиёсий ҳаётда турли қатlam, партия, гурухлар манфаатларини ифода этувчи ғоявий ранг-барангликни, қарашлар ва фикрлар хилма-хиллигини ифодалайдиган тушунча. Мамлакатда илғор ғоялар мафкуралар қанча кўп бўлса, яъни мафкуравий плюрализм хукмрон бўлса, тараққиётнинг самарали йўлини танлаб олиш учун имконият шунчалик кенг бўлади. Фикрий кураш, мафкураларнинг маъно-мазмун жиҳатидан бойишига, бир-бирини тўлдиришига хизмат қиласди.

Мафкуравий плюрализм ижтимоий тараққиётта хизмат қиласдиган янгидан-янги ғояларнинг пайдо бўлишига турли халқлар, элатлар, миллатлар ва сиёсий гурухларнинг манфаатларини умумий тарзда руёбга чиқаришда шароит яратади. У муқаррар суратда кўп партиявиyilik тизимини тақозо этади. Сиёсий партиялар эса ўзлари мансуб бўлган қатламлар, сиёсий гурухларнинг манфаатлари, интилишлари, орзу-умидларини умумлаштирган ҳолда ўз ҳаракат дастурлари орали намоён қиласди.

Ўзбекистонда барпо этилаётган янги жамият ва бу ерда олиб борилаётган сиёсий ислоҳотлар ўз маъно-мазмуни билан бу масалага ойдинлик киритади. Шу маънода Президент Ислом Каримовнинг қуйидаги мулоҳазаси муҳим аҳамиятга эга: “Шунга эришиш керакки, мамлакатимиз сиёсий ҳаётида ҳақиқий маънодаги кўп партиявиyilik муҳити қарор топиши даркор. Ҳар бир партия муайян ижтимоий қатламга таянган ҳолда, ана шу тоифа манфаатларининг ҳимоячиси сифатида ўзининг аниқ ва равшан

дастурига эга бўлиши керак. Унда ҳар қайси партияниг мақсад ва вазифалари, жамият тараққиёти борасидаги муқобил таклифлар ўз ифодасини топиши лозим.”¹

Хуллас, бугун мамлакатимизда сиёсий ислоҳотлар самараси ўлароқ, фикрлар плюрализм муҳити қарор топмоқда. Бир неча сийсий партиялар фаолият кўрсатиб, сиёсий ҳаётда фаол иштирок этмоқдалар.

3. Жамият ҳаётини демократлаштириш жараёнини янада демократлаштириш, унинг изчиллиги ва самарадорлигини таъминлаш – мамлакатимизда амалга оширилаётган сиёсий ислоҳотларнинг энг асосий йўналишидир.

Мамлакатимиз сиёсий ҳаётининг барча соҳаларини, давлат ва жамият қурилишини эркинлаштириш, аҳолининг сиёсий фаолигини ошириш, унда миллий ва умумбашарий қадриятларга асосланган сиёсий маданиятини шакллантириш сиёсий ислоҳотларнинг қон томири ҳисобланади. Миллий истиқлол ғоясининг сиёсий соҳадаги хусусиятларининг моҳияти ана шуларда намоён бўлади.

Ижтимоий тараққиётга интилаётган, сиёсий ва иқтисодий ҳаётни эркинлаштириш йўлидан бораётган ҳар қандай жамият хуқуқий маданияти юксак, озод ва эркин шахсни тарбиялашга интилади. Зоро, шундагина эркин дунёқараш ва виждон эркинлиги, плюрализм ва инсон хуқуқларини таъминлаш, гуманизм ва умуминсоний қадриятларга амал қилиб яшаш тамойили жамият ҳаётининг асосий мезонига айланади.

Сиёсий ислоҳотларнинг асосий йўналишларидан яна бири - жамиятимиздаги турли манфаатлар, мақсад-муддаолар, қарама-қарши кучлар ва ҳаракатлар ўртасидаги мувозанатни таъминлайдиган самарали механизми шакллантириш, сиёсий ҳаётда ҳақиқий маънодаги кўппартиявилик тамойилини қарор топтиришдир.

Мулк шакллари хилма-хиллиги ва ижтимоий табақаланиш жараёнига мос ҳолда турли манфаатлар, қарама-қарши кучлар ҳамда ҳаракатлар ҳам

¹ Каримов И. Озод ва обод Ватан, эркин ва фаровон ҳаёт – пировард мақсадимиз. Т. 2000 й.

пайдо бўлмоқда. Мамлакатимизда кўппартиявилик тизимининг шакллангани бунинг яққол далилидир.

Ҳозирги ўтиш даврида мулкчиликнинг нодавлат шакллари ва сиёсий партиялар ҳали мустаҳкам оёққа туриб олгани йўқ. Лекин, улар кундан-кунга кучга тўлиб, ўз мавқеларини ошириб бормоқда.

Шу ўринда, юқорида эслаб ўтилганидек, Президент И.Каримовнинг шу борадаги мулоҳазаларини таъкидлаб ўтиш мақсадга мувофиқдир. “Шунга эришиш керакки, мамлакатимиз сиёсий ҳаётида ҳақиқий маънодаги кўппартиявилик муҳити қарор топиши даркор. Ҳар бир партия муайян ижтимоий қатламга таянган ҳолда, ана шу тоифа манфаатларининг ҳимоячиси сифатида ўзининг аниқ ва равshan ҳаракат дастурига эга бўлиши керак. Унда ҳар қайси партиянинг мақсад ва вазифалари, жамият тараққиёти борасидаги муқобил таклифлари ўз ифодасини топиши лозим”.¹

Шу маънода, турли манфаатлар, қарама-қарши куч ва ҳаракатлар мувозанатини таъминлайдиган маънавий омил бу – миллий ғоядир. У ижтимоий гурухлар манфаати ва мафкурасидаги умумийликни, яъни умуммиллий манфаатларни ва ягона олий мақсадни акс эттирувчи ғоядир. У миллатнинг жипслиги, консолидациясига хизмат қилувчи маънавий кучдир. Зоро, ана шундай шароит мафкуравий плюрализм ҳамда эркин дунёқарашни шакллантириш учун қулай имконият ҳисобланиб, демократик жамиятни куришда, унинг сиёсий ҳаётини такомиллаштиришда қўл келади.

¹ Каримов И. Озод ва обод Ватан, эркин фаровон ҳаёт – пировард мақсадимиз. Т. 2000 й.

10-мавзу: Мафкуравий иммунитет ва мафкуравий профилактика.

(4-соат)

Р е ж а:

- 1. “Мафкуравий иммунитет” тушунчаси, унинг моҳияти ва мазмуни, уни ҳосил қилиши зарурати.**
- 2. Ҳозирги давр мафкуравий иммунитет ҳосил қилишининг самарали усул ва воситалари.**
- 3. “Мафкуравий профилактика” тушунчаси, мафкуравий иммунитет ва профилактиканинг ўзаро алоқадорлиги ва боғлиқлиги.**

1. Мустақилликни мустаҳкамлашнинг муҳим шартларидан бири бу ғоявий тарбияни кучайтиришдан иборатdir. Бу борада кишиларимизда ёт ва заарли ғояларга қарши курашиб учун мафкуравий иммунитетни шакллантириш зарур. Албатта, мафкуравий иммунитетни шакллантириш кишилар онгига бир хил ғояни зўр бериб тиқишириш эмас, балки одамларга оқ-қорани ажратиш, заарли ғояларга қарши хушёр ва огоҳ бўлиш хусусиятларини тарбиялаш демакдир. Жамият, миллат ўз ғоясида мустаҳкам турса ғоявий таҳдидлардан қўрқмаса, бундай миллатни енгиш мумкун эмас. Аксинча, жамият ичида ғоявий парокандалик, бўлинишлар бўлса (бунга тарихимида мисоллар кўп) душманларга, уларнинг ёт мафкураларига йўл очиб беради. Бундай миллатни енгиш, мустамлака қилиш осон кечади (бунга ҳам тарихда мисоллар кўп). Шунинг учун барқарорлик ва хавфсизлик жамиятнинг онглигига, англанган тўғри тушунча ва билимларга фаол амал қилишга, фикрий, ғоявий бирлигига, булар эса хавфсизлик маърифатига таянади.

Миллий истиқлол ғояси эзгулик ва бунёдкорлик ғояларига таянар экан, ана шу ғояларга қаратилган **ташқи ва ички таҳдидлар** мавжуд бўлиб, ташқи таҳдидлар Ўзбекистонга четдан кириб келувчи, ички таҳдидлар эса ўз Ватанига, ватандошига зарар етказишга қаратилган ғоя, фикр, ҳатти-харакатлардир. Носоғлом маҳаллийчилик, “Маънавий эмиграция” (бахтни

ўз Ватанидан эмас, ўзга жойлардан қидириш, ашаддий миллатчилик меркантилизм (олиб-сотарлик), лоқайдлик, ўзликни англамаслик каби ички таҳдидлар вазифаларидан иборат. Улар қанча кенг ёйилса, миллатимиз ғоявий бирлигига шунча кўп заарар етказади, парокандалик қиласди. Гоявий бирлиги мўрт миллатнинг давлат хавфсизлиги ҳам мўрт бўлади.

Шундай қилиб “Мафкуравий иммунитет - маънавий баркамол, иродаси бакувват, иймони бутун шахсни тарбиялашда, ҳар қандай реакцион, бузғунчи характердаги ғоявий ташабbusларга бардош бера оладиган ёшларни тарбиялашда қўл келади” – деб таъриф берилади фалсафий қомусий луғатида. Иммунитет, ўз навбатида одамни тўғри йўлдан “озиш”дан, турли йўлларга адашиб, кейин пушаймон бўлишлардан, баҳтсизликдан, миллатни эса парокандаликдан, парчаланишлардан, синфий ёки маҳаллий бўлинишлардан асраб қолади. Демак, мафкуравий иммунитет – давлат ва миллатнинг маънавий бирлиги, маънавий соғломлигини ҳимоя қилувчи ғоявий қалқон вазифасини бажаради. Шунинг учун ҳам Президентимиз И.Каримов “Фарзандларимиз юрагида она Ватанга, бой тарихимизга, отабоболаримизнинг муқаддас динига соғлом муносабатни қарор топтиришимиз, таъбир жоиз бўлса, уларнинг мафкуравий иммунитетини кучайтиришимиз зарур” лиги ҳақидаги фикрни алоҳида таъкидлаганлар.¹

Мафкуравий иммунитет маънавий, маърифий, сиёсий, иқтисодий билимларни оддийгина қабул қилиб олишини эмас, балки уларни онгли равища тушуниб етишни, бу билимларни замонавий ижтимоий воқеаларга мафкуравий курашлар воқелигидан келиб чиқиб, муносабат билдириш қўникмаларини шакллантириш, айрим носоғлом ғояларга жавоб бериш, уни қабул қилмаслик ҳолатидир.

Мафкуравий қўникма ва малақаларнинг ҳосил бўлишида миллий ғоя негизлари муҳим роль ўйнайди. Агар мафкуравий таҳдид сезилса, нима қилиш кераклигини ўйлаб ўтирумай ғояга ғоя билан жавоб бериш амалда

¹ Каримов И. Озод ва обод ватан, эркин ва фаровон ҳаёт-провард мақсадимиз.8 жилд- Т 2000 й

бажариладиган бўлса, мафкуравий иммунитет амалий шаклланади, деб ҳисоблаш мумкин.

Миллий истиқлол ғояларига шахснинг мустаҳкам ишончи, иродаси унинг мафкуравий иммунитети манба ҳисобланади. Бундай мафкуравий иммунитетга эга бўлган шахс ёт мафкуралар таъсирига берилмайди, чунки миллий истиқлол ғояси мафкуравий иммунитетни шакллантиришда ўзига хос имконият ва хусусиятларга эга.

Мафкуравий иммунитет миллий мустақилликнинг афзалликларига бўлган ишонч асосига қурилади. Бу ишонч эса ишонтириш, тушунтириш натижасида ҳосил бўлади. Масалан, Ўзбекистон – дунёвий давлат. Дунёвий давлат фаолиятининг асосий тамойиллари, афзалликлари унинг диний давлат билан қиёслаганда тўлиқ тушунчалар беради. Бу эса дунёвий миллий-демократик тузумнинг моҳияти ва афзалликларини англаб етишга олиб келади.

Демак, мафкуравий иммунитетни шакллантириш муайян вазиятда инсоннинг ўзи, халқи, Ватани мафаатлари бирлигидан келиб чиқиб, ёт ғояларга қарши туроши олиш малакаларидир.

Инсоният тарихида мафкуравий кўникмани мустаҳкамлаш, бунга эришилмагандан бу қандай фожеаларга олиб келиши мумкинлиги ҳақида битиктошларда қолдирилган миллатга огоҳлантириш даъватлари мавжуд. Мана шулардан бири: “Самимий, носамимийни ажратмайсан, ким қаттиқ гапирса, самимийни ҳам танимайсан. Ўшандайлигинг учун тарбият қилган ҳоқонингнинг сўзини олмайин ном-нишонсиз кетдинг” (Кул тигин битиги).

Бу каби мисоллар мафкуравий иммунитетни синдириш, бўшлиқ ҳосил қилиб, ўз ғоясини сингдириб, халқнинг онгини ва қалбини эгаллаш, ўз ғояларини омаллаштиришнинг жуда қўп намуналари учрайди. Чунки мафкуравий курашлар тарихи жуда олисларга бориб тақалади.

2. Макуравий профилактика – ижтимоий институтлар томонидан амалга ошириладиган турли шаклдаги ғоявий-мафкуравий ишлар мажмуи бўлиб, у бутун ғоявий тарбия тизимини қамраб олади. Мафкуравий

профилактика ғоявий бўшлиқни тугатиш, мафкуравий профилактиканинг олдини олиш ёки бирор-бир ҳудуд, қатlam, гурухни ёт ва заарли ғоялар таъсиридан халос қилиш мақсадида амалга оширилади. Бунда ғоявий таъсиринг хилма-хил усул ва воситаларидан фойдаланилади.

Мафкуравий профилактика тезкор ва қисқа суръатда ёки аста-секин, босқичма-босқич амалга оширилиши мумкин. Биринчи ҳолатда зудлик билан чора-тадбирлар қўллаш лозим бўлса, иккинчи ҳолда доимий ва событ қадамлик билан иш олиб бориш кўпроқ натижা беради. Мафкуравий иммунитет тизимини шакллантиришда ҳам мафкуравий профилактиканинг ўрни катта. Зеро, у моҳиятан ёт ғояларнинг кириб келишининг олдини олиш ва уларни йўқотишга қаратилган чора-тадбирлага таянади. Таълим тарбия ва тарғибот ва ташвиқот тизими мафкуравий профилактикани амалга оширишга ёрдам беради.

Соғлом мафкурани халқ қалби ва онгига сингдиришга хизмат қиласидиган ижтимоий тузилмалар, оила, мактаб, маҳалла, давлат ва жамоат ташкилотлари ҳам унда ўз ўрнига эга. Шунингдек, Ватан, халқ мафаатларини, дўстлик ва биродарликни, ўзаро ҳурмат ва бағрикенгликни тарғиб-ташвиқ этувчи эртаклару достонлар, қўшиқлару рақслар, турли кўринишдаги ва мазмунга эга бўлган маънавий-маърифий тадбирлар мафкуравий профилактикани амалга ошириш шаклидир.

Юқорида таъкидланганидек, мафкуравий профилактика мафкуравий иммунитет тушунчалари узвий алоқадор бўлиб, муайян бир яхлитликни ўзида ифода этади. Зеро, тарғибот ва ташвиқот ишлари ва унинг усул ва воситалари мафкуравий иммунитетнинг шаклланишига олиб келади.

Одамларни у ёки бу мақсадга йўналтириш, тарбиялаш икки томонлама жараён бўлиб, бунда тарғибот субъектлари (тарғиботчилар, ТВ, радио, матбуот) ва тарғибот объектлари (шахс, аҳоли) иштирок этади, бу эса ўз ўрнида профилактика ишларининг самарадорлигини белгилайди. Тарғибот ва ташвиқот самарадорлиги халқ, жамоа сиёсий онгида **тарғиботгача ва тарғиботдан кейинги даражалар** орасидаги фарқда

билинади. Жамоа мафкурасидаги ўзгаришлар илмий ютуқларга асосланган ҳолда олиб борилса, тарғибот ва ташвиқот самарасини аниқлаш ва такомиллаштириш мумкин бўлади.

Мафкуравий профилактика самарадорлиги, энг аввало жамиятни мафкуравий тарбиялашдан натижা қандай бўлиши керак эканлигини аниқ белгиланишига боғлиқ.

XXI асрда ҳам ғоявий зиддиятлар ва тортишувлар тўхтамаяпти, балки мураккаблашмоқда. Шу боис халқимизнинг мафкуравий иммунитетини таъминлаш ғоявий табиянинг изчил, доимий асосга қўйилишини тақозо этади.

Миллий мафкуравий иммунитет ҳар бир йигит-қиз, фуқародаги мустақилликнинг сиёсий моҳияти, Президент И.Каримов асарларида кўтарилигандан сиёсий ғоялар, ислоҳатлар ютуқлари ва муаммолари, ички ва ташқи сиёсатга доир чуқур билимларга таянади. Ҳар бир киши ёки жамоа, жамият мафкуравий иммунитетни **беш даражага** бўлиб ўрганиш, баҳолаш ва шу асосда такомиллаштириш мумкин. Бунда:

Биринчи, яъни мафкуравий иммунитетнинг куйи даражаси-шахс, жамоа, жамият юқоридаги билимлардан хабардор эмас; бузғунчи мафкуравий ғояларга бефарқ, лоқайд;

Иккинчи даражаси - билимлар бор, лекин улар ҳис қилинмаган, системалашмаган, шу сабабли уларни бузғунчи мафкуравий ғояларга қарши ишлатишга тайёр эмас;

Учинчи даража – мафкуравий билимларга эга, лекин улар назарий, шахс, жамият уларни қўллашга қийналади.

Тўртинчи даража - асосий билимларга эга, вазиятни тўғри баҳолай олади, ички ва ташқи сиёсий, мафкуравий таъсирларга қарши иммунитети шаклланган ва уни онгли равишда ишлатади.

Бешинчи – олий даража - мукаммал ғоявий, сиёсий, иқтисодий билимларга эга ва бу билимларни бемалол амалда қўллаб, бузғунчи мафкуравий, сиёсий ғояларни доимо ҳамма жойда фаол фош қила олади.

Таҳдиллар шуни кўрсатмоқдаки, кейинги йилларда айрим ёшларда миллатга, Ватанга фойда келтиришни ўйлаш, мустақилликни мустаҳкамлашда фойдали инсон бўлиб етишиш ҳисси маҳсус, илмий асосда шакллантирилмаганлиги туфайли шахсий манфаатни ўйлаш, енгил йўллар билан тўқис ҳаётга интилиш ҳисси намоён бўлмоқда. Шу билан бирга, айрим фуқаролар орасида маънавий чекланганлик, дунёқараашнинг торлиги, миллий одоб меъёрлари га риоя қиласлиқ, сўз ва иш орасидаги тафовут, миллий ғуурнинг сустлиги каби нохуш кўринишлар учраб турадики, уларни биргаллашиб бартараф қилиш лозим.

Мафкуравий иммунитет шахс томонидан Ватан, миллат учун кўнгилли, ғоявий асосланиб амалга ошириладиган кундалик ишларда намоён бўлади. Бу фаоллик миллий бирлик, маънавий юксалишга халақит берадиган сифатлар, ёт қарашлар, миллий хавфсизлигимизга, ички ва ташқи таҳдидларга очик ва мардана қарши туришни ҳам ўз ичига олади. Бошқача қилиб айтганда,- Элим деб, юртим деб яшашнинг ҳар бир кишида, жамоада, жамиятда намоён бўлишини англатади. Бу эса миллий ғояни амалий кучга айлантириш ва бузғунчи мафкуравий таъсирлардан аҳолини, ёшларимизни ҳимоя қилишнинг шартларидан биридир. Зоро “Фикр ва сўз амалиётга йўналтирилганда, уларнинг ҳар иккиси ҳам моддиятга – нарсага айланади.”¹

3. Мафкуравий таъсир ва таҳдидлар ҳақида гап кетар экан, уларни аниқлаш, баҳолаш хусусиятлари ва мафкуравий иммунитетини ҳосил қилишнинг таъсирчан ҳамда самарали усул ва воситаларини яққол кўрсатиш лозимдир. Президентимиз И. Каримов томонидан илмий муомалага бир қатор тушунчалар киритилганини қайд этиш лозимки, улар қаторида “мафкуравий иммунитет”, “мафкуравий профилактика” кабилар бор. Ана шу тушунчаларнинг мазмунини ойдинлаштиришда ҳозирги дунёда кечеётган мафкуравий жараёнларнинг характерини янада яққолроқ тассавур қилиш имкони туғилади.

¹ Ван Янмин. Ҳақиқат манзаралари: 96 мумтоз файласуф. Т. 2000 й.

Нима учун кишилар онги ва қалби учун кураш турли мафкураларнинг бош мақсадига айланаб қолди? Гап шундаки, муайян ғоя том маънода ғоя бўлиши учун кишилар онгини эгаллаши, уларнинг қалбидан жой олиши шарт. Ғоя фақатгина инсон қалбини эгаллагандагина, инсон маънавий-руҳий ҳолатининг узвий қисмига айланганда гина ҳаракатга даъват этувчи, рағбатлантирувчи кучга, ҳаракат учун кўлланмага айланади. Шунинг учун ҳам бугунги кунда нафақат инсон онгини, балки қалбини эгаллаш мафкуравий курашнинг бош мақсади бўлиб қолмоқда.

Айнан шунинг учун ҳам ер юзининг турли минтақалари халқларининг онги ва қалби турли ғояларни синаш майдонига бошқача айтганда мафкуравий полигонга айлантирилмоқда.

Мафкуравий полигонларда синовлардан ўтаётган, моҳиятан ғайриинсоний бўлган ғояларга қарши тура оладиган, юқорида таъкидланганидек мафкуравий иммунитетни аҳолида, ёшлар онгида шакллантириш ўта долзарб масала бўлиб қолмоқда, негаки дунёning икки қутбли нисбий мувозанати бузилиб, минтақамизга, хусусан мамлакатимизга бўлган ғоявий-мафкуравий хуружлар, таҳдидлар кўпаймоқда. Бунга 1999 йилги ва 2004-2005 йилги воқеалар мисол бўла олади. Аввало, инсоннинг кўплаб хусусиятлари туғма бўлса, мафкуравий иммунитетни шакллантириш, шакллантириб бориш зарур бўлади.

Мафкуравий иммунитетнинг ҳосил қилинишида, унга муайян тизим сифатида ёндашиб, ундаги унсурларнинг ролини усул ва воситалар мисолида баҳолаш лозим. Мафкуравий иммунитет тизимиning асосий ва **биринчи унсури**, бу **билимдир**. Аммо, билимлар кўп. Масалан, буюк давлатчилик шовинизми ёки агрессив миллатчилик мафкураси ва амалиёти тарафдорлари ҳам муайян “билим”ларга таянадилар ва уни бошқаларга сингдиришга ҳаракат қиласидилар. Шундай экан, бир томондан мафкуравий иммунитет тизимидағи билимлар объектив бўлиши, воқеликни тўғри ва тўлиқ акс эттириши, инсон маънавиятининг бойишига ва жамият тараққиётига хизмат қилиши лозим. **Иккинчидан**, бу билимлар ўз моҳият-эътиборига қўра,

Ватан, халқ манфаатлари, умуминсоний қадриятлар устуворлиги билан узвий боғлиқ бўлмоғи керак.

Мафкуравий иммунитет тизимининг **иккинчи асосий қисми** ана шундай билимлар асосида шаклланган **қадриятлар тизими**dir. Зеро билимлар қанчалик объектив ва чуқур бўлса, унинг замирида юзага келган қадриятлар ҳам шунчалик мустаҳкам бўлади. Бир сўз билан айтганда, шахс, миллат ёки давлатнинг қадриятлар тизими мафкуравий иммунитетнинг имкониятларини белгилаб беради ва мафкуравий тажовузлар қаршисида мустаҳкам қалқон бўлиб хизмат қиласди.

Аммо, билимлар ва қадриятлар тизими ҳам мафкуравий иммунитетнинг моҳиятини тўлиқ ифода эта олмайди. Зеро, бу икки унсур мафкуравий иммунитетнинг **учинчи муҳим унсури, яъни ижтимоий-сиёсий, иқтисодий, маданий-маърифий соҳалардаги аниқ мўлжал ва мақсадлар тизими** билан боғлиқдир. Яъни, ҳар бир киши каби, халқ, давлат ва жамиятнинг ҳам аниқ мақсади бўлиши шарт. Шу билан бирга, бу мақсад англашган, уни амалга оширишда событқадамлик даркор. Ана шундай аниқ тизим бўлмас экан, хоҳ алоҳида инсон, хоҳ миллат ёки жамият бўлсин, гоҳ ошкора, гоҳ пинҳона кўринишдаги мафкуравий тазийкларга бардош бериши амримаҳолдир.

Бундай мафкуравий иммунитетни шакллантиришда юқорида таъкидлангани каби мафкуравий профилактиканинг ўрни катта. Зеро, у ўз моҳиятига кўра, ёт ғояларнинг кириб келишининг олдини олиш ва уларни йўқотишга қаратилган чора-тадбирлар мажмуини ўз ичига олади. Демак, мафкуравий профилактика хилма-хил шаклларда ижтимоий институтлар томонидан амалга ошириладиган ғоявий-тарбиявий, сиёсий, иқтисодий, ижтимоий, маънавий ишлар мажмуини, бир сўз билан айтганда, бу соҳада тўғри ташкил этилган таълим-тарбия тизимини ўз ичига қамраб олади.

Шундай экан, вояга етаётган ҳар бир фарзандимизни маънавий баркамол, иродаси бакувват, иймони бутун, кучли мафкуравий иммунитетга эга шахс сифатида тарбиялаш озод ва обод Ватан, эркин ва фаровон ҳаёт барпо этишнинг асосий шартларидан бири бўлиб қолаверади.

11-мавзу: Мустақиллик ва янги ғоялар тизимининг шаклланиш жараёни

(4 соат)

Р е ж а:

- 1. Собиқ иттифоқнинг ғоялар тизими, унинг ўзгариши ҳамда оқибатлари**
- 2. Мустақиллик даврида Ўзбекистонда ўзига хос янги ғоялар тизимининг шаклланиши диалектикаси**
- 3. Мустақилликни мустаҳкамлаш жараёнида мафкуравий омиллар самарасини ошириши йўллари, имконият ва вазифалари.**

1. Узоқ ва яқин инсоният тарихининг гувоҳлик беришича муайян даврларда муайян жамият, давлатлар тараққий топган бўлса, баъзилари эса, аксинча, зўравонлик асосига қурилган давлатлар вақти-соати келиб инқирозга дучор бўлади. Бунга сабаб, ўша жамиятнинг ғоялари, мафкурасининг емирилиши билан боғлиқдир. Аввало, мафкураси ўз таъсир кучини йўқота бориб, сўнгра шу мафкурага асосланган жамият инқирозга юз тутади. Бундай ҳолатнинг ўзига хос объектив сабаблари бор, албатта. Яъни, эски ғоя ва мафкура ўз умрини ўтаб, тарихга айланади. Шу маънода собиқ иттифоқ мафкураси ана шундай ахволга тушганини таҳлил қилиш мақсадга мувофиқ бўлади.

Собиқ Иттифоқ мафкураси шўролар ҳокимияти раҳбарлигига зўрлик билан амалга оширилган бўлиб, натижада бу мафкура якка ҳукмрон бўлиб қолган эди. У XX асрнинг 80-йилларида таназзулга юз тутди. 1991 йилда собиқ Иттифоқ тарқалиб кетиши билан узил-кесил инқирозга учради. Бунинг сабаблари нималардан иборат эди?

Биринчидан, у ўзини инсоният тафаккури эришган энг юксак чўқки, мутлақ ҳақиқат ифодаси деб ҳисоблаб, бошқа мафкураларни тан олмас, улар бизнинг душманимиз, деган ақида асосида муросасизларча иш тутар эди.

Иккинчидан, бу мафкура зўравонликка асосланган бўлиб, “мажбур қиласиз” қабилида иш тутар, унинг ғоялари ҳамма жойда, ҳамма вақт ҳеч

истисно ва тўхтовсиз тарғиб қилинар, халқнинг эркин яшаси ва фикр юритишига йўл қўйилмас эди. Кимки бу тартибга (аслида тартибсизлик ва ваҳшийликка) қарши чиқса, шафқатсиз жазоланар, бутун давлат механизми ана шу жазони турли шаклларда амалга ошириш учун ишга киришар эди.

Учинчидан, бу мафкура номигагина ижтимоий гурухлар мафкура эди. Аслида собиқ Иттифоқ даврида зиёлилар, дехқонлар, хизматчилар, қолаверса, “йўлбошли синф” бўлган ишчиларнинг орасида ҳам бу мафкурадан норози бўлганлар жуда кўплаб топилар эди. Лекин, метин мафкуравий девор ортидан уларнинг овози эшитилмас эди.

Тўртинчидан, бу мафкура ҳеч кимга виждон эркинлиги, ўз фикрини очиқ баён этиш, жумладан, хориж фуқаролари билан холисона мuloқотда бўлишга йўл қўйилмас эди. Бордию, кимдир шунга журъат этса, “халқ душмани», “буржуазия малайи” деган тамға босишга мувофиқ кўрилар эди.

Бешинчидан, у миллийликдан бутунлай холи эди. Унда мавҳум байналминаллик зўр бериб қўйланарди. Кимки миллий қадриятлар тўғрисида гап очса, дарҳол “миллатчи”га чиқариб қўйилар эди. Миллий тафаккурга эга бўлган шахс, мутахассис, зиёли, олим ва бошқалар “қолоқ”, “шубҳали киши” хисобланарди.

Олтинчидан, унда миллий тарих, хусусан, Ўзбекистон тарихи, унинг ўтмиш мероси мутлақо тан олинмас эди. Нари борса, улар кўпинча умумий тарзда қайд этиларди, холос.

Еттинчидан, халқларнинг динига, диний меросига, диний қадриятларига нисбатан мутлақо нотўғри муносабат ўрнатилган эди. Жумладан, улуғ сиймолар И мом Бухорий, И мом Термизий, Аҳмад Яссавий, Нажмиддин Кубро, Баҳоуддин Нақшбанд, Маҳмуд Замаҳшарий, И мом Мотуридий, Сўфи Оллоёр қаби алломаларнинг бой диний меросини ўрганиш, улардан фойдаланиш таъқиқланган эди.

Шундай қилиб, давлат мустақиллигига эришишимизга қадар мавжуд бўлган коммунистик мафкура Ўзбекистон тараққиёти эҳтиёжидан келиб чиққани йўқ, уни бизга большевизм четдан олиб келган эди. Марксизм-

ленинизм таълимотига асосланган коммунистик мафкура асоратидан барча миллатлар қатори ўзбек миллати ҳам катта жабр кўрди. У бизни мулқдан, ҳокимиятдан, сиёсий, иқтисодий, маданий мустақиллик ва эрқдан, миллий урф-одатларимиздан, анъаналаримиз ва қадриятларимиздан, она тилимиздан бутунлай маҳрум қилмоқчи бўлди.

Мафкуравий ҳукмронлик даврларида Ўзбекистон марказга хом ашё етказиб берувчи қарам республикага айлантирилди. Юқоридан таъкидлангани каби, коммунистик мафкура миллатлар эркинлиги, инсон ҳукуқлари, хурфикрикни бўғиб ташлади. Байнаминалчиликни ўзига шиор қилиб олган коммунистик мафкура алоҳида бир миллатнинг – “улуғ рус” халқининг тили, тарихи, маданиятини тарғиб-ташвиқ қилди. “Катта оға» манфаатларини ҳукмрон сиёsatга айлантириди. Коммунистик мафкура тоталитар тузум учун, марказий ҳокимият учун хизмат қилган мафкура эди.

Шунинг учун ҳам одамларнинг унга бўлган ишонч ва эътиқоди анча сўниб кетган эди. Марксизм-ленинизм таълимотини ягона илмий мафкура деб изоҳлаш, унга эътиқод қилишни одамлардан зўрлаб талаб этиш ўзининг ҳеч қандай самарасини бермади.

Тарих ҳукмига биноан, кўплаб халқлар ва миллатларни ягона тузумга мажбурлаб бўйсиндириб, уларни кишангага солиб, тазийқ ва зўравонлик остида ушлаб турган Шўро ҳокимияти парчаланиб, емирилиб кетгандан кейин унинг учун 70 йилдан кўпроқ вақт давомида хизмат қилиб келган коммунистик мафкура ҳам йўқ бўлди.

Буларнинг барчаси большевистик-коммунистик мафкуранинг тараққиёт талабларига зид эканини яққол намоён этди. Шу боис у янги замонавий талабларга дош беролмай, ўз давлати билан бирга тарихга айланди.

2. Мустақиллик туфайли ўз тарихий тараққиётининг тамомила янги босқичига қадам кўйган Ўзбекистон Республикаси олдида ҳозирги пайтда ҳал этилиши зарур бўлган муҳим, ўта жиддий масала турибди. Бу – миллий

истиқлол, миллий тикланиш мафкурасини яратиш ва ҳаётга татбиқ этиш ҳақидаги масаладир.

Дарҳақиқат, Ўзбекистон давлат мустақиллигини мустаҳкамлашни, янги жамият қуришни амалга оширишни, улкан масъулиятли вазифаларни бажаришда оммани сафарбар этишни мафкурасиз тасаввур этиш мумкин эмас. Мафкура оммани, халқни янги жамият қуришга йўналтиради ва уюштиради.

Миллий истиқлол мафкурамиз жамиятимиз тараққиётининг объектив талабларидан ва эҳтиёжларидан келиб чиқиб, мамлакатимизда яшаётган жамики элатлар, миллатлар ва халқларнинг, ижтимоий-сиёсий ташкилотлар, партиялар ва уюшмаларнинг, тадбиркорлар, ёшлар, фахрийлар, аёллар ва диний уюшмаларнинг, иқтисодий, ижтимоий, маданий, сиёсий манфаатларидан келиб чиқади ва уларни ҳимоя қиласди.

Бугунги кунга келиб, жамиятимиз тараққиётининг туб устувор муаммоларни ҳал этилишининг илмий асосларини белгилаб берадиган янги ғоялар ва фикрлар тизими ишлаб чиқилди.

Мустақилликнинг дастлабки йилларидаёқ Президент И.Каримов биринчи бўлиб мафкура масаласига кишилар эътиборини тортган эди. У Олий Кенгашнинг 1993 йил 6 мартағи ўн иккинчи сессиясидаги нутқида мафкура соҳасида бўшлиқ вужудга келганини, миллий истиқлол мафкураси ҳозирча йўқлигини, уни яратиш ва ҳаётимизга татбиқ этиш олдимизда турган энг муҳим, долзарб масала эканлигини алоҳида таъкидлаган эди.

Миллий истиқлол мафкурасининг жамият ва халқ ҳаётида тутган ўрни бекиёс эканлиги Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг биринчи сессиясида ҳам яна бир бор таъкидланди. “Мустақилликка эришганимиздан сўнг биз сохта мафқуранинг якка ҳокимлигидан қутулдик. Маънавиятни, мафкурани зулмлардан озод қилиб, эркин фикрга, миллий тафаккурга кенг йўл очдик.

Эндиғи асосий вазифа кишиларимизнинг мустақил фикрлашга ўрганишига, ўзига ишончнинг орта боришидадир. Чунки тафаккур озод

бўлмаса, онг ва шуур, тазиқдан, қулликдан кутулмаса, инсон тўла озод бўлмайди”.¹

Бир сўз билан айтганда, Президент И.Каримов ўзининг кейинги йилларда яратган қатор асарларида, маъруза ва нутқларида миллий истиқлол ғоямиз ўз моҳиятига кўра, тараққиёт талабларини ўзида ифода этадиган, ижтимоий-сиёсий, иқтисодий ва маънавий омилларнинг ундаги ўрни, миллий-маънавий қадриятлар, умуминсоний тамойиллар каби устувор масалаларни қамраб олган назарий асосни исботлаб берди.

Шуни алоҳида таъкидлаш керакки, дунёдаги биронта ҳам халқ ва миллат ўзидан бошқа халқлар ва миллатлардан, умумжаҳон цивилизациясидан ажралган ҳолда, ўзининг алоҳида илми, фани, маданияти ва тарихига эга бўлган ҳолда яшай олмагани сингари унинг миллий ғоялари ҳам ўзга халқлар ва миллатларнинг ютуқларидан ижодий ва танқидий асосда фойдаланмай туриб юзага келмайди ва ривожланмайди. Шунинг учун ҳам ҳар бир жамият, ҳар бир миллат ва унинг миллий ғоялари ўз доирасида чекланиб қолмай, бошқа миллат ва халқлар ютуқларидан баҳраманд бўлган ҳолда тараққий этади. Шу маънода миллий истиқлол ғоямиз ҳам умуминсоний қадриятларни ўзида акс эттиради.

Халқимиз маданияти ва маънавиятининг, хусусан, миллий истиқлол мафкурамизнинг тарихий ва фалсафий илдизлари ниҳоятда чукур ва қадимий, пойдевори жуда мустаҳкам ва бақувват экани Президентимиз асарларида, маъruzalari ва нутқларида такрор-такрор таъкидланиб келинмоқда. Зеро, пойдевори баланд ва бақувват бўлган бино гирдобубўронда ҳам, даҳшатли зилзилада ҳам қуламасдан мустаҳкам ва собит турганидек, маънавий, аҳлоқий, фалсафий, илмий заминларга асосланган миллий истиқлол ғоямиз ҳам шаклланаётган миллий истиқлол мафкурамизнинг мустаҳкам маънавий-илмий пойдеворидир.

Юқорида таъкидланганидек, миллий истиқлол ғояси халқимизнинг юксак маънавияти, анъана ва удумларига таянади,adolat, эркинлик,

¹ Каримов И. Ўзбекистоннинг сиёсий-ижтимоий ва иқтисодий истиқболининг асосий тамойиллари. Т.1994 й.

мустақиллик билан боғлиқ туйғуларни акс эттиради. Президент И.Каримов таърифига кўра, у “халқнинг мақсад-муродларини ифодалайди, тарих синовларидан ўтишда унинг руҳини кўтариб, суюнч ва таянч бўлади, шу миллат, шу жамият дуч келадиган кўплаб ҳаётий ва маънавий муаммоларга жавоб излайди. У инсонга фақат моддий бойликлар ва неъматлар учун эмас, аввало, Аллоҳ таоло ато этган ақл-заковат, иймон-эътиқод туфайли юксак маънавиятга эришиш учун интилиб яшаш лозимлигини англатадиган, бу мураккаб ва таҳликали дунёда унинг тараққиёт йўлини ёритадиган маёқдир”.¹

Миллий истиқлол ғояси халқнинг ўтмиши ва келажагини бир-бири Билан боғлайди, орзу-истакларини амалга оширишга хизмат қиласди. Унинг моҳияти – мақсади асрлар мобайнида интилиб келинган ва анна шу узоқ йиллик кураш орқали эришилган мустақилликни асраш ва мустаҳкамлашдир. У Ватан равнақи, юрт тинчлиги, халқ фаровонлигини таъминлашга хизмат қилиши керак. Унинг сафарбарлик кучи мамлакатнинг ҳар бир фуқароси қалбida Ватанга – Ўзбекистонимизга муҳаббат, мустақиллик ғоясига садоқат руҳида тинмай меҳнат қилишда намоён бўлади.

Миллий истиқлол ғояси дини, эътиқоди, жамиятдаги қайси табақага мансублигидан қатъий назар, шу юртда яшаётган барчанинг умуммиллий мақсадини белгилаб беради, уни рўёбга чиқаришга чорлайди. Фуқаролари бадавлат мамлакатгина моддий ва маънавий тўқис бўлади. Шундай экан, миллий истиқлол ғоясининг муҳим тамойилларидан бири инсон қадр-қимматини ҳар томонлама юксалтириш, халқ фаровонлигини оширишдан иборат. Бунга эришиш учун халқимиз, юртимиз фуқароларининг ҳамжиҳатлиги ва бирдамлигини янада мустаҳкамлаш талаб этилади. Бу вазифа миллий истиқлол мағкурасининг моҳиятини – мағзини ташкил этади.

3. Мустақиллик йилларида эришилган ютуқлар, мавжуд муаммоларни холисона таҳлил қилиш, тегишли хулоса ҳамда сабоқлар чиқариш – миллий ғоянинг зарурлиги ва аҳамиятининг тобора ортиб боришини кўрсатмоқда.

¹ Миллий истиқлол ғояси: асосий тушнча ва тамойиллар. Т. 2000 й.

Мамлакатимиз Президенти И.Каримов миллий истиқлол ғояси ва мафкурасини шакллантириш ҳақида мустақилликнинг дастлабки йилларидаёқ фикр юритиши тасодифий ҳол эмас эди. Негаки, “Миллий мустақил давлат бор экан, унинг мустақиллиги ва эркинлигига, анъана ва урф-одатларига таҳдид соладиган, уни ўз таъсирига олиш, унинг устидан хукмронлик қилиш, унинг бойликларидан ўз манфаати йўлида фойдаланишга қаратилган интилиш ва ҳаракатлар доимий хавф сифатида сақланиш қолиши муқаррар”.¹

Демак, миллий ғоянинг зарурлиги, энг аввало, мамлакатимиз мустақиллигини мустаҳкамлаш учун зарурдир. Унинг зарурати қуйидаги мақсадларни амалга ошириш билан боғлиқ ҳолда намоён бўлади:

- олдимизга қўйган олижаноб мақсад-муддаоларимизга, яъни озод ва обод Ватан, фаровон ҳаёт барпо этиш;
- эски мафкуравий асоратлардан батамом халос бўлиш;
- ғоявий бўшлиқ пайдо бўлишига йўл қўймаслик;
- узоқ даврлар мобайнида одамлар онгида хукмон бўлган бегона ва ёт ғояларнинг яна қайтадан тикланишига йўл қўймаслик;
- халқимиз табиатига зид бўлган ўзга ғоялардан, айниқса, ёш авлодни ҳимоя қилиш;
- ҳар қандай тажовузкор ғояларга қарши тура оладиган, ҳар томонлама баркамол авлодни вояга етказиш;
- мустақил давлатимизнинг ҳар бир фуқаросида Ваптан тақдири учун масъуллик туйғуси бўлиши учун ҳам зарурдир.

Мустақилликни мустаҳкамлашда миллий ғоядан кўзланган мақсадларнинг кенг қамровли илмий-назарий ва амалий йўналишлари Президент И.Каримовнинг асарларида, нутқ ва маъruzаларида ўзининг аниқ концептуал ифодасини топган.

Мустақилликни мустаҳкамлашда миллий ғоянинг зарурлиги ва унинг аҳамияти ҳам ички, ҳам ташқи сиёсатимиз истиқболлари, самарадорлиги

¹ Миллий истиқлол ғояси: асосий тушнча ва тамойиллар. Т. 2000 й.

билан боғлиқ. шу нуқтаи-назардан миллий ғоянинг зарурлиги жамиятимизни тараққий топган демократик мамлакатлардаги каби эркин ва фаровон ҳаёт барпо этиш билан ҳам боғлиқ. демак, миллий ғоянинг негизидаги муҳим устувор мақсад – мустақилликни бундан кейин ҳам асраб-авайлаш, ҳимоя қилиш ва мустаҳкамлаш бўлиб қолаверар экан, унинг зарурлиги ҳеч бир даврда ўз аҳамиятини йўқотмайди.

Мустақилликни мустаҳкамлашда миллий истиқлол ғоясининг намоён бўлиши ўзининг бир қатор хусусиятларига эга бўлиб, самарали омиллар сифатида қуидаги талабларга жавоб бера олишдек вазифаларни бажариши шарт.

Миллий мафкура, – авваламбор, ўзлигимизни, муқаддас анъаналаримизни англашга ёрдам бериши, жамиятимиз олдига қўйган олий мақсадларни ва вазифаларни қамраб олиши шарт.

Жамиятимизда бугун мавжуд бўлган хилма-хил қарашлар ва ғоялар, эътиқод ва дунёқарашдан қатъий назар, уларнинг барчасини муштарак миллий байроқ атрофида бирлаштириб, эл-юртни энг буюк мақсадлар сари чорлайдиган миллий истиқлол ғояси – мафкураси бўлиши керак.

Миллий мафкура ҳар қандай тажовузкор миллатчилик ва шунга ўхшашиб унсурлардан мутлақо холи бўлиб, қўшни давлат ва халқлар, жаҳон ҳамжамиятида ўзимизга муносиб хурмат ва иззат қозонишда пойdevor бўла олиши лозим.

Миллий мафкура ёш авлодни ватанпарварлик, эл-юртга садоқат рухида тарбиялаш, уларнинг қалбига инсонпарварлик ва одамийлик каби фазилатларни пайванд қилишдек олижаноб ишларимизда мададкор бўлиши лозим.

Мустақилликни мустаҳкамлашда Ўзбекистон учун миллий истиқлол мафкурасининг тарихий зарурлиги ва унинг демократик жамият қуришдаги ўрни яна бир қатор мавжуд муаммоларни ҳал этиши билан боғлиқ. улар қуидагилардан иборат:

- **биринчидан**, миллий мафкура кишиларда миллий маданиятнинг, миллий онгнинг, миллий ғуурнинг ўсиши ва ривожланишини таъминлаш омили сифатида мустақилликни мустаҳкамлашда михим аҳамиятга эга;
- **иккинчидан**, миллий мафкура кишиларда миллий бирдамлик ва ҳамжиҳатлик туйғусини шакллантириш орқали ёшларда ватанпарварликни тарбиялади, мустақилликни мустаҳкамлашга хизмат қилади;
- **учинчидан**, мустақил Ўзбекистон учун миллий мафкура ҳалқни меҳнатни севиш ва қадрлашга даъват этиш, меҳнатсиз ризқ-насиба, моддий-маънавий бойлик ва келажак йўқ эканлигини, мустақиллигимиз барқарорлиги ва тақдири ҳам унга боғлиқлигини одамлар онги ва қалбига чуқур сингдиради.

Шундай қилиб, миллий мафкура кундалик машаққатли ишларимизда ва бунёдкорлик фаолиятимизда кучимизга куч, ғайратимизга ғайрат қўшиб, ҳақиқатдан ҳам келажаги буюк давлат қураётганимизга мустаҳкам ишонч бағишлидай. Президент И.Каримов таъкидлаганидек: “Мафкурасиз ҳар қандай жамият, давлат ўз йўлини йўқотиши муқаррар. Қаердаки, мафкуравий бўшлиқ вужудга келса, ўша ерда бегона мафкура ҳукмронлик қилиши ҳам тайин».

“Жамиятимиз мафкураси ҳалқни – ҳалқ, миллатни – миллат қилишга хизмат этсин”.

12-мавзу: Мафкуравий тарбия: муаммо ва ечимлар (4-соат).

Р е ж а.

- 1. «Мафкуравий тарбия» тушунчаси, унинг мазмуни ва намоён бўлиши хусусиятлари .**
- 2. Мафкуравий тарбиянинг устувор йўналишилари ва маънавий-маърифий вазифалари.**
- 3. Мафкуравий тарбия ва ёшларда заарли гояга нисбатан иммунитетни шакллантириши вазифалари.**

1. Инсон, жамият, ижтимоий гурух, миллат дунёқарашини шакллантиришга, уларни муайян мақсадларини ифода этадиган ғоявий билимлар билан қуроллантиришга қаратилган жараён – **мафкуравий тарбия** дейилади. Жамиятдаги ҳар бир ижтимоий куч ёки аҳоли қатламлари ўз манфаат ва мақсад-интилишларини ифода этувчи ғоялар тизимини яратгач, бошқа гурухларни ҳам шу ғоялар таъсирига тортишга, ўз тарафдорлари сафини кенгайтиришга ҳаракат қиласиди. Ғоялар адолатли ва ҳаққоний бўлиб, кўпчиликнинг талаб-эҳтиёжларига мос келса, бу соҳадаги тарбия воситалари, таъсирчан, тарбиячилар эса фаол ва фидойи бўлса, кўзланган мақсадга эришилади. Жамият, ҳалқ ҳали ўз манфаатларини англаб етмаган, ўз мафкурасини шакллантириб, мақсадлари сари сафарбар бўлмаган ҳолларда бегона ва заарли ғоялар таъсирига берилиш эҳтимоли ортиб боради. Бу эса ғоявий тарбияни йўлга қўйиш, соглом мафкура тамойилларини аҳоли қалби ва онгига муттасил сингдиришни долзарб вазифага айлантиради. Ўзбекистон шароитида мафкуравий тарбиянинг асосий вазифалари – ҳалқимизнинг озод ва обод Ватан, эркин ва фаровон ҳаёт барпо этиш йўлидаги асосий орзу-истаклари, мақсадларини, миллий истиқбол мафкурасининг моҳиятини кенг жамоатчиликка тушунтиришдир, ва айниқса, ёшлар онгига сингдиришдан иборатдир.

Мафкуравий тарбия жамиятда, авваламбор, оила, мактабгача ёшдаги болалар муассасалари, мактаблар, лицей, коллежлар, олий ўқув юртлари,

оммавий ахборот воситалари, жамоат ташкилотларининг биргаликдаги фаолиятини тақозо этади. Узлуксиз таълим тизими мафкуравий тарбияни олиб борувчи асосий бўғиндир, зеро мафкуравий мақсадларни кишилар, айниқса ёшлар онгига сингдириш вазифаси, асосан таълим тизими орқали амалга оширилади.

Мафкуравий тарбия ҳақида гап кетар экан, унинг **мафкуравий профилактика, мафкуравий таъсир тушунчаларининг ўзаро алоқадорлигини** назардан қочирмаслик лозим. **Мафкуравий профилактика** олдинги мавзуларда таъкидланганидек, ижтимоий институтлар томонидан амалга ошириладиган турли шаклдаги ғоявий-тарбиявий, маънавий мафкуравий ишлар мажмуи бўлиб, у бутун мафкуравий тарбия тизимини қамраб олади. Хусусан, таълим-тарбия ва тарғибот-ташвиқот тизими мафкуравий профилактикани амалга оширишда ёрдам беради. Ўз ўрнида мафкуравий профилактика мафкуравий тарбияни таъминлашда фаол иштирок этади. Бу қисқа таърифдан англаш мумкинки, мафкуравий тарбия ва мафкуравий профилактика тушунчалари бир-бирини тақозо этадиган ва тўлдираётган алоқадорликда бўлиб, ўзаро объект-субъект, субъект-объект муносабатида бўладиган жараён дейиш мумкин.

Мафкуравий таъсир – мафкуравий тарбиянинг энг муҳим хислатларидан биридир. Мафкуравий таъсирсиз (турли хил шакллари, усуллари, воситалари) мафкуравий тарбия ҳақида фикр юритиш табиий равища мантиқсизликдир. Мафкуравий тарбиянинг самарадорлигини оширишда мафкуравий таъсирнинг обекти ва субъектига кўп нарса боғлиқ. Чунончи, мафкуравий таъсир самарадорлиги мафкуравий таъсир ўтказилиши лозим бўлган кишиларнинг (объект) билим даражаси, маданий савиясига боғлиқ бўлса, ўз навбатида мафкуравий таъсир ўтказаётган идоралар, тарбиявий муассасалар, тарғибот ва ташвиқотлар (субъект) амалга ошираётган мафкуравий тадбирлар мазмуни ва шаклига, мафкура ходимларнинг профессионал маҳоратига инсоний фазилатларига, хислатларига боғлиқ бўлади. Демак, айтиш мумкинки, мафкуравий таъсир

тушунчаси мафкуравий тарбияни ҳаракатга келтирувчи асосий куч сифатида намоён бўлади.

Бундай ўзаро алоқадорлик мафкуравий тарбиянинг мағзини ташкил этиб, мафкуравий таъсир доирасига тушадиган ҳар бир киши ўша таъсир асосида фаолият қўрсата бошлайди.

2. XXI асрни ахборот асри, ахборот технологиялари асри деб аташ тобора расм бўлмоқда. Чунки асrimизда кенг қамровда ва жадал суръатларда тарқалаётган информациялар инсоннинг истакларини, дидини ўзгартиришга, фикрига таъсир қилиши аниқ ва муқаррар. Тан олиш керак, томоша қилинаётган телесериалдан тортиб, болакайларга айтиб берилаётган эртаккача, ўқиётган китобларимиз ҳам қандайдир мафкуравий таъсир самарасига эга - уларда муайян ғоялар тарғиб қилинади.

Пухта ишлаб чиқилган стратегик йўналиш давлатнинг истиқболини белгилайди. Ўзбекистоннинг стратегик мақсадлари И. Каримовнинг қатор асарларида, жумладан, «Ўзбекистон XXI аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари, тараққиёт кафолатлари» ҳамда «Ўзбекистон XXI асрга интилмоқда» асарларида белгилаб берилган. Шу мақсадлар сари инсонларни сафарбар қилиш уларни ғоялар шаклида сингдириш заруратини келтириб чиқаради.

Ўзбекистонда амалга оширилаётган туб ўзгаришларнинг тақдири, сўзсиз, ҳар бир фуқаро, аникрофи, инсоннинг фаоллигига боғлиқ. Бу эса ислоҳотларнинг моҳиятини халқقا тушунтиришни талаб қиласи. Шунинг учун ривожланган мамлакатларда мафкуранинг тарғиботи «хукумат сиёсатининг ташвиқоти» кўринишида амалга оширилади. Давлатнинг бош ислоҳотчи эканлиги ҳам Ўзбекистон ҳукуматининг сиёсатини маҳсус тарғиб қилишни талаб этади. Бундай тарғибот ислоҳотларини мафкуравий асосда таъминлашга хизмат қиласи.

Хозирги даврда инсон онги ва қалбини забт этиш учун кураш бораётгани ҳеч кимга сир эмас. Шунинг учун ёт ғоявий таъсирларга қарши курашда узилишларга йўл қўйиб бўлмайди. Бундай шароитда бегона

ғояларнинг қўпорувчи таъсирига қарши доимий ва узлуксиз аксилтарғиботни ташкил этиш муҳим саналади. Чунки бундай мафкуравий курашни нафақат мамлакатимиз ичкарисида, балки халқаро майдонда ҳам олиб бориш талаб этилади.

Миллий истиқлол ғоясини сингдиришнинг усууллари, технологиялари, устувор йўналишлари XXI асрда инсоният ўз тараққиётининг сифат жиҳатидан янги палласига қадам қўйганлиги билан баҳоланиши лозим. XXI асрда ишлаб чиқаришда жорий этилган янги технологиялар меҳнат самарадорлигини мисли кўрилмаган даражада ўстириб юборди. Бироқ, янги технологиялар фақат саноат ва қишлоқ хўжалигига қўлланилмаяпти, балки маънавий-мафкуравий жараёнларда ҳам шу нуктаи-назардан ёндашиб миллий истиқлол ғоясини тарғиб қилишда замонавий технологиялардан фойдаланиш заруратини кўрсатади. Миллий ғояни халқ қалби ва онгига сингдириш муайян технология асосида олиб борилганда тадбирларнинг кетма-кетлиги, миқёси, меъёри, давомийлиги ва тамойиллари сингари жиҳатлар қамраб олинади. Уларнинг муҳимлиги шундаки, тарғиботда меъёрнинг бузилиши, миллий мафкура тўғрисида ҳадеб ва ноўрин гапиравериш меъёрни билмаслик тескари самара бериши мумкин. Тарғибот технологиясини миллий мафкура мазмун-моҳиятига мос бўлган тақдирдагина кутилган натижага эришиш мумкин.

Ўзбекистонда мафкуравий жараёнларни ташкил этишини устувор йўналишлари қўйидагилардан иборат:

- белгиланган тадбирларнинг юқори даражада уюшқоқлик билан ўтказилишини таъминлаш;
- миллий истиқлол ғоясининг тарғиботи сифатини мунтазам ошириб бориш;
- давр талабидан келиб чиққан ҳолда мафкуравий ишларни ташкил этишининг янги, самарали йўлларини излаш;
- бу соҳада эски услубларни мутлақлаштиришга, андозалаштиришга йўл қўймаслик;

- мафкуравий жараёнларни ташкил этишда ижтимоий мухитни ҳисобга олиш;
- мафкуравий жараёнларни ташкил этишда учрайдиган расмиятчилик, мажлисбозлиқ кўринишларига барҳам бериш;
- мафкуравий фаолиятнинг қанчалик самарали олиб борилаётганлигини билиш мақсадида унинг мониторингини ташкил этиш.

Миллий ғоянинг тарғибот-ташвиқотини ташкил этишда қўйидаги ташкилий тамойилларига амал қилиши мақсадга мувофиқ:

- **кенг камровлилик**, бунда жамиятнинг барча аъзоларига ғоялар хилма-хиллиги асосида мафкурани сингдириш, бу жараёнда аҳолининг барча қатламларини қамраб олиш назарда тутилади;
- **узлуксизлик** – миллий истиқлол ғоясининг тарғиботи маконда ва замонда доимийлигини, унинг яхлит тизим шаклига келтирилишини англатади. Бу таълим тизимидағи ўқув режалари, дастурлар, дарслер, ўқув қўлланмалари, синф ва аудиториялар, кўргазмали қуроллар миллий истиқлол ғоясига уйғун бўлишни талаб этади;
- **кетма-кетлик** – ҳар бир босқич учун тараққиёт ва инсон камолотига хизмат қиласиган қадриятларни сингдириш мақсадида мафкуравий ташвиқот режалаштирилади;
- **босқичма-босқичлик** – миллий мафкурани тарғиб қилишнинг руҳий жиҳатлари билан боғлиқ бўлиб, ҳам тарғиб қилувчи, ҳам қабул қилувчининг муайян тайёргарлик босқичидан ўтишини тақозо қиласи. Масалан, бошланғич синф ўқувчисига миллий мафкуранинг фалсафий ва этник илдизлари тўғрисида гапириш ноўрин бўлишдан ташқари мутлақо самарасиз ҳамдир. Шунинг учун боғчада, бошланғич синфларда, юқори синфларда, лицей колледжларда, олий ўқув юртлари ва меҳнат жамоаларида мафкуравий ишлар тингловчи ва ўқувчиларнинг ёши, савияси, маълумоти каби жиҳатларини ҳисобга олиб, аниқ белгиланган режа асосида олиб борилиши керак;

- **меъёрийлик** – аксилтарғиботни келтириб чиқарадиган, ҳаётдан узилиб қолишга олиб келадиган баландпарвозлик, расмиятчилик ва такрорланишга йўл қўймайди.

Мафкуравий тарбияни шакллантиришда **мафкуравий плюрализм ва мафкуравий бағрикенглик** тушунчалари катта аҳамиятга эга. Мамлакатда илғор ғоялар, мафкуралар қанча кўп бўлса, жамият тараққиётининг самарали йўлини танлаб олиш учун имконият шунча кўп бўлади. **Мафкуравий плюрализм** тараққиётга хизмат қиласидиган янгидан-янги ғояларни пайдо бўлишига, турли халқлар, элатлар, миллатлар ва сиёсий гурухларнинг манфаатлари асосида, умумий тарзда рўёбга чиқишига шароит яратади. У муқаррар суръатда кўппартиявилик тизимини тақозо этади. Шу маънода айтиш мукинки, бугун Ўзбекистонда бир неча сиёсий партиялар фаолият кўрсатиб мамлакатимиз сиёсий-ҳаётида фаоллик кўрсатмоқдалар.

Олдинги мавзуларда таъкидланганидек, ҳозирги даврда **мафкуравий бағрикенглик** жамиятдаги барча қатлам, ижтимоий гурух ва миллатнинг эзгулик йўлидаги ҳамкорлигини назарда тутади ва мамлакатда тинчлик, барқарорликни таъминлашнинг муҳим шарти ҳисобланади. Ўзбекистон халқи дунёвий давлат, эркин фуқаролик жамияти қурмоқда. Буларнинг барчаси мафкуравий тарбия жараёнда ўз аксини топмоғи лозим.

Кишиларни эзгу ғоялар руҳида тарбиялаш мафкуравий жараёнларнинг ажralmas қисми ҳисобланади. Бунга **оила, маҳалла, муассаса ва ташкилотларда** олиб борилиши лозим бўлган тадбирлар амалий аҳамият касб этади. Мафкуравий тарғибот ишларида булардан самарали фойдаланиш мақсадга мувофиқ.

Маълумки, ўзбек оиласида бола онгида соғлом ғоя ва билимларнинг шаклланиши жараёнида оиланинг катталари – боболар, момолар, яқин қариндош-уруглар ҳам бевосита иштирок этади. Улар оиладаги маънавий муҳитнинг бошқарувчилари ҳисобланади.

Хуллас, ота-она ўз боласининг аҳлоқи ва маданияти учун жамият олдида жавобгардир. Ота-оналиқ бурчига эътиборсиз қараш, фуқаролик

маъсулиятини ҳис этмаслик муҳим ижтимоий бурчни бажармаслик билан тенгдир. Чунки болани дунёга келтиришдан кўра, уни жамиятга нафи тегадиган, соғлом эътиқодли, солиҳ фарзанд қилиб тарбиялаш мушкулроқдир.

Маҳалла – ўзини ўзи бошқаришнинг миллий модели бўлиб, у халқимизнинг азалий удумлари, анъаналарига таянган ҳолда, улкан тарбиявий вазифани бажаради. Кексаларнинг панд-насиҳати, катталарнинг шахсий ибрати, жамоанинг ҳамжиҳатлиги мисолида одамлар онгидага эзгулик ғоялари сингдирилиб борилади.

Маҳалла, аввало, соғлом ижтимоий муҳитдир. Бу ерда кучли таъсирига эга бўлган жамоатчилик фикри маҳалла аҳлининг хулқ-атвори, ўзаро муносабатлариниadolat ва маънавий мезонлар асосида тартибга солиб туради. Шу маънода, маҳалла И.Каримов таъкидлаганидек, ҳақиқий демократия дарсхонасиdir.

Таълим-тарбия соҳалари миллий истиқлол ғояларини ёшлар қалби ва онгига сингдиришнинг устувор йўналишлариdir. Таълим тарбиянинг ҳар бир алоҳида босқичи ўз навбатида ғояларни ёшлар қалби ва онгига сингдиришнинг ўзига хос омилларини назарда тутади. **Мактабгача таълим муассасалари, бевосита таълим берувчи муассасалар** (мактаблар, лицей, касб-хунар колледжлари, олий ўқув юртлари) макфуравий тарбиянинг асосий ўчоқлариdir.

Мафкуравий тарбиянинг **маънавий-маърифий вазифалари** ҳақида гап борганда, **оммавий ахборот воситалари, фан, адабиёт, санъатнинг бунёдкор ғояларни амалга оширишдаги ўрни, баркамол авлодни тарбиялаш ва Кадрлар тайёрлаш миллий дастурини** амалга оширишнинг ғоявий омиллари назарда тутилади.

Оммавий ахборот воситалари – энг асосий, қудратли ва таъсирчан мафкура воситасидир. Чунки оммавий ахборот воситалари оммани ўзига хос тарбиячиси бўлиб, долзарб муаммоларни ҳал қилишнинг таъсирчан қуроли бўлиб хизмат қиласиди. Айнан оммавий ахборот воситалари орқали миллий

қадриятлар, миллий ғоя ва демократик тамойиллар тарғиб-ташвиқ қилинади. Тоталитар тузумда оммавий ахборот воситалари ахборот узатиш воситаси ва яккахукмрон ғояни сингдириш қуроли бўлиб хизмат қилганлигини ҳам яхши биламиз.

Охирги пайтларда информацион хуружларнинг тез-тез уюштираётгани аслида урушга муносабатнинг ўзгарганидан, қуролнинг янги тури кашф қилинганидан дарак беради. Бу қурол – ахборотдир. Шу маънода аксилтарғибот «ғояга қарши ғоя билан қурашиш» тамойилига мос равишда олиб борилиши керак. Бунда давлатимиз сиёсатига қарши кучларнинг ғоявий ҳужумларини қайтариш талаб этилади. Бунда оммавий ахборот воситаларининг роли беқиёсdir.

Мафкуравий тарбияни шакллантиришда фаннинг, хусусан, **ижтимоий фанлар** алоҳида ўрин тутади. Бу ўринда ижтимоий фанлар миллий ва умуминсоний қадриятлар эзгу ва бунёдкор ғоялар, жаҳон цивилизациясининг илғор илмий намуналари акс этган билимларни ёшлар тарбиясида унумли кўллашлари керак. **Адабиёт ва санъат** соҳаларида ҳам одамлар онгига кучли таъсир этган ва реал воқелик тамойилига асосланадиган, бунёдкор ғоялар замирида шаклланган миллий ва умуминсоний қадриятлар каби ғояларни ўзида акс эттирадиган асарлар ҳам шулар қаторига киради.

Баркамол авлодни тарбиялаш бугунги кунда давлат сиёсати даражасига кўтарилиган экан, бунда Кадрлар тайёрлаш миллий дастури долзарб характер касб этиб, баркамол авлод тарбияси ғоясига асосланган бир неча босқични ўз ичига олади. Айни замонда таълим муассасаларининг барча буғинларида олиб боралаётган дастлабки натижаларни санаб ўтиш мумкин. Қувонарлиси шуки, бугунги ёшларда мустақил дунёқараш, эркин фикрлаш миллий мерос ва қадриятларга бўлган ижобий ўзгаришлар ўзини намоён қилмоқда.

3. Ҳозирги воқеликда миллий истиқлол ғояси ва ёт мафкуралар орасидаги муносабатлар мафкуравий қураш, мафкуравий қарши туриш, психологик уруш шаклларида кечмоқда. Ёт мафкуралар мафкуравий қурашнинг минг йиллик услубларини, шунингдек, замонавийлаштирилган

услублари: ахборот майдонини эгаллаб олиш, мафкуравий инфильтрация мафкуравий диверсия, дезориентация, мафкуравий қўпорувчилик ҳаракатларини қўллаш орқали халқимизда Ўзбекистоннинг буюк келажагига ишончсизлик ўйғотишга, давлат сиёсатини обрўсизлантиришга, одамларнинг ўзини Ватан, миллат ҳимоясидан четга тортишга, лоқайдликка эришишга интиладилар. Бунда бирор хусусий фактни умумлаштиришга (экстрополяция), ёлғонни ҳақиқатга ўхшатиб тасвирлаш, кичик муаммодан катта ёлғон ясаш, бир нарсани такрорлайвериш, туйғуни ақлдан устун қўйиш, тингловчининг шахсий манфаатини биринчи ўринга қўйиб (унга дўст бўлиб кўриниш), «ҳасратлашиш», ҳукуматларни халқларга ёмон кўрсатиш, миллат душманларига раҳмдиллик, ҳамфирлик туйғусини ўйғотиш, одамларга таниш маълумотларни ишлатиб «фалон жойда фалон воқеа бўлди», деб ростга ёлғонни улаб юбориш услублардан мафкурвий курашда фойдаланаётган.

Ҳар қандай жамият бундай маккор таҳдидларни енгиш учун ўзида огоҳлик, мафкуравий хафвсизлик, тўқислик, жанговарлик, сафарбарлик, умумиллий бирлик каби ижтимоий сифатларга бўлиш керак. Бунинг учун миллий истиқлол мафкурасининг ёт мафкураларга қарши кураш услублари, жумладан, бузғунчи ғоялар моҳиятини фош этишга қаратилган тарғибот, мафкуравий мониторинг ва таҳдидлар моҳиятини халқимиз онги ва қалбига етказиш, жаҳолатга қарши маърифат тарқатиш услубларидан доимо ва ҳамма жойда фойдаланиш тақозо қилинади.

Бизга таҳдид солаётган мафкуралар «мафтункор» ва «оммабоп» бўлиб, кўринсада, улар пухта, илмий-технологик асосга қурилганини англаш қийин эмас. Чунки, уларнинг тарғиботи олдинги ва ҳозирги замонавий мафкуравий кураш усулларига эга. Фақат ғоя ва мақсаднинг шакли ўзгарган. Масалан, ана шундай ғоялардан бири «халифалик давлатини тузиш» ғоясидир. Бу ғоянинг мазмун ва моҳият жихатдан зарарли эканлигини чукур англаш зарур.

“Халифа” сўзининг луғавий маъноси – «ўринбосар», терминологик маъноси «мусулмон жамоаси ва мусулмон давлатининг диний ҳамда дунёвий

борлиги» деб талқин қилинади. Халифалик давлати мутлақ монархия типидаги давлат бўлиб, давлатни халифа бошқаради. Халифалик давлатининг бошқарув тизими ислом-шариат қонунлари билан белгиланади. «Хизбут-тахрир» даъво қилган халифалик давлати эса «Ислом низоми» номли китобда баён этилган қонунларга асосан бошқарилади. Ваҳоланки, Пайғамбаримиз Муҳаммад (с.а.в) дан ривоят қилинган Ҳадиси шарифда аниқ айтилган: «Халифалик мендан сўнг умматим ичидаги 30 йилдир, ундан кейин подшолик бўлади». Бу мўътабар саҳиҳ Ҳадис Имом Термизий ва Абу Довуддан ривоят қилинган. Ҳозирда «Хизбут-тахрир» тарафдорлари минглаб бегуноҳ кишиларнинг қони тўкилсада, халифалик барпо этилишини мажбурий, деб даъват этмоқдалар.

Бу ҳаракатлар моҳияти хақида Президент И.Каримов “инсоният тарихида диний онгнинг ажралмас қисми бўлган одамлардаги эътиқоддан факат бунёдкор куч сифатида эмас, балки бузғунчи куч, ҳатто фанатизм (ўта кетган мутаассиблик) сифатида фойдаланганлигини кўрсатувчи мисоллар кўп. Айнан фанатизм иллатига йўлиқкан одамлар ёки уларнинг гуруҳлари жамиятда бекарорлик тўлқинини келтириб чиқаришга қодир бўладилар”,¹ дея алоҳида таъкидлайди.

Ўзбекистоннинг Марказий Осиёдаги ўрнини ҳисобга олиб, улар диний оқимлар Ўзбекистонда ривожлантирилса, бунинг таъсири тезда Мрказий Осиёнинг бошқа ҳудудларига ёйилишига умид қиласилар. Чунки диний алломалар айни Мовароуннаҳрдан чиққанлиги, бу ўлка халқи миллий характеристи, маънавиятининг шаклланишига сезиларли ҳиссасини қўшганини биладилар. Шу асосда улар диний ниқоб остида ёшларнинг мафкуравий иммунитетини сусайтириб, уларга давлатимизнинг демократик сиёсий тамойилларини қоралаб, давлат ва халқ ўртасида зиддият келтириб чиқаришга умид қиласилар. Шу сабабли “Хизбут-тахрир” дастлаб ёшларда сохта исломий фикрларга ишонишини оширишни ўзининг асосий вазифаси деб билди.

¹ Каримов И. Ўзбекистон XXI аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид барқарорлик шартлари ва тараккиёт кафолатлари. Т.1997 й.

Мафкууравий тарбия самарадорлигини аввало жамиятни мафкууравий тарбиялашдан натижаси қандай бўлиши керак эканлигини аниқ белгиланишига боғлиқ. Шу маънода, одамларни у ёки бу мақсадга йўналтириш, тарбиялаш икки томонлама жараён. Илгари таъкидланганидек, бунда тарғибот-ташвиқот ишларини бир зум бўлсада, тўхтатиб туриб бўлмайди. Шу ўринда, тарғибот субъектлари (тарғиботчилар, таълим-тарбия тизими, оила, маҳалла, ТВ, радио, матбуот) ва тарғибот объектлари (шахс, аҳоли) иштирок этади. Турғибот ва ташвиқот ишларининг самарадорлиги халқ, жамoa сиёсий онгига тарғиботгача ва тарғиботдан кейинги даражалар орасидаги фарқда билинади. Жамoa мафкурасидаги ўзгаришлар илмий ютуқларга асосланган ҳолда олиб борилса, тарғибот ва ташвиқот самарасини аниқлаш ва такомиллаштириш мумкин бўлади.

Шундай қилиб, миллий мафкууравий иммунитет ҳар бир йигит-қиз, фуқародаги мустақилликнинг сиёсий моҳияти, Президент И.Каримов асарларида қўтарилилган сиёсий ғоялар, ислоҳотлар ютуқлари ва муаммолари, ички ва ташқи сиёсатга доир чуқур билимларга таяниши лозим.

Шундай экан, вояга етаётган ҳар бир фарзандимизни маънавий баркамол, иродаси бақувват, иймони бутун, кучли мафкууравий иммунитетга эга шахс сифатида тарбиялаш озод ва обод Ватан, эркин ва фаровон ҳаёт барпо этишнинг асосий шартларидан бири бўлиб қолаверади.